

ЧАБЫЛБАН

САХА СУРУЙААЧЧЫЛАРА ОБОЛОРГО

САХА СУРҮЙАА ЧЧЫЛАРА ОБОЛОРГО

САХА СУРҮЙАА ЧЧЫЛАРА ОБОЛОРГО

САХА СУРҮЙАА ЧЧЫЛАРА ОБОЛОРГО

САХА СУРҮЙАА ЧЧЫЛАРА ОБОЛОРГО

САХА СУРҮЙАА ЧЧЫЛАРА ОБОЛОРГО

САХА СУРҮЙАА ЧЧЫЛАРА ОБОЛОРГО

САХА СУРҮЙАА ЧЧЫЛАРА ОБОЛОРГО

САХА СУРҮЙАА ЧЧЫЛАРА ОБОЛОРГО

Frank

Чабылбан

САХА СУРУЙААЧЧЫЛАРА
ОҕОЛОРҒО

ЧАБЫЛБАН

Хоһооннор
Остуоруйалар
Кэпсээн
Тылбаас

ДЬОКУУСКАЙ

Тумук

2004

«Саха суруйааччылары — оҕолорго» серия 2003 сылга олохтоммута

Кинигэ таһыгар художник
А.П.Мунхалов «Кыргыттар» диэн графиката туһанылынна

Чабылбан

Ч 12 Хоһооннор, остуоруйалар, кэпсээн, тылбаас: Орто саастаах оскуола оҕолоругар/Чабылбан; Хомуйан онордулар А.И.Винокуров, Л.М.Сабарайкина; Кирии тылын суруйда Н.Н.Тобурокап. — Дьокуускай: Бичик, 2004. — 136 с. (Саха суруйааччылары — оҕолорго.)

ISBN 5-7696-1586-9 (в пер.)

Биллиилээх поэт, тылбаасчыт Илья Дорофеевич Винокуров—Чабылбан төрөөбүтэ 90 сылын көрсө тахсар хомуурунньука оҕолорго анаан суруйбут айымньылары киридилэр.

Чагылган

Ч 12 Стихи, сказки, рассказ, перевод: Для детей среднего школьного возраста/И.Д.Винокуров—Чагылган; Сост. А.И.Винокуров, Л.М.Сабарайкина; Предисловие Н.Н.Тобурокова. — Якутск: Бичик, 2004. — 136 с. (Писатели Якутии — детям.)

В сборник известного поэта, переводчика И.Д.Винокурова—Чагылгана включены стихи, сказки, рассказы для детей.

Издание приурочено к 90-летию со дня рождения.

ББК 84 (2Рос=Як)-4-5

© Винокуров Илья Дорофеевич—Чагылган, 2004

ISBN 5-7696-1586-9

© НКИ «Бичик», 2004

Оҕолор! Эһиги бу Чагылган диэн саха биир уһулуччулаах поэта эһиэхэ анаан суруйбут айымньылары хомуурунньугун тутан олоһугут. Кини дьыңнээх аата Винокуров Илья Дорофеевич диэн Нам улуһугар 1914 сыллаахха төрөөбүт киһи. Бэйэтин көлүөнэтин дьылгатын тэңцэ үллэстэн учууталлаабыта, хаһыат редакцияларыгар, радиога үлэлээбитэ. Сүрдээх элбэх өрүттээх талааннаага, үчүгэйдик уруһуйдуура, музыканы таптыыра. Ол эрэн ордук айылгаттан айдарыылаах, үрдүк культуралаах поэт этэ. 1931 сылтан сагалаан элбэх хоһооннору, ырыалары суруйбута. Биир кэмнэ сымыйанан буруйданан хаайылла сылдьыбыта. Онтон доруобуйата улаханлык мөлтөөн тахсыбыта. Кэлин бэрт уһуннук ыалдьан баран, баара-суога 38 саастаагар 1952 сыллаахха олохтон түүраабыта.

Ол да буоллар саха литературатыгар сүңкэннээх кылааты киллэрбитэ, поэзияга, тылбаас сайдыытыгар сүлпэт-өспөт айымньылары хаалларбыта. Ону, оҕолор, эһиги бу кинигэни аахтааххытына итэҕэйиэххит дии саныыбын.

Кини хоһоонноруттан бэрт элбэх оччо-тоогу оҕолор чөрөхтэрин, олохторун туһунан эбии билиини ылыаххытын сөп. Чэ, холобура:

Сис тыаны быһан

Оскуолага

Силимиэн оҕо

Ойон истэ, —

диэн строкалар элбэги этэллэр. Ити ханна эрэ айаннаан иһэр оҕо буолбатах, сарсыарда эрдэ туран хас да километрдаах ыраах олоһор дьыһтиттэн күн аайы оскуолага баран

иһэр цөрэнээччи. Биһиги, ага көлцөнэ, үгүспүт итинник цөрэммиппит.

Эбэтэр поэт хайдах курдук бэргэнник айылганы ойуулуурун болгойон аагаарың эрэ: куюбах маңан мөлбөрөң, күтүр тайах-дабыкыл, мээчик от уйалаах тиш, кыңнаңныы булдун кэтиир саһыл... — барыта манна бааллар.

Оттон оғолор итэҕэстэрин хайдах курдук күлүцү гынарый? «Мин тугум буруйай?» диин мэник оҕо мэлдьэһиитин туһунан мин оскуолага цөрэнэ сылдьар кэммэр кулууп сценатыттан элбэхтик аагаллара. Чагылган үгүс хоһоонноро цөрэнээччилэри үтүөгэ цөрэтэр, үрдүккэ дьулуһарга ыңыраар. Олору аага олорон, самолет мадьыалын оңорон көтүппүт оҕоҕо ымсыырағын, ньирэй Аанка эрдээҕи таптыығын, от үлэтигэр кыттыаххын, салаасканан, хайыһарынан оонньоон эркин-хааңцын эрчиһэххин багарағын.

Хоһоонунан суруллубут остуоруйалара биир туспа сонун айымньылар. Сорогун урут аахпыт да буоллаххына Чагылган поэзиятын алыбар тартаран атыннык аагағын. Холобура, кини «Бис ынахтаах Бэйбэрикээн эмээсин» диин остуоруйага ологуран «Туллуктай» диин поэма курдук чэпчэкистик, умсугутуулаахтык аагыллар айымньыны суруйбут.

Билэргит курдук, билиңци саха литературатыгар былдыргы саха күстээх дьонун туһунан суруйуулар да элбэхтэр. Оттон оннук бастакы кэпсээни өссө 1938 сыллаахха Чагылган суруйбута эбээт. Кини «Суонда Намыйаана» элбэхтик бэчээттэммитэ, биһирэммитэ мээнгэ буолбатах: үрүңнэри атын сиргэ муннаран сирдиир, онтон ону билэн өлөрөөрү гыммыттарыгар икки саллаат саатын былдыаан ылан үлүцү кумалыыр, тойоннорун аттан суулары охсон кэбиһэр, бэйэтэ кыһылларга кэлэр.

Кинигэ бүтүтүгүр Чагылган нуучча улуу поэттары уонна суруйааччылары айымньыларыттан тылбаастары булуоххут. Уопсайынан, Чагылган ити дьыалага эмиэ бастыңнартан биридэстэрэ этэ. Ити араас ис хоһоонноох, тус-туһунан тутуллаах хоһооннордоох айымньылары уу сахалыы саңардар бэрт уустук дьыала. Олору аахтааххытына куһаңантан кэлэйэргэ, үчүгэйтэн цөрэргэ цөрэниэххит.

Чэ, оһон, оғолоор, кинигэҕит бастакы сирэйин арыйа баттыагың!

Николай Тобуруокап,
филологической наука доктора

ХОҞООННОР (1935—1950)

ОЛОНХОҞУТ

Мэҥилдьитэ этэр-тыынар
Олонхоһут оһонньор,
Мэнэрик таас буолакка*
Олонхо одьунаастара
Охсуһар болуоннарын**,
Ыллаан ыңсалыта,
Кэпсээн көбүлдүтэ,
Ылламнык ылларан,
Кэрэтин киллэрэн,
Куурбут санааларга
Күлүмнэтэн, күлүҥнэтэн,
Бүдүк күннээх дойдударга
Көтүтэн илдьибитэ.

Эрбэхтэй Бэргэн обургу
Эрбэхтиин имэҥирэн,
Хабырына-хабырына,
Хабар-тутар мүһэлээх
Хара Дапсыыр бэрди
Дьалыңын хайытаары,
Уһуоһун урусхаллаары,
Тырыта-хайыта охсоору,
Ый ыһыаға оһороору
Тыылла-хабылла турарын
Тыыннаах-кырдык суол курдук
Тыымах-хабырдык туойда.

Олунньу оһол ыйын
Орудуур отут хонугун
Олорон-туран көрбөккө,
Олонхо одьунаастара

* Буолак — хонуу, сир.

** Болуон, болуоннаа — билиэҥнэ ылыы.

Охсуһан силгиэһтэһэн,
Оройдорун тобулсан,
Тобуктарыгар дылы
Тон буору тобо кэһэн,
Туруу дойду урсунун
Тордуйалаах уу курдук
Тобо долгупшуттарын,
Мэнилдытэ этэр-тыһнар
Олонхонут оһонһор
Тыһннаах-кырдык суол курдук
Тыһмах-хабырдык туйда.

КЫҢЫҢҢЫ ХАРТЫҢНАЛАР

Айылға манан куба
Буугунан* үллүнэрэ, —
Аам тымныы, кырыа туман
Буугунан үллэн эрэр.

Кытаанах кыһын ийэ
Кыыдааннаах хаарын тибэр.
Сырған эһэ иһийэр
Сыбар кэмэ сынан иһэр.

Арай икки атахтаах
Артыалынан үлэлиир.
Тыраактар ааттаах аттаах
Тыаны быһа түһүтэлиир.

Арай нөһүө алааска
Ыал буруота унаарбыт;
Ыраас хаарга кыра лааскый
Атабын суола хаалбыт.

Арай кыра өргөс тиин
Мээчик от уйатыттан
Астаах туорах төрдүгэсти
Мэниктии ойон куотта.

Куобах манан мөлбөрөн
Куолутунан ойуолуур;

* Буук — түү.

Сундулуйар сур бөрө
Суол-иис булан сойуолуур.

Кылааннаах өһнөөх саһыл
Кыһнаһныы булду кэтиир;
Күтүр тайах-дабыкыл
Күүстээхтик сиэлитэлиир.

Ханна эрэ ыраах суор
Хаабыргаан, көтөн аһар.
Кыһын эмиэ — орох суол,
Кыһын эмиэ — олох баар.

СИЛИМИЭН

Сис тыаны быһан
оскуолаға
Силимиэн оһо
ойон истэ.
Симилэх* аннын
кутуйаға
Сэки от үрдүн
сэгэлдыттэ.
Уол көрө биэрдэ —
эккирэттэ.
Халын сыа хаары
оймоото.
Абалаах булдун
дэ мэлиттэ.
Тон маһы оһо
оонһоото.
Өйдөнөн кэллэ —
суумкатыгар
Өмүттэн сүүрдэ —
оскуолатыгар
Кэлбитэ: оруок
кэтэспэккэ,
Хайа-сах буолбут,
кэмигэр бэккэ!

* Симилэх — хойуутук үүммүт кыра мастаах эбэтэр талахтаах, сииктээх намыһах сир.

Маанылаах маастар буол,
Маладьыас Маппый уол! —
Оҕолор
Сөбөллөр.

Улаатар саастарга
Ордугу айарга
Бэлэммит,
Дьэллэммит.

Ийэ сир иннигэр,
Күүс сайдыы изнигэр
Айыахпыт,
Дайыахпыт!

Маанылаах маастар буол,
Маладьыас Маппый уол! —
Оҕолор
Сөбөллөр.

ЭМЭЭХСИН

Унуох тири буолбут
Кырдыабыс-кырдыаҕас эмээхсин
Салҕалаан, бөкөйөн испитэ.
Орой уолчаан
көрөөт:
«Туох буолбут сатана симэхсин,
Тор суолбун туорайдыр», — диэбитэ.
— «Айах адаҕата,
Күөх сири бааһырда сылдыыма!
Хоруопкар
эрдэттэн киирэ тур!»
— Кытаам, туоххун сиэттин?
Кырдыаҕас баарыттан ыалдыыма!
Мин да син,
эн курдук, мунутуур
Эдэр күөх саастаабым.
Баҕар, эн
Бу дьоллоох буолаҕа*

* Буола — көгүл.

Үүнэргэр,
сайдаргар баҕаран
Олооттум буолуоҕа!
1936 с.

СИБИИННЬЭ ОҒОТО

Силтиһин* бэйэлээх
Сибиинньэ оҕото
Сиик сири
Сиритэ кэйэрин ууратан,
Мин диэки чуумпуран көрбүтэ.

Сиилээбит курдуктук
Таныытын хантатан,
Тэлэччи тирэнэн турбута.

Кыһыйан, кыһыран,
Кытарчы көрөрүн,
Сүрөҕим ылынан
Сүрдээхтик биллиргии тэппитэ;

«Сибиинньэ» диэтэххэ
Сиргэнэн, силлэгнээн,
Сүр сааттаах үөҥүүгэ саныыбыт,
Сиир кэллэр —
Сибиинньэ маҕнайгы бүлүүдэ,
Сиик-таммах түһэрбэт
Сиэхситтэр буолабыт.

Сиир аспыт бастыҕын
Сиилирбит
Оо, хаһан уурайыай?
Ситинник саныырбын
Сэрэйбит быһыыннан,
Сибиинньэ оҕото
Муннунан бурдурҕаат,
Моонньунан оонньоохтоон
Мойтороҕнообута.

1936 с.

* Силтиһин — манна: уһун муннулаах.

КӨЛҮӨС ЧЫЫЧААХ

Омуос уолчаан,
Омун муннаан,
Ойуурдаабы туһабыттан
Кыһыл түөстээх
Көлүөс чыычаах
Күндү булдун быһа тарта.

Боролутан,
Бобо тутан
Аҕатыгар сүүрэн кэлээт:
— Аҕаа, аҕаа,
Алар тыаҕа
Албаспынан туттум эбээт!

— Тукаам, мээнэ
Эрэйдээмэ,
Ойуур күндү ыалдыттарын!
Көгүл, үтүө
Көлүөс көтүө,
Оонньо, тардыа ырыаларын!

— Буулдьа тибии,
Уоттаах сэрии
Будулуйар кэмнэригэр
Кыһыл этим.
Түбэспитим
Бандыыт хааннаах түрмэтигэр.

— Ыгылыйан
Миигин ыта
Ойуур тыаҕа таһаартара.
Күөх саас этэ.
Кэрэккэтэ!
Көлүөс ыллаан туйаардара...

— Оттон мин... мин...
Охтор кэмим
Ойобоспор чугаһаата.
Өлүөх бэйэм
Сүрэхийим
Өтүрүтэ туспахтаата.

— Күөх саас этэ.
Кэрэккэтэ!

Көлүөс ыллаан чугдаарара.
Миэхэ дьолу
Килбиэн суолу
Баҕарардыгы чуопчаарара...

— Уонча дьулаан
Минуутанан
Уордаах дьоммун хамаандалаан
Киирэн баартым.
Кыһыл ааппын
Албыы хаалта көлүөс ыллаан.

— Тукаам, мээнэ
Эрэйдээмэ,
Ойуур күндү ыалдыттарын!
Көгүл, үтүө
Көлүөс көтүө,
Оонньо, тардыа ырыаларын!

НЬУРГУҢУН

Ньургуйа саһарар ньургунун
Харалдык аайытын элбээтэ.
Нусхайар, симэнэр
Күөгөл саас уйгутун
Кэрэлээн кырдалга тэниттэ.

Күн уотун инэрэр тэлээрин*
Күн устун утары эргиттэ.
Күөрэгэй киниэхэ түһээри тэлээрэн
Көмүс көр ырыатын ууратта.

ДЬАБАРА БУЛДА

Чыыбы-чаап,
Чыычаахтар ыллыллар,
Чабычах
Чалбахха ыытыллар.

Бу тугуй?
Борогуул буолбатах.

* Тэлээрэ — манны: сэбирдэх.

Оччугуй
Обо дьон бултуохтаах!

Чарантан
Дьаамаҕа аастылар,
Чалбахтан
Чампайдаан бастылар.

Дьэ, баара...
Дьэргэйэн истилэр;
Дьабара
Дьаалаҕын билиллэр.

Ҡы, быкта,
Сылбаҕы булуобун!
Сыбыктаан
Сыыдамнык кутуобун!

Ол барда
Күөйэ тур, экирэт!
Абарда
Күөйгэлиир этэрэт.

Туттардыан
Туус тумус — сут кыыла,
Чэ бэрдиян,
Пионер сис-кыла!*

Пионер
Үүнүүнү күүрдэргэ
Биримиэр
Үгүс киэн сирдэргэ!

Чабычах
Чалбахха сыһыллар...
Чыыбы-чаап,
Чыгычаахтар ыллыыллар.

УЛУУ СЫАНАҤЫТ

Үгэ

Көгүл халлаан
Көмүс куоластарын,
Көрдөөх тойуктарын
Арыгалаан,
Көрөр-хайгыыр дуоһунастаан
Аһыр кыылы анаабыттар.

Аһыр тойонноро аһаарыттар,
Ланҕа хамыс быһыһын таптаан,
Куйаас күһнэ сытар.

Бадараанга саарыы сылдьан,
Бастаах кутуругун таһхалдьытан,
Хара тураах маанырбаата,
Ханнык үөнү хараммытын даабырбаата.

Аһыр тойон истэ түһэн,
Астыннаҕа буолуо, дээдэ,
Көһдөй хамыстарын үрэн
«Күүп-күүп» диэтэ.

Сандаал сааһы мичиннэтэ,
Салгын үөһэ алгыыр
Туйаарарбыт, дьиримнэтэ,
Туйаарыта ыллыыр.

— Тэлибирии сытыһанһын —
Тохтоо! — диэтэ Аһыр тойон, —
Кулгаачыйбын
Кычыгылатыма, нойоон!

Биһи курдук
Күүбүргэтэн, хаабырбатан,
Күттүөннээхтик
Күүрдэн, ордук
Биһирэмнээн ыллаа! — диэн баабырбаата.

* * *

Көгүл халлаан,
Көмүс куоластарын,

* Сис-кыла — тутаах, сүрүн киһи.

Көрдөөх тойуктарын
Арыналаан,
Көрөр-хайгыр дуоһунастаан,
Көмөр түүнү харахтаммыт,
Аныр кылы — улуу сыанаһыты булан
Аналатык да буолаахтаатар
Көрүдүөстүк анаабыттар.

ХАХЫЙАХ ОҢОТО

Ойуур күннээх сабатыгар
Үөрэ-көтө, күннэтэ
Ойуу-бичик дьарбаатыгар
Хахыйабым үүммүтэ.

Кыыдаан кыһын — хара иһиир
Чыпчаххайын чускуура,
Самаан сайын тэлибириир
Сэбирдэбин оонньоура.

Сөм хаарынан бүрүйэрэ
Сүрдээх кыһын кинини:
— Оҕом иттэ түһүүй эрэ,
Суорбанын итии ини...

Ырыатынан саататара
Ыраах сиртэн иһэр тыал:
— Чуу-чуу, утуй, оҕом баара,
Чуумпутуйда чуннуур тыа...

Сайын торбо симэбинэн
Айгырата симиирэ:
— Саймаар салгын кэллэбинэ
Сапсына оонньоо! — диирэ.

Кинкил халлаан кылбаныттан
Күнүм уотун ууммута:
— Итии тыыным сыралыттан
Илибирии мунутаа!

Кыһын, сайын тапталынан
Кыра хатын оҕото
Кылбан манан чуккуланан
Кылыбыры оонньоото.

Айылбаны айгыратта
Аламай күн сылааһа;
Биһигини албаан ииттэ
Сэбиэт үтүө былааһа.

МЕТУРУО

Үрдүк дуга аарка аннынан
Үгүс дьон үмүөрэн дьулуйда.
Саахымат таас килиэ муостанан
Акса суох хобулук тобуйда.

Сыр хаччы эмсэхтээх хаассаба
Сыбыытаан дьон бөбө эймэнниир,
Билиэтин, икки сыр хаччыга
Тимир ыскаап хассыыр мэнэйдир.

Аллара анайар диригнэ
Аллараан* кирилиэс түһэрэр,
Дириг иин килбэйэр кэринэ
Дирилэс тыаһынан ньиргийэр.

Сүүһүнэн миэтэрэ аллара
Сүнкэн киэн дыбарыас арыллар,
Үүт-тураан лаампалар уоттара
Мыраамар экиннэ оонньоуллар.

Икки тимир ыллык субуллар
Имэннээх хараҥа хороонтон.
Икки уот чугаһы чабыллар,
Ил салгын алгыйар ол онтон.

Ол онтон килэннэс түннүктээх
Күлтэгэр субурба дьээ тахсар.
Сыгыһыны аҕылаан, үнүөхтээн
Сылбарба ааннарын аһынар.

Үөмэхтэс дьоннорун саамайдаан
Куолабас устунан куһуйар.
Үлүскэн түргэнник айаннаан
Москуба аннынан куорбайар.

* Аллараан — улахан.

Москуба иккис уот сүрэбэ
Мэнийик уот сыыдам метуруо
Москуба күүһүрэн иһиэбэр
Тэнийэ, диринии да туруо.

* * *

Кэрэ чабыл нэлээн дайды
Кэриир* кэмэ кэллэ,
Күлүм күнэ күөбү дайбыы
Күтүр тыаба түстэ.

Чырып ыллыыр тырым чыычаах
Дылы баран сүттэ,
Күндү алар сөрүүн сыттаах
Күнкүс күөнүн үттэ.

Күөгэй көппө хомус төрдүн
Көбөн устан тыытта,
Күөйэ кэлэн үөмэн көрдүм,
Көстөөх сиртэн, тыыттан...

Туруу дойду урсунугар
Турар туман түстэ,
Кэрии тыабыт сабатыгар
Кэбэ эттэ, үстэ.

Хамныыр аллаах ханна бүктэ,
Халлаан сир суйданна?
Күлэ-ооньюу, тоҕо бэрдэй,
Күүлэйдиэххэ манна!

БЫЛЫТ ЫРЫАТА

Кый үөһэ көй салгын сүүрүгүн
Кыйаара батыһан иһэбин;
Киэн Сибиир үрдүнэн айаннаан
Киэн сири сабардаан көтөбүн.

Унаара-мэнээрэ биллибэт
Уу байбал маанылаах кыһабын;
Уот чабыл күн үөрэн, манньыйан

* Кэриир — кэрий.

Унаар күөх убаҕас салгынна
Угуйан, көтүтэн ылбыта...

Киэн халлаан кыраайын кырсынан
Дыримнэс итир быллыт буолан,
Киирэр күн уотугар оонньоубун.
Кыһынын кырыа хаар тыыннанан
Кыскыйар буурҕалыын кыттыһан
Кыыдааннаан, көмнөхтөөн түһэбин.

Арыт ыар этиннээх, ньиргиэрдээх,
Адаархай көһөнө буоламмын,
Арбийан-дарбийан дабайан
Ардахтаан, бырдаахтаан барабын.

Ойууру ойуутун оһуордаан
Ооньотон нүөлүтэн ылабын.
Хонуу сир хочотун илитэн,
Хорон от бурдуктуун үүнэрин
Онорон, уруйдаан ааһабын.

Ордугун үрэххэ үтэйэн,
Үрүмэ сыккырыар киллэрэн,
Үлүскэн сүүрүктээх өрүскэ
Оргутан-баргытан ыытабын.

Киэн далаан өрүстэр күөннэрэ
Киэргэллээх килбиэннээх ууларын
Киэбирэ ыйыстар муораба
Киллэрэн бэлэхтии тураллар.

Киэн муора энсиилээх сүүрүгэ
Күн уотун кэрэтик ингэрэр,
Маанылаах оҕотун, бу миигин,
Паар, туман онорон көтүтэр.

Кый үөһэ көй салгын сиккиэрин,
Кыйаара батыһан иһэбин,
Киэн Сибиир көхсүнэн айаннаан
Киэн сири сабардаан тайабын.

Үйэлээх саастарын тухары
Сүтэри, элбири билбэккэ,
Муораттан халлаанна, киэн сиргэ,
Муус буола эргийэ сылдыабын.

КЫҢЫТАЙ

Манчаарынан тула үүммүт,
Мааны күөлүм чуумпурууй!
Ыраас ууга булпун түммүт
Лаппыныабым* чомполууй!

Илибирии оонньуур долгун
Иилии тула тарғанна.
Чомполугум хамныыр дьолгун! —
Илиим имэ хатанна.

Урафаспын өрө таттым, —
Күлүм гынна кыһытай.
Аһын ылан кылбарыттан
Куотта. Тугун кыһыытай!

Мэниэ чиэрдэм эриллэннээн,
Кистээ күөбүм дэгийтин!
Эмиэ оонньуу мэнийиктээн
Кыһытай кэлэн сиэтин!

Аны бафас билэн ылыам, —
Батыһыан урафаспын!
Аймыы оонньоон дьалкыһытыан
Ыраас уулаах ыафаспын!

СЭРИИҢИТ

Биир-икки, биир-икки!
Сир, муора, халлаан...
Хотуулаах кэлбиккин
Хоһуйан ыллаа!

Танканан сырыттым
Сир сиксигинэн,
Халлаанна табыстым
Самолет миинэн.

Линкорга олорон
Муораны кэстим,

* Лаппыных — илим үөһээ ситимигэр дагдатарга
аналлаах туостан оноһуктар.

Үрэйэн, охторон
Өстөөбү эстим.

Күн ийэ дойдубун
Көмүскээн кэллим!
Советскай норуотум
Махталын биллим.

Тулабар сибэкки
Уот салют буолла!
Биир-икки, биир-икки,
Тойук туой-ыллаа!

1950 с.

АММОСОВ МАКСИМ

Хас кыайыы, хас үүнүү
Хардытын ахсын
Харахпар күлүмнүүр
Аммосов Максим.

Самныбыт саргылаах
Сахабыт сирин
Саар сиэнэ — баай, кулаах
Саралаан сиирин.

Тэлитэ тэбэргэ
Ахсаабат бастын,
Тэтимнээх тыын бэргэн
Аммосов Максим!

Сахабыт махтанар:
Батталтан тахсыым.
Батаһа уот панаар
Аммосов Максим.

Партия этиитин —
Былаанын тиэрпит,
Олохпут ситиитин
Огорсор сирдьит!

Кыракый омуктар
Хотулуу илин

Тыалара уһуктар
Тыаһыыр ол иһин.

Хас кыайыы, хас үүнүү
Хардытыгын ахсын
Харахпар күлүмнүүр
Аммосов Максим.

1935 с.

ОТ ОХСООЧЧУ ЫРЫАТА

Сатыы үкэр куйааһым
Сыралбанын сойутан,
Сөрүүн, ыраас салгыным
Сүрэхийбин уоскутта.

Сытыы дьылыс хотуурум,
Сыппаабакка сырылат!
Аалыы тимир атаһым,
Ахсаабакка аралыт!

Толуу оттоох сирбитин
Тоҕо хаама сылдьаммыт,
Кэтит изнин сэлэлээн
Килэдитэн иһэбит.

Кылаан хотуур кынаттаах
Кытыан элбэх доҕоттор,
Массыынабыт кэнниттэн
Барсымахтаан хаалыабын!

Сарсыардааны саһарбаттан
Киэһэ сииккэ диэритин,
Көхтөөх күрсүү үлэбэ
Көтөн-дайан иһиэбин!

Кыыдаан кыһын тымныыта
Кыһарыйан кэлиитэ
Артыал ханыы сүөһүбүт
Аһылыктаах буолуоҕа.

Үүнэн турар быйагы
Үгүөрүтүк хомуйан,

Үлэ дьоллоох илгэтин
Үксэтиэбин, дьүөгэлээр!

Сытыы дьылыс хотуурум,
Сыппаабакка сырылат!
Аалыы тимир атаһым,
Ахсаабакка аралыт!

1947 с.

ТӨРӨӨБҮТ КЫРААЙ ТУҔУНАН ЫРЫА

(Е. Гальперинаны үтүктүцү)

Киэн үрэх үрдүн чэлгитэн
Тыа ии буолан симиир,
Кини күлүгүн киэргэтэн
Дьырбии долгун бигиир.

Ол кэрэтин көрө туран
Олус үөрэн туойдум:
Эйиэхэ тэҥнээх дойду суох,
Мин төрүөбүт дойдум!

Оонньуу күлэ, мин иннибэр
Оруос долгулдьуйар,
Охсуллар оттоох киэн сирбэр
Хотуур кылбалдьыйар.

Ол быйагы көрө туран
Унаар дуолга туойдум:
Эйиэхэ тэҥнээх дойду суох,
Мин төрүөбүт дойдум!

Сипсийэргэ дылы гынар
Сибиеһэй сөрүүн тыал.
Сэбирдэбинэн долгуйар
Ситэн турар күөх тыа.

Ойуур тыаһын истэ туран,
Олус үөрэн туойдум:
Эйиэхэ тэҥнээх дойду суох,
Мин төрүөбүт дойдум!

ОБОЛОРБОР

Сурда суох сылбай уугутунан
Сынньана сытабыт эһиги.
Ким кэлэн долгутуой, тугунан,
Хайабыт да сылаас биһигин?

Иһийэн олорон, кэтиллэр
Эһэлээх куобах оонньуургут.
Арай биир кэмник иһиллэн,
Чаһы чылырдыыр чуумпуга.

Киэн, ыраас биэрэгин кэрийэр
Өлүөнэ тыаһа суох долгуна,
Кирийэн утуйда, сир ийэ,
Тайҕа-тыа үрдүнэн – долгуран...

Сурда суох сылбай уугутунан,
Советскай оҕолор, утуйун.
Сарсыарда уһуктар дьолгутунан
Ийэ сир эбэрдэлии тоһуйуо.

Оҕо сааскытыгар билимэн:
Омук дойдутун оҕолорун
Аччыктыыр, ытыыр аналларын,
Умналгы сылдыар сордорун.

Онно оҕолор уһукталлар
Снаряд эстэр тыаһыттан,
Уһун түүннэ утуйаллар,
Ынырык түүлгэ баттатан.

Ол дойдуга оҕо эрдэхтэн
Баайга-хамнаска бараллар,
Унньуктаах ыарахан үлэттэн
От илии-атах буолаллар.

Эһиги күн сырдык үйэбит
Күөх сирэм сааһыгар олорон,
Кэрэ чуор ырыанан үүнэбит,
Кэлэр олохпут дьонноро.

Сурда суох сылбай уугутунан,
Советскай оҕолор, утуйун.

Сарсыарда уһуктар дьолгутунан
Ийэ сир эбэрдэлии тоһуйуо.

1950 с.

ДЕТСАДКА

Бу хоспут биһиэнэ
Киэн, сырдык, ичигэс.
Манна баар барыта —
Барыта үчүгэй.

Иирээннээх да кыыллар
Эйэлээх буолбуттар:
Кэбэлиин, чыычаахтыын
Кэпсэтэн барбыттар.

Урукку өстөрүн
Умнубут доҕоттор —
Куоскалаах кутуйах
Куустуһан олооттор.

Ол эһэ оҕонньор
Оронно олорон
Куттаҕас куобахха
Куукалка онорор.

Таба кыыл уоскуйан
Таас хайаҕа турда.
Оннооҕор сур бөрө
Улуйан уурайда.

Бу хоспут биһиэнэ
Киэн, сырдык, ичигэс.
Манна баар барыта —
Барыта үчүгэй.

1950 с.

ЫРЫА БУОЛБУТ ХОНООННОР

КУОЛАС ХОМУУРА

Куура-хата саһарбыт
Куоластары хомуйан,
Курулаан истэ комбайн
Киэн нэлэмэн устунан.

Сорох куолас кистэннэ
От хадьымал быһыгар,
Оҕолоор, чэйин, тахсыабын
Ол куолас хомууругар.

Биир туорах хаалыа суоҕа
Биһиги кэннибитигэр.
Пионер эппит тылларын
Мэлдьи толорон иһиэ.

Оһуор ойуу оноойук
Отоннуур курдук туолуо —
Колхоз үүммүт бүрдуга
Сүтүгэ суох хомуллуо.

ОСКУОЛА ОҕОТУН ЫРЫАТА

Сырдык үөрэх киэн кэскилэ
Саһа кинигэ буолан,
Бу сытар иннибитигэр
Арылыччы арыллан.

Ол көмүс сурук үөрэбин
Толору билбит, аахпыт,
Сайаҕас, хорсун дьон буолан
Биһиги улаатыхпыт.

Кини биһиэхэ суол ыйыа
Хас бэйэбит олоҕор:

Ким учуутал, ким учуонай,
Ким инженер буолуоҕа.

Киэнг халлаанна ким тахсыаҕа,
Кэтит муоранан устуоҕа,
Ким хоту дойдуга тийиэн
Сир ийэ баайын хостуо.

Улуу дойдубут киэн туттар
Уолаттара буолуохпут,
Коммуна уйгу олоҕун
Онорон олоруохпут!..

Сырдык үөрэх киэн кэскилэ,
Саһа кинигэ буолан,
Бу сытар иннибитигэр
Арылыччы арыллан...

ХАЙЫҔАР

Хоту дойду хоннобунаан
Колонналар бардылар,
Хара тыанан, толоонунан
Хайыһардар дайдылар.

Хос ырыата:

Өстөөх ханна саһан сылдьар,
Өстөөх ханна хайыһар, —
Ситиэ онно сытыы буулдыа,
Ситиэ сыыдам хайыһар!

Сибирь улуу буолактара
Силлиэрдилэр иһиирэ,
Туундара тыйыс уолаттара
Туруннулар сэриигэ.

Хос ырыата.

Биллин фашист баһылыга
Биһи чаһаан күүспүтүн,
Кыайыы сырдык дьаралыга
Биһигини кууспутун.

1942 с.

САЙЫЛЫК

Сайылык кэннигэр
Сайынны күн киирэн
Салгыммыт хойунна,
Санаабыт чэпчээтэ,
Сэгэрдээр, түмсүбүң,
Сизттиһэн барыабын!

Көлүйэ күөллэрбит
Убаһас уулара
Кэтитин тухары
Кэлийэ алаарда,
Ылбаһай, сайаһас
Ырыата ыллыабын.

Сибэкки кэрэтэ
Сытынан тунуйда,
Сөрүүн түүн салгына
Сүрэххэ халыйда,
Оһуохай оонһуутун
Олохтоон көрүбүң.

Сандаарар саһарһа
Сарыалын анныгар
Эргийбэт эдэр саас
Эйбэс кэмигэр,
Көмүстэр, доһоттор,
Көрүлээн хаалыабын!

НЬИРЭЙ ААПКА ЭРЭЙДЭЭХ

Икки илии тутта диэн
Ийэкэйин киһиргээн,
Аны таптаан аһаппат,
Антах үүрэр, аһыммат,
Ньирэй Аапка эрэйдээх,
Ньийэ-ньийэ, кэлий да.
Көмүскэлэ суох диэннэр
Көйгөтүтэ көрөннөр,
Буурдар быһа тэбээри
Буугунаһа тураллар,
Ньирэй Аапка эрэйдээх
Ньийэ-ньийэ, кэлий да.

Тулаайабым оҕото
Туустаах мини туруоруом,
Иккиэ бииргэ улаатан
Ийэкэбин үөрдүөхпүт,
Ньирэй Аапка эрэйдээх
Ньийэ-ньийэ, кэлий да.

ЧУППУУСКАЛАР

Куурусса бэйэтэ,
Хоонһугар хорһотон,
Итиэхтээн испитэ
Элбэх, үөр оҕотун.

Чуубурһас саһалаах
Чуппууска бэдиктэр
Ийэлэрин тылын
Истибэт этилэр.

Биир сарсыарда туран,
Мэник чуппуускалар
Кизэн олбуор устунан
Мээнэ сырыстылар.

Эмискэ халлаантан
Элиэ кыыл түстэ да,
Кыра чуппуусканы
Кытаахтаан барда.

Ийэтэ эрэйдээх
Эккирэтэ сатаата,
Акаары оҕотун
Аһыйан ытаата.

1950 с.

ОТ ҮЛЭТЭ

Үөрэх бүтэн, күөххэ көтөн,
Үлэ күргүөмөр сылдьан, —
Охсуллубут окко оонһоо,
Отуу күлүгэр сынһыан.

Оџо дьоннор, ойдом баран,
От охсон оймоотубут,
Кэриэнинэн кэлэ-кэлэ
Кэккэлэччи түстүбүт.

Күнүс, киэһэ омурбанна
Сөтүөлээн тахса-тахса,
Сөрүүн тыалга оџустаран
Үчүгэйиэн от охсор!

Сараџыйбыт сэлэ оту
Сыһыа тардан бэрийэ,
Сорох оџо субуу тардан
Хотоол сири кэрийэр.

Ким миигин кытта биир тэнгэ
Тилэх тэбэн барсыһар?
Бүгүнгү күүрээннээх күнгэ
Туйгун аатын былдыһар?

От мунһар массыына күөрэнниир,
Хотуулаах косилка курулуур,
Пионер биһи колхозка
Ким да ордук оттуур.

ДЬОЛЛООХ ОџО СААС

Эниэ күөх отун үрдүнэн
Эдэр этэрээт истэ.
Айылџа араас киэргэлэ
Аара арыллан истэ.

Эрэйи-муну билбэккэ,
Эмһык, сайаџас санаа
Сайынны мүөтүн испэхтээн,
Сайа ыллаан, айаннаан!

Эһиги үүнэр күннэргит
Уйгу дьолунан туолар.
Эһиги сайдан үүнэргит —
Ийэ дойдубут дьоло!

Эдэрдэр, барын этэнгэ,
Күүтэр күлүмнээх сааскыт! —

Сүүһүнэн атаһ биир тэнгэ
Күөххэ көрүлээн ааста.

КЛУМБА СИБЭККИТЭ

Дьэрэкээн оһуор-дьарџаа
Дьизэ тулатын киэргэттэ,
Үөр чыычаах онно кэлэн
Тойук туойан дьизэрэттэ.

Симэхтээх былаат бааммыт
Эминнэх кыра оппут,
Улаатан тахсыа диэммит
Уйалаан олорпуппут.

Сымнаџас буору тэлэн,
Күлэ-үөрэ таџыстын,
Сыламнаан, ирэн, иттэн
Күн уотугар хайыстын.

Кэрэ бэйэџин көрө
Кэккэлэһэн кэлэммит,
Тула хаама сылдыаммыт
Тойук туойан эрэбит.

1950 с.

Остуоруйалар

ТУЛЛУКТАЙ

I

Биэс бээгэй ынахтаах
Бэйбэрикээн эмээхсин,
Түөртүүр ыама чугаһаан,
Түөлбэ сыһыы ортотунан
Ынахтарын хамыйа
Ыллыы-туойа испитэ.

Кини ол истэҕинэ,
Иннигэр уун-утары
Түптэ күлүн оннугар
Туох эрэ хамнаабыта...

Эмээхсин бөтө бэрдэрэн
Эмискэ тохтуу түһэн,
Кылатарын баарынан
Кыһастаһа турбута —
Кымырдаҕас, хомурдуос
Кыйманһыаҕа диэбитэ, —
Арай атын буолан биэрбитэ:
Бэртээхэй диэн бэйэлээх
Бэртимэлиир оторо
Биэс ньыра салааланан
Бу тахсан тийэн кэлбитэ.

Кини саллар сааһыгар
Күрүөн күрдьүгэһиттэн
Көөчүк симэҕэр диэри
Көрдө-биллэ ини да,
Көрбөтөҕүн дьэ көрдө,
Билбэтэҕин дьэ биллэ:
Орто дойду отугар
Омооно суох ордугу,

Сыһыы ыраас ньууругар
Сыһыана суох сырдыгы!
Эмээхсин туура тардан,
Эринэҕин хоонһуугар
Ылан уктан кэбиһээт,
Ыанньыйбыт ынахтарын
Хонуу мэччирэниттэн
Хомуйталаан аҕалла.

Бэтиэмэтин киллэрэн
Бэриинэтин үрдүгэр
Биэс салаатын бэрийэн
Бииргэ ууран кэбистэ.

Булуу бастын маанытын
Булбут курдук сананан,
Титирик титиигэр
Тэбэн-ойон тахсан,
Үүттээх үтүө ынаҕын
Үгүөрүкээн сиригин
Тумугуттан тардыалаан
Туллагһыы олоордо,
Ыабыт үүтүн күүгэнэ
Ыаҕаһыгар үлүннэ.

Биирдэ истэ түспүтэ:
Биллэригин туһунан
Хобо тыаһа хонкунаата,
Кыптый тыаһа кылырдаата,
Ньирэй оҕо сагата
Ньиккирэччи ытаата.

Оҕо дьолун билбэтэх
Огдооболуур эмээхсин
Үүтүн тоҕо көттө да
Дьыэтин диэки тэбиннэ.
Дьыэрэнкэйдии ойуолаан
Дьыэтин аһа биэрбитэ:
Уруккуттан ураты
Уларыйыы биллибэт,
Сыттаах ото барахсан
Сытарын курдук сытар.

Сымыайатын кыранан,
Сымыһаҕын ытырынан,

Эмээхсиммит эрэйдээх
Эмиэ төннөн тағыста.

Итии үүтүн ибиирдэн,
Иккис ынафын ыан киирдэ,
Онтон эриэн торбоһо
Томторугун аннынан,
Туора муостаах ийэтин
Уоран эмэ турарын
Эмээхсин көрө биэрэн,
Этиспитэ буола-буола,
Энньиктэһэн эрдэбинэ,
Эмиэ оҕо ытаата...
«Иһиттиэм-истибэтиэм!
Иэхэй!» — диэт, эмээхсин,
Чыпчылыйыах бэтэрээ,
Чылыгырыар аарыктаах
Дьиэтин аһа биэрбитэ,
Дьиэгэнийэн киирбитэ:
Дьиэтин ис бараана
Дьиппинийэн турара
Кутун-сүрүн куттаата,
Уйулбатын долгутта.
Көмүскэтин уулара
Көңү түстэр даҕаны,
Эриэн-саадьаҕай ынафын,
Эмиэ тахсан, ыан барда,
Имигэс тарбахтара
Эймэннэс буоллулар.

Туора киһи дьиибэлээн
Хомоппута баара дуо, —
Бэйэлээх бэйэтигэр
Буруй-сэмэ этинэн,
Үүтүн кутан эрдэбинэ,
Үһүстэтэн буолуо дуо,
Биллэригин баһынан
Били оҕо саната
Эмиэ иһилиннэ:

— Ньирэй буоллар ньиккийдин,
Ынах буоллар ыгыраннын,
Дьолум-соргум быата буолуо,

Дьолуом биллин! — диэтэ да,
Дьиэтин диэки тэбиннэ.
Аанын аһа баттаата,
Алаадыйан турбахтаата,
Сыттыгын, бэриинэтин
Сылаас, итии үскэмэр
Көмүс куудара баттахтаах
Күндү айыы оҕото,
Күнү көрбүт бэйэтэ
Илин диэки хайыһан
Иэнинэн татыаккалаан
Эһинньэхтии сытар эбит.

— Иэхэйигим эбитин!
Иэримэ дьиэм эрэйдээх
Иччилэниэн туһугар,
Аҕыс уонча саастарбар
Аатырыабым иннигэр —
Күнүм, айыым оҕото
Көстүбүтэ кэрэтин!
Күөрэгэйим, чыычаабым,
Күлэн-оонньоон мичилий,
Көрөн үөрүөм! — диэбитэ.

Оҕо мичик гынна да —
Оонньоу-күлэ тоһуйда,
Ончу биһиккэ сыппата,
Оттон кэлбит — от курдук,
Иккис күнүн киэһэтигэр
Иккилээх оҕо буолан,
Үһүс күнүн ойуутугар
Үстээх оҕо буолан,
Туран-олорон
Туллуктана оонньоото.
Билбитэ — биир кыыһа буолбут
Бэйбэригээн эмээхсин,
Толоон биэрбит оҕотун
Туллуктайым диэн ааттаан,
Күндүл күннэ көрдөрбөккө,
Былыттаахха быктарбакка,
Хаппахчытын иһигэр
Хаайан-харайан ииттэ,
Хаардаахха хаамтарбакка,
Хаарыан үчүгэй бэйэлээтэ,

Сииктээх сиргэ түһэрбэккэ,
Чэбэр сэбэрэлээтэ.

— Бэйэ, оҕом улааттын,
Бэйэм нискэ, үлэҕэ
Үөрэтиэм! — диэбитэ,
Күлүгэр имнэммитэ.
Туллуктайын оҕото
Чочуонай тарбаҕынан
Тугу туппута барыта
Туһа буолан таҕыста,
Сииктээх оту өрбүтэ
Симэх буолан силлистэ.
Остуоруйа омуна
Оччо буолбат буолуо дуо.
Оҕолообут оҕото
Улаатар сааһа кэлэн,
Кытыл сирим кынтайар
Кыталыгын кылбанга,
Этэртэн кэрэ бэйэлээх,
Эдэр сүрэх эмһыгэ,
Кийиит оҕо бастыһа
Кини буола улаатта.

II

Хайҕамсык Хаан уола
Харалай Бэргэн обургу,
Хараҕын аһа охсоот,
Хара тыа харахтанан,
Тииттэн тииккэ тэлээрэр
Тиин чэмэлэйэ ситэн,
Муос молуоһай саатын
Мунунан тардан баран,
Ытан бытарыппыта, —
Ырааҕынан халыйда.
Муос уһуктаах оҕо
Мунура суох уйулаан,
Биэс бээгэй ынахтаах
Бэйбэрикээн эмээхсин
Үөлэһин үүтүн устун
Үлүбүрэйэн түстэ.

Ону көрөн, ордуос бэйэлээх,
Оройун хаана оонньоон,
Оҕун батыһан тийээн,
Ордоотоон саҕарда:

— Эмээхсин, таһаар эрэ,
Эрэллээх эбиэн охпун,
Этэнкэстии олорума,
Эйигин күүтэн турар
Солом-иллэним суох!
Суостаах саганы истэн
Сохуйбата эмээхсин,
Үөлэһин үүтүн устун:
— Үөгүлээмэ! Тохтуу түс,
Сүөгэй иирдэбин! — диир.

— Ээ, түөһэйбит эмээхсин,
Этиһэ олоҕо эрээ...
Сибилигин киирэммин
Сигилигин көннөрүөм,
Билбэтэх буола олоҕо,
Бэйэбин биллэрэн тэйиэм,
Сибилигин! — диэтэ да,
Сэбэрэтэ алдьанан,
Адарай аанын сыһыһын
Алдьатан киирэн кэллэ.

Киирэн кэлэн көрбүтэ:
Киһһээ күн килбиэниттэн,
Саһарҕа сарыалыттан
Сандал ыраас бэйэлээх
Айыы кыһа бараксан
Арыллыбыт аан диэки
Алаарыччы көрөөхтөөн
Аралыйан турар эбит.

Харалай Бэргэн обургу
Хараҕа халтарыйда...
Уһан-таалан турбахтаат,
Уһатын-хаһаһын умнан,
Киһилии кэпсэппэккэ,
Сахалы саһарбакка,
Түһнэри холоруктаат
Төттөрү ойон таһсан,

Сур элэмэс атыгар
Сулбу ойон олороот,
Төрүөбүт алааһын диэки
Тэптэрэр киһи буолла.

Ол күнтэн ылата
Оҕо буолан бэйэтэ
Амтаннааҕы амсайбакка,
Сысалааҕы сымсайбакка,
Хара уунан хааланан,
Хараҕын уота өһөн,
Аҕатын айманытта,
Дьоннорун да дьулатта,
Ыалларын да ыксатта.

Эт-хаан уруулар
Эргийэн тураннар:
— Туох буоллун, тоҕойукпут,
Туохтан бу дьүһүннэннин?
Собо тылын соккуойун,
Сокуускалыан буолаарай?
Анды көтөр сыммытын
Амсайыаҕын буолаарай?
Эрэйдээмэ да эт!—дииллэр.
Энин тылларын этэллэр.
Харалай Бэргэн муннаах
Харда этэр кыаҕа суох,
Хараҕын да аспакка,
Хараара өлөн сытта.

Хайҕамсык Хаан-тойон
Хараастыбыт куолаһынан:
— Оҕом туохха баҕараҕын?
Ону барытын оноруом,
Туохтан бу айылаах буоллун,
Тоойуом, этий да?—диир.
Онуоха оҕолоро
Оронугар олороот:
— Биэс бээгэй ынахтаах
Бэйбэрикээн эмээхсин,
Үрүн тулук кыһыттан
Өйүм-санаам өһүлүннэ,
Сүрүм-кутум сүүдүйдэ,
Тойон аҕам!—диэбитигэр,

Тумул тыа суугунун курдук
Бары үөһэ тыыннылар,
Бастарын хамнаттылар.

Суһал-суһал үлүгэрдик
Сулуу-кэһии бэлэмнээн,
Сорук-боллур уолларын
Суорумньуһут онорон,
Көтөл-көтөл көлөҕө
Көтөҕө-көтөҕө тизээн,

Ыадаҥнас ындыылааннар,
Тэйгэннэс тэриллээннэр,
Ойох ылар оҕолорун
Олох суолун буллардылар.
Дал ааныгар даххаһыйан,
Дьизэ ааныгар дьиппинийэн,
Соруктаах дьон быһыытынан
Соруктарын эттилэр.

Оттон оҕо Тулуктайдара,
Кийиит буолар киһилэрэ
Хаппахчытын иһигэр
Хаххаланан олорон,
Киһи-сүөһү кэллэ диэн
Көстүбэт оҕо буолла.
Бэйбэрикээн эмээхсин
Бэйэтэ билэринэн
Бэриктэригэр бэйирдэ,
Сулуу чааһын сураата,
Кыһыттан ыйыппакка
Кырына-кырына таста,
Үрүн, хара түүлээҕи
Үгэбэр үллэннэттэ,
Хол-буут холтолооҕун
Хоспоҕор кыстаата.
Кыһыгар киирэн эмээхсин
Кыһыр-ханьыр сагаран,
«Итинник бэйэлээх киһиэхэ
Иннигинэн буолбакка,
Сирэ-сиилии олоруон дуо?
Сэрэн, хотуой!» — диэбитигэр,
Кыһырбытын да иһин,
Кыбыстыбытын да иһин,

Киис киргиллээбин курдук,
Кыыс тахсан сүгүрүйдэ.
Ыаллы кэлбит ыччашпыт
Ыксаллаах киһи буолла:
Ыларын ыпсарда да,
Төһнөр суолун тэрилин
Төргүүлэтэн кэбистэ.
Оттон оҕо Тулдуктай,
Оноруум буоллаҕа диэн,
Тиэргэниттэн тэлэһийэр
Тэрилин оноһунна.
Уруу-аймах дьоно суох
Ол айаннаан иһэн,
Харалай Бэргэн обургу
Хара тыаҕа хайыһан,
(Туох быатыгар буолла?)
— Тулдуктайым оҕото,
Хагдаҥ эһэ тириилээх
Ханас суолга хаадыйыма.
Уоттаах саһыл онкуллаах
Уна суолу батыс! — диир.
Айа, туһах көрөөрү,
Аара ситиэх буолан уол,
Тулдуктайын хаалларан,
Туора ойутан хаалар.
Аналлаах тойон эрэ
Аанын атыллаппакка,
Хара тыаҕа хаалларан,
Харабын уутун сотто,
Саҥа кийиит эрэйдээх
Санньыйа саныы истэ.
Биирдэ өйдөөн көрбүтэ:
Бүдүк-бадык барыйбыт,
Аллараа дойду курдук
Арбы-сарбы мастаах-оттоох
Атын дойдуга тийбит эбит.
Тымны тыал аҥыһыйда,
Никсик сыт саба биэрдэ.
Тумул аайы тоһуйан
Торһон бөрө улуйда,
Сыгынах аайы сытан
Сырһан эһэ часкыйда.
Түүл-бит курдук айаннаан
Түһкэлитэн тийбитэ:

Тилигирии эргийэр
Тимир тиһилик дьиэ
Тэлгэһэтин иһигэр
Кин-Кинкиримэ кыыһа
Киргиннэх Саадьаҕай,
Мас мастаатабым буолан,
Биир тимир чуурканы
Биллиргэтэ турар эбит.
Тулдуктайы көрөөтүн,
Топпот-туолбат маҕалайдаах
Толугур бэдьэн тобугар
Тумсун-уоһун сотунна.
Содьон ойон кэлэн
Сордоох кыыс оҕону
Сонон түһэрдэ да,
Тула холоруктуу турар
Тимир тиһилик уотугар
Түүрэ тутан киллэрдэ.

Таас ньыгыл муостаҕа
Таралыта сылдьан,
Таһаһын сыгынньахтаан,
Бэйэтэ таһынна.
Сирэйин тириитин саралаан,
Сирэйигэр силимнэннэ:
Тыһыраһын кыргынна, —
Тылын кылгатынна, —
Кыыс оҕо бэрдэ буолан
Күн сиригэр көттө.

III

Хайҕамсык Хаан-тойон,
Хангыл бэйэтэ хараастан,
Харана былыттааҕар
Хара санааланан,
Хара тыа маарын устун
Хайа хаамтаран истэ,
Кини бэйэлээх кута-сүрө
Килбиэннээх киэн ырыгар
Тохтообот, турбат буолта,
Туох эрэ ыар муна булла.

Харалай Бэргэн уола
Хайа күн ойох ылаат,
Күн сириң көрүгэр
Көбүйбэт, күлбэт буолла,
Дьон-сэргэ ортотугар
Дьулааннаах быһыыланна,
Сайдам санаата саппабырда,
Өркөн өйө өлбөөдүйдэ,
Кингэ-наара холунна,
Кини быһыытыттан ааста.

Кийиит оҕото даҕаны
Кинилии кэпсээн суох,
Аҕа-ийэ диэн ытыктыыр
Аламаҕай өйө суох;
Сууйбут, соппут иһитэ
Суһуктуйа өлөн хаалар,
Торбостообут торбоһо
Торточчу тонон өлөр,
Туохтан манньк буолбутун
Толкуйдарын булбата.

Онуоха ата барахсан,
Айыы дьөһөгөй оҕото,
Кистээн дьырылатан баран,
Кинилии кэпсиэн барда,
Сахалыы саҕаран истэ:
— Толбонноох тойон иччиэм,
Туохтан санаан алдьаммытын,
Кутун-сүрүн аймаммытын
Курдат көрөн билэбин.

Харалай Бэргэн оҕон
Ханнык дьахтары ылан,
Кингэ-наара холунна,
Кэхтэн өстө диигиэн:
Бизэ бээгэй ынахтаах
Бэйбэрикээн эмээхсин
Тунгуй ыраас оҕото
Тулдуктайа буолбатах, —
Абааһы кыһа сөрүөстөн
Алдьархайы онордо...

Итинник тылы истэн,
Хайҕамсык Хаан-тойон

Истин эрэллээх дьоннорун
Хамыйа тардан ылан,
Улуу мунһах онордо;
Үс түүннээх күнү мэлдьи
Үтүө-мааны дьонноро
Сүүс-сүүстэриттэн өйөһөн
Сүбэлэһэн-сүбэлэһэн,
Сүдү уураах уурдулар:
Улуу-улуус аайыттан
Улуу бухатыыр дьону
Күтүр дьаһал күүһүнэн
Көгү тардан аҕалан,
Уоллаах-кыыс уоруктарын
Тула туруордулар;
Үөһэ көтөн хаалыа диэн,
Үнүүлэрин түмнэрдилэр,
Аллараа тимирэн хаалыа диэн,
Атара астардылар.
Алта бухатыыр аан бастаан
Абааһы кыһын туттулар,
Туруйалатан таһааран,
Мунгур тииккэ баайдылар,
Онтон үс бухатыыр киирэн
Уолу кэлгийдилэр.

Хайҕамсык Хаан-тойон
Хатан-хатаннык дьансайан
Айыы кыһын онугар
Абааһы кийииттэммитин,
Харалай Бэргэн уола
Хара тыын дьайданан
Үөһнээх эттэммитин,
Үөдэн түгэбэр анаммытын
Этэрин кытта кийиитэ
Эдэр бэйэтэ эмһирээн,
Нарын бэйэтэ арбайан,
Ньыра тарбаҕа уһаан,
Дьыбар тыгырах буолан,
Илэ дэриэтинньик дьүһүннэннэ,
Салыҥнаах дьабадьытыттан
Салахайа саккыраан,
Атар абааһы кыһа
Ардыгынаан ылбыта.
Ону көрөн уолан дьон

Уон сыл кытараабыт
Манан-татаар биэни аҕалан
Маҕанаҕа баайдылар,
Кин-Кинкиримэ кыһын
Кутуругар кэлгийдилэр.
Тоҕус толорон бухатыыр
Тула өттүгэр туран,
Тоттук биэ тэһиинин
Төлө таттылар да —
Тоҕус хатыы кымньыынан
Тулахаччыта оҕустулар.

Ону эрэ күүшпүт биэ
Охтуу ойо оонньоото,
Сыһыы-толоон сирдэринэн
Сындыыс курдук ыстанна.

Сыһынахха, сылбахха
Саба охсуталаан,
Тумул ойуур тоҕойугар
Туйабынан тэбитэлээн,
Мүһэ-мүһэ араартаан
Ыһыталаан кээспитэ —
Мөҕүүк үөннэр буоланнар
Ыстаналыы хааллылар,
Хара хаана тохтубута
Хагдан оту салаата.
Манан-татаар биэ барахсан
Маардары быһыталаан,
Көһүнэн сире эргийэн
Көтөн-мөҕөн кэлбитэ, —
Көстүбэт Кыһын этиттэн
Бэгэччигэ эрэ орпук.
Онтон атына барыта
Орто дойдуга ыһыллан
Орулаһа хаалбыттар...

Харалай Бэргэн сордоох
Хатыс быанан кэлгиллэн
Хараара өлөн турарын
Халыан үлүгэрдик тутан,
Балысхан бааллардаах
Барылыы кыынһа устар
Таас үрэххэ киллэрэн,

Таннары дьаакырдаан,
Мандал ыраас ууга
Сайа оҕустардылар.

Алтыс хонугар аҕалан
Аал уокка сырайбыттара,
Этирик түөһүн иһиттэн
Эгин араас эриэн үөн
Эриллэннээн түһэ-түһэ,
Төлөһөгө умайан,
Түрүтэ-бүрүтэ сиэтэн,
Түллэнниин сыттылар...
Уокка буспут уол муннаах
Улук буолбут өлүгүн
Өлбөт мэнэ уутунан
Өлбөөрүччү соттулар,
Араҕас айыы илгэнэн
Аҕынахтаан кээстилэр да, —
Көҕөрө өлбүт имнэрэ
Күлэн-оонньоон кэллилэр,
Көрбөт буолбут харахтара
Чыпчылынныы көрдүлэр.
Өлбүттэрин тилиннэрэн,
Өрөгөйдөрө үрдээн,
Умуллубуттары уматан,
Уруйдара улаатан,
Түөрт уон түөрт бухатыыр
Төгүрүк түөлбэ иһигэр
Үстүүтэ төхтүрүйэн
Үөгүү-хаһыы түһэрдилэр,
Үмүөрүһэ сылдьаннар
Үнкүүлээн ньиргистилэр.

IV

Оҕдоомо хаалбыт киһи
Ойоҕун олоҕун диэки
Оспот баастаах сүрөҕэ
Ордук угуйар буолла.
Ол иһин эбитэ дуу, —
Харалай Бэргэн обургу
Ийэ кылына эмээхсин
Иэримэ дьэтигин көрүөн

Курдатты таттаран
Куруук саныыр буолбута.

Биирдэ бултуу тахса сылдьан
Биэс түүннээх-күнү мэлдьи
Хаарга хааман, сииккэ сиэлэн
Хара дьайын кыранан,
Түөлбэ-сыһыы бэрдин
Төннөн иһэн көрө биэртэ:
Биэс бээгэй ынахтаах
Бэйбэрикээн эмээхсин
Манган сандалы дьиэтин,
Тэримнээх тэлгэһэтин,
Сылайбыт-элэйбит киһи
Сыра-сыылба сырытынан
Аат-аҕай хааман кэлэн,
Аан аһан киирбитэ:
Көлбөүрбэт күн күндүтэ,
Ыстыйбыт ый ырааһа —
Туналғаннаах ньуурдаах
Туллуктайа барахсан
Буор оһоҕун аттыгар
Бу ньургуйан олорор...
Харалай Бэргэн обургу
Хараҕым иирдэбэ диэн,
Туймаардаҕым дуу диэн,
Таалан туран баран,
Туллуктайын оҕотун
Туналғаннаах ньуурунан
Көмүскэтин ууларын
Көмүс чопчулара
Түспүттэрин көрөн
Сүрөбэ ньүөлүйдэ.

Иннигэр тобуктуу түһэн,
Икки илиитин даллатан:
Күһүк көрбүт күндүтүн
Анна биллибэт алдьархай
Атан турар айаҕар
Уган биэрбит буруйун
Мунатыһа билинэн
Ыраас сүрөҕүн аста,
Ытыы-ытыы ааттаста.
— Туһааннааҕым! — диэтэ кыыс, —

Туох да буолтун иһин,
Кутум-сүрүм куттаммыта,
Санаам саллыбыта бэрт! —
Инньэ диэн этэн баран
Илиэһэйгэ түбэспитин,
Этэ-хаана эрэйдэммитин,
Эппит кэриэс тылларын,
Хомойбутун, хоргунпутун
Хомуруйа кэпсээтэ.
Үрдүк айыыга махтанан
Үөрбүт-көппүт эмээхсин,
Уган таалан турбахтаат,
Уоллаах кыһын уураата:
— Ааспыты ахтар баар дуо?
Айыым оҕолороо,
Дьон-сэргэ төрдө буолар
Дьолгутун быһа түһүмэн!
Эйбэс бэйэлээхтэриэм,
Эйэлэһин да! — диэтэ.

* * *

Хайҕамсык Хаан-тойон
Хампалаах алаһыгар
Элбэх аттаах мааны дьон
Хайа хаамтаран кииртин
Харахтаабыт уолаттар
Хаһытаһа түстүлэр:
Кыһыл көмүс сэргэлэрин
Кылбаарыччы соттулар,
Алтан ааһна тоһуйан
Айах кымыс туттулар.
Килбигимтэй бэйэлээх
Кийиит кыыс оҕолоро
Кэлэн ааспыт сириттэн
Киис кэрэмһэ сүүрдэ,
Кырийан ааспыт сириттэн
Кырынаас кылбаннаата,
Ону көрөн олорон,
Улуу Хайҕамсык Хаан
Уруй-айхал этэн
Уруу онортордо.
Кэнэбэски ыччаттарга

Удьюор харалы дьоннорго
Кэрээбэт кэпсэллээх
Умнуллубат урууну
Түөрт түүннээх күнү быһа
Төбүрүөннээн түһэрдилэр,
Төрүт-уус дьон буолар
Төлкөлөрүн төлкөлөөтүлэр.

1938 с.

НЭТЭЭГЭ

Хоһоон-тойук номоҕо
Холоон этэр хоһооно
Тоҕо көтөр кынаттаах
Туйгун бэрдэ буоларый?
Кырасыабай кыргыттары
Кыталыкка тэнниллэр,
Турук кулун уолаттары
Туруйанан туойаллар.

Оттон түөрт атахтаахтан
Ордук чулууларын,
Көй салгын күбүөрнэтин
Көрбүт дьоллоохторун
Тойук гынан туойар
Тоҕо сатамматый?

Чэйин эрэ, сэгэрдээр,
Эгил-тэгил эрэттэр,
Хахай буоллар хаһыырдын —
Хайтах гыныхпытый,
Хотой буоллар дуксуйдун —
Ханна барыхпытый,
Түлүк бараан түүннэргэ,
Түнкэх ойуур иһинэн
Түлүрбэхтиир нэтээгэ
Түбэлтэлээх сырыыларын,
Хабарҕа хайдарынан
Хайҕаатахпыт буолуохтун!
Чаран тыаҕа дьаадыйбат,
Чаллах маска ыттыбат,
Чынал тиит чыпчаалыгар

Чарбачыһар адьанаттаах,
Чанчыгыттан чаалыйбыт
Чан курдук карахтаах,
Күкээрийэр өгнөрдөөх,
Күндү түүлээх көкөтө,
Чыс таайа, тиин убайа,
Дьабарааскы сыгана,
Улуухугар, нэһилиэгэр
Улаханлык биллибит,
Нэстирээтэл сололоох
Нэтээгэ кыыл баар эбит...
Аан дойду айыллар
Алгыстаах үйэтигэр,
Айылҕа ийэ хотун,
Аатырбыт нэтээгэни,
Аччаҕар атахтарын
Алыкынай тириитинэн,
Күппэрийэ көтөр гына,
Күүстээн-уохтаан айбыт,
Арай ырыа талааныттан
Адьяһын матарбыт;
Онтон сирдээн, доҕоттоор,
Остуоруйа олохтоор.

I

Түүнүн туорах хомуйар
Түбүгүн бүтэрэн,
Төгүрүк чуолҕаныгар
Түүрүллэн сыттабына,—
Саһарҕа сандааран,
Сарадах сырдыгынан
Кини хара харахтарын
Харалҕан онороро.
Уһуктубут айылҕа
Уһун күнү айхаллыыра,
Ханнык диэбит кынаттаах
Кырымпалыы ыллыыра,
Кини дьэитин үрдүгэр
Кэбэ кэлэн этэрэ,
Бэл диэтэр чычып-чаап
Бэлэстэтэн ылара.

Көрө балай буолаахтаан,
Көхсө кыараан сытан,
Абаккатын быһыгар,
Арай биирдэ истибитэ:
Күөх халлаан күүлэтигэр
Күөрэгэй көрүлүүрө,
Тохтор көмүс тойуга
Толоонно кутуллара.
Ханна туойар эбит диэн,
Харахтыы сатыыр да —
Харалбан буолбут харах
Ханан көрүө баарай?
Арай нарын кулгаабар
Аарык тыаһын курдуктук,
Алатык киирэринэн
Араҥалыы истэн,
Биһиги нэтээгэбит
Бэккэ диэн биһирээтэ:

«Араас дойду аартыгар
Акаарытын тарҕатаары,
Айан суола аргыстаммыт —
Аас-туор аналламмыт
Көтөр аймагыттан,
Сүрэхпэр-бырбар киирэр
Сүлүһүннээх ырыалаабы,
Көр, истиэм баар эбит.
Түөрт атахтаах аймабар
Төрүөхпүттэн ыла,
Итинник кэрэни
Истэ илик этим.
Бөрө улуйара
Бөрөкүтэ суоҕа,
Эһэ да часкыйара
Эриэккэһэ суоҕа.

Туйаарар барахсан
Тойугар үөрэттэрэр
Туһалаах буолуо этэ.
Туох иннигэр, миигин
Кылааннаах түүлээхтэн
Кынаттанан көтөр гына,
Соргу-дьаалы анааннар,
Соботохтуу айбыттарай?!

Бэйэни биллэрдэххэ,
Билсирһэн истэххэ,
Кэргэнни да буолар
Кэпсэтии таһаарыллыа.

Оччоҕо дуо, оҕолоор,
Олоҕум тускуланар.
Уон улуус үрдүнэн
Улуу аатым тарҕанар.
Көлүөнэ да ыччаттарым,
Көкө-буурай аймаҕым
Көйгө аатын киэргэтэр,
Күөмэйдэниэх этилэр!»

Итинник баҕа санаа
Илимигэр ылларан,
Кэпсэтиилээх, кэскиллээх
Кэс тылын умунна.
Аны тирии кынат кыһа
Айдааны туруоруо.
Ол эрэри кини да
Оччону тугу гынай?
Таптаптыт оҕо буолан
Араастаан кынаттынан
Атаахтаан саранныыр.
Нэтээгэ
Эрөйдээх
Эйигин эскирэтэн
Эдэр сааһын бараата,
Эриллэннээн эр, бэйэ,
Эһиилги дьылга диэри,
Элэ-была тылгын этэр,
Эрэйин кэлиэбэ!..
Санаа булла: сассыарда,
Саҕах сырдыһыыта,
Тумул сиргэ тоһуйан,
Кэпсэтиэххэ наада диэн.

II

Сарсыныгар сарсыарда
Саһарҕа сандаарыыта,
Тумул тыаҕа тахсан

Туйаарарын көрсөөрү,
Төнгүргэскэ хаххаланан,
Түгнэстэ сыттагына,
Саас-үйэ тухары
Салгышпыт аранас,
Халбаһа хара таас
Хараҥа анныттан,
Чыс тахсан, быар куустан,
Чыыбыргыы олоодо:
«Тапталлаах таайыкаам,
Табытталлаах аймағын
Таласпатын буоллар дуо —
Талбыттык сылдыһаҥ этэ.
О, түөрт атахтаах туйгуна,
Оруодабыт да иһигэр
Ойох-кэргэн буолар
Оҕолор бааллар эбээт».
Тири кынат кыысчааны
Тиинг эйиэхэ суорумньулуур,
Маска-окко ымһаммыт,
Манник маар тылы истэн,
Түүгнү ойуур мэнээгэ —
Үөгүлээтэ нэтээгэ:
«Уруу буоллар умустун,
Улуус буоллар улуйдун!
Санаа ситтэхпинэ,
Саар тойон мин буолуом,
Саарба, саһыл аймағын
Саманнык мин тутуом!
Көтөр кынаттаахтар
Күндүтүк көрүөхтэрэ,
Сүүрэр атахтаахтар
Сүгүрүйэр буолуохтара.
Биэстээх харчы саҕа ый
Биһикпэр бигэниэ,
Үрүг күн мин иннибэр
Үгкүүлээн дыгыһыа!..
Баһа-көһө суоғунан
Баллыгырыы турума,
Бар, хороонгун кэнэт!» — диэн
Бардыгынаан кэбистэ.

Ити тылтан чыс муннаах
Иинэн-сүтэн мэлийдэ.

Оттон ордуос нэтээгэ,
Ордук дохсун санааланан,
Төнгүргэскэ хаххаланан,
Түгнэстэн сытан хаалла.
Ыраах кыырай халлаанга
Ырыаны истэ сытан,
Ылларбыт нэтээгэ
Ыһыытаан тоҕо барда:
«Тохтуу түһэн, истий да,
Тойуктаах туйгуна
Итии дайды бэлэҕэ
Идэбэр үөрэт эр».

Күөрэгэй, ини истэн
Кынатын кыптыйдаан,
Тэлээрэн түһэн кэллэ,
Тумул ойуур тоҕойун
Тула эргийбэхтээтэ,
Онтон, арай, төнгүргэскэ
Олоро түһэн, көөртө —
Ойуур нэтээгэтэ...
— «Эппэт кэлэҕэй нэтээгэ,
Эн миигин ыһырдыаҥ?»
— «Кэллин дуо, күөрэгэй,
Кэс тылбын кэпсээтэхпинэ:
Тойуккар уһуттаран
Туһалана кэлбитим!»

Күөрэгэй, ылынан,
Үөрэтиэх буолла, дьэ,
Киэһэ күн кириитэ
Кэлии-барыы кэхтиитэ,
Күтүр тыа көхсүгэр
Көрсүһүөх буоллулар.
Нэс нэктэл бэйэтэ,
Нэтээгэ дьэ үөрэн,
Алаа буоллар даҕаны,
Атағын иминэн
Алтахтаан-алтахтаан,
Айаннаан кэлээхтээн,
Кэҕэ этэр курунун
Кэтэбинэн эргийэн,
Улук буола сылайан,
Утуйаары гыммыта,

Хатырыктан тардыһан
Хатыгыраан тахсыбыта, —
Кураанах буолуо диэбит
Кумалаанын иһигэр
Мэкчиргэ харахтара
Мэрилиһэн олорор.
Тугу гыныай? — төнүннэ,
Абаккатын аһарына,
Аргынньах анныгар
Түүннү күнэ кэлиэр диэри,
Түүрүллэн сыттаҕа.
Түүнүк, көппөх үрдүгэр,
Түһүү-түһүү утуйан,
Уһуктан кэлбитэ —
Киэһэ киэнэ кэрэтэ
Кэрээбит, кэлбит этэ.

III

Күөрэгэйэ, кэллэ да,
Үөрэтэн киирэн барда:
Биир күн үөрэппитэ —
Биһирээн истии бэрдэ,
Иккис күнүн үөрэппитэ —
Иһиэттэн эрэ кэбистэ,
Үһүс күнүн үөрэппитэ —
Үһүйбүтэ биллибэтэ.
Төрдүс күнүн түмүгэр —
— Түмэ-түмэ! — диэтэ,
Бәһис күнүн бүтэригэр —
— Бэбэ-бэбэ! — диэтэ,
Алтыс күнүн ааһыта —
— Ага-ага! — диэтэ.

Күөрэгэйэ, кэлэйэн,
Көтөөрү оноһунна,
Оттон ойуур мэнээгэ
Омтой уоһун сотунна:
— Тохтуу түһүй, тоҕойуом,
Толоостук этэр диэмэ.
Иллээх истин доборунан
Итэбэстээх буоламмын,
Эн үтүө тойуккар,

Эн кэрэ бэйэбэр,
Сүрэбим батарымна,
Сүүрэн-көтөн кэлбитим,
Кураанах кумалаанын
Куһаҕана бэрт буолла,
Эргэ үргээ эмэбим
Эрэйэ бэрт буолла,
Хатын дьахтар аатыгар
Халын тыаны бараатым,
Ойох добор аатыгар
Ойууру ордорботум, —
Ол сылдыарым тухары,
Ойоххо сөптөөбү,
Бэйэбэр тэннээҕи
Бэлиэтии көрбөтүм,
Эйиэхэ эрэ, сэгэриэм,
Эт сүрэбим эймэннэ.
Хаарыан эдэр сааспытын
Холбоон, хаан уруу ыччат
Төрдө буолуохпугун
Төһө-хачча буолуой?
Ити имэннээх тыллары
Истэн туран, күөрэгэй,
Өйдүөбэтэх суолуттан
Өһүргэннэ быһыылаах:

«Кумалаанын иннигэр
Көнүлбүттэн, күммүттэн,
Күрэх-билэ дьоммуттан
Күрэниэ да суохпун!..
Мэнийимэ, нэтээгэ,
Миигин көрбөт да аата,
Миэхэ хайтах ылларан,
Мэлээринни сытаҕын?!
Тэннээххин булус эбээ,
Тирии кынат доборун
Тэһийбэтэҕэ буолуо,
Төнүн онно, Нэтээгэ!»

«Түмэ-түмэ, доборуом,
Түүммүнээбэр ордорор,
Уһа-таала таптаабыт,
Ураанайым оҕото,
Эн иннин диэхтээммин,

Эмэхпиттэн тэйбитим,
Кумалааммын даѳаны
Кулахыбар биэрбитим!»

Халлаан кыһа тулуйбата,
Хардары этэн барда:
«Салгынна көтүөххүн
Сарыы кынат эбиккин,
Сатаан ыллыа да суоххун,
Сатаан таптыа да суоххун,
Сардананы тулуйбаккын.
Саараама даѳаны,
Быдан-быдан быраһаай!» —
Чыычаах, өрө күөрэйэн,
Күөх урсун күөнүгэр
Көстүбэт буолан көттө.

IV

Сатыы ойуур мэнээгэ
Сарыы кынат нэтээгэ,
Туох эмэ туһунан
Толкуйдуура киирдэбинэ,
Кырдыаѳас үрдүк мас
Кылаан чыпчаалыгар
Ордук өйдүүр буолара,
Ол иһин даѳаны,
Үрдүгү былдыһара,
Үрдүккэ талаһара.
Билигин да кини
Биир үрдүк тииккэ ыттан,
Сааһыгар санаабатах
Санаалара киирдилэр:
«Сатаабатым бэрдиттэн
Саакка баартым буолуо дуо?
Бары көтөр кынаттаах
Баараланыан баѳарбат,
Ырыаһыттар үһү, хата,
Ыра сытыйдыннар!
Мин да чараас агдабар
Толугуруур сүрөѳим
Минньигэс, уус-тылы
Билбэтэ буолуо дуо?

Туох ааттаах миигин булан
Туора түһэн биэрдэѳэй?
Сүүрэргэ аналлаах
Тоѳо көппөт буолуоѳай?!
Чороѳор кыһыл тыллаах
Тоѳо туойбат буолуоѳай?!
Буллум, буллум! Бу баар эбит!
Буулаан миигин сизэбит.
Күүккэнньиктээн тахсар күн.
Күрүлгэн уоттаах түөкүн!
Кини тахсан бу миигин
Хараѳа суох онорор,
Кини тахсан күөрэгэйим
Хараара иирэн хаалар.
Күнтэн бары алдыархай!
Күнү суох гыныахха!
Саһарѳа, саһа тахсан
Саѳаланан эрдэѳинэ,
Саба түспүт кини дуо? —
Самнары баттыа этэ.
Оччоѳо күөрэгэйим
Көрдөһө кэлиэ этэ,
Оччоѳо бары кыылга
Баһылык буолуом этэ!»
Сити курдук саны-саны,
Сиилэтэ киирэн кэллэ,
Былыргы бухатырдыы,
Быччыннара күүрдүлэр.
Түүннү нуолур айылѳа
Түһүү, истэ сытаахтыыр.
Арай ыраах мадьыкы
Аларга саһыгырыыр.

V

Илин халлаан сырдыга
Иниэттэрин эрэ кытта,
«Муударай» нэтээгэ
Муннун бусханнатта,
Кыыстаах кыһыы санаата
Кыынньан кырдыгынаан,
Кырдыаѳас үрдүк мас
Кылаан чыпчаалыттан

Түнэтийбит кынаттара
Түллэх гына түстүлэр,
Хайа барбыт хатырыктар
Хахынаһа түстүлэр.
Утуйа сытар чыычаах
Уолуйан үһугунна,
Уута көппүт айылҕа
Соһуйан «һуу» гынна.

Оо, сорун,
Оо, мугун!

Саһарҕаны сабаары
Сараадыйан көппүтэ, —
Аттыгар турааччы
Араҕас маһыгар,
Саккыраҥ суолланан,
«Сарк» гына түстэ.
Саатыттан, унан-таалан,
Саппаллан сыттаҕына,
Саас-үйэ тухары
Салгыһпыт араҕас
Саһарбыт мастарын
Саркаахтаах быһыһыттан,
Халҕаһа хара таас
Харана анныттан,
Чыс тахсан, быар куустан,
Чыыбыргыы олордо:
«Иһит эрэ, нэтээгэ,
Истин тылбын этэбин:
Эн хара хараҕын
Көрөргө анамматах.
Эн сарыы кынатын
Көтөргө анамматах.
Уруккун курдук, эн,
Урууларгын ытыктаан,
Олорбутун буоллар дуу,
Араһаһы, бу тааһы
Алҕаабытын буоллар дуу, —
Оттон эн, ону умнан,
Үрдүккэ талаһаһын,
Үнтү түһэ систын.
Үөлээннээҕин ыңырап,
Үтүөрүөххэр дылытын,
Итии сиргэ киирэннин,
Сылаас хоойго сытаннын

Этэнкэстиэн үһү!» — диэн,
Этэ-тыына олордо.
Уйадыйбыт тылы истэн
Урууларын тапталыгар
Утарылыа дуо, эгэ,
Умса түстэ нэтээгэ.

Оттон чыычаах аймаҕа,
Ойуур киэн уорҕатыгар,
Уһун күнү уруйдаан,
Тойуктара ыраатта.

* * *

Остуоруйа да бүтэр.
Оттон ыла олобуран,
Норуот өһүн хоһооно:
«Нэтээгэнэн өлүү суолун
Бүөлээбиккэ дылы» диэн,
Үөскээбитэ үһү диэн,
Кэпсээбитэ Испирдиэн.

1939 с.

МОҔУС УОННА ЧЫЫЧААХ

Холгумаҕа ыраах-ыраах,
Хоро дойдутугар,
Ала Моҕус, ымыы чыычаах
Ыаллыы олорбуттар.

Ала Моҕус — улуу киһи
Аһын ингэринэр,
Уолугуттан түспүт иһин
Тула имэринэр.

Уруккуттан Ала Моҕус
Ааттаах аһас ааттаах,
Урууларга отут тоҕус
Тууччаах аһылыктаах.

Туспа сиргэ биллибитэ
Топпот моҕуһунан,

Сокуускалаан турар этэ
Биир кур оѳуһунан.

Харам аллаах бахсырыйан
Мағалайа туолбата,
Барынныырын бараан баран,
Тугу сиирин булбата.

Биирдэ ыала — ымыы туран
Ыллаабытын истэн,
Сизмэх күтүр санаа булан,
Сизери баран истэ.

— Топпотоѳум тоѳус хонно,
Ымыы чыычаах уолум,
Тонкучаѳым оботтонно,
Ыл кэл, түһэн кулу!

— Ала Моѳус, миигин аһын,
Күнтэн сүтэримэ,
Мағалайын туолар аһын
Ыйан биэриэм, сизэм!

Сизмэх бэрдэ туох да диэбэт,
Сизбэр ылан уктар;
— Харанаѳа киирдим эбээт! —
Чыычаах ытыы сытар.

Дьизтин аанын аһан киирээт,
Моѳус ылан көрөр.
— Сырдык баарын көрдүм эбээт! —
Ымыы муннаах үөрөр.

Түүтүн үргээн Ала Моѳус
Үтэхэѳэ үөллэ.
Сыалаах этэ өтөр соѳус
Сырдыгынаан кэллэ.

— Аһар өттүм буста эбээт!
Ала Моѳус, эргит! —
Өлбөт үөстээх ырыа дьээбэт
Этэ, кырдык, кэриэрбит.

Ала Моѳус холумтаһна
Үтэхэтин эргиттэ.

Тула уокка, мунһа-танһа
Турааччыта эттэ:

— Улуу киһи Ала Моѳус,
Бүтүн бэйэм бустум!
Уоттан ылан уоба оѳус,
Сыам куотта мас устун!

Куудумһуулаах мағалайдаах
Ыстаабакка ыйырда.
Үөһэ тыынна, таммах сыалаах
Үтэхэтин салаата.

Куртах иһигэр киирээт,
Ыча, көѳүс кыараата:
— Харанаѳа киирдим эбээт! —
Чыычаах чыбыгыраата.

— Көрүн эрэ, түөкүн баара,
Кэм да тыллаах эбээт! —
Топпот куолай дьэ мунчааран
Тугу гыныан билбэт.

Сизбит этин өѳүлдүтэ,
Сиргэ силлии истэ:
Үөкэк гына өѳүйбүтэ
Үтүө аһа түстэ.

Силэ үрэл гына түһээт,
Сэттэ чыычаах буолар.
Үрүө-түрүө көтөн тэйээт,
Үөрдээн ханыылаһар.

Салгын үөһээ тарыптыы,
Саймананнар кэлэллэр.
— Ала Моѳус, бырастыы,
Маттын эбээт! — дэһэллэр.

Ала Моѳус иһин туттан
Айманыһа ытыыр...
Үөрбүт чыычаах, дьолун тутан,
Үөрэ-көтө ыллыыр...

1938 с.

СЫЛГЫ УОННА ҮНАХ

Былыр-былыр,
Киһи аймах
Сүөһүлээхпин диэн,
Сүүрэн-көтөн,
Сүөһүлүү илигинэ,
Баайдаахпын диэн,
Баран-кэлэн,
Бас-көс билэ илигинэ,
Сылгылаах ынах
Сыһы сабатыгар
Сылаас, үтүө сайынна
Сыһыаннаһан, ыаллаһан,
Сыһа-бааһа сылдыбыттара үһү.

Биир күн
Билгэ бэйэлээх
Бээгэй ынах,
Манан ураанньыктаах,
Мааны тураҕас
Маһааччыйа доҕоругар,
Манньык диэн
Саһа аллайбыт:
— Маһааччыйа доҕоруом,
Күһэргэннээх
Күннэрдээх
Күһүн ийэ
Күөйэн-хаһан кэллэ эбээт.
Кыһын кыыдааньыттан,
Тымны тыһынтан
Күрэнэр күрүө,
Хорҕойор хотон,
Саһар сарай
Тэринэн көрүөхпүтүн,
Ыстыр ыһык,
Аһыр ас
Хаһаанан көрүөхпүтүн,
Хаарыаннаах доҕоруом,
Хайдах буолуо этэй? — диэбит.

Онуоха туран,
Дьогдьойор сааллаах
Дохсун үтүөтэ,

Сыспай сизллээх
Сырбайар алыһа, —
Маһан ураанньыктаах,
Мааны тураҕас
Маһааччыйа обургу,
Олуонатык истэн,
Одуулуу көрөн,
Таныһын тардырҕаппыт,
Таныһан киирэн барбыт:

— Буотараһын кыаммат
Буоһаһар истээх
Буос бээгэйтэн
Итинтэн атыны
Истиэм эрэ диэбэтэһим...
Күһэргэннээх күһүн
Күөйэн да кэлбитин иһин,
Кыһарҕаннаах кыһын
Кыыдаманнаан да кэлбитин иһин,
Мин бэйэлээх
Биир илии да саһа
Илистиэм суоһа.
Тоттук бэйэм
Тонгоору да гыннаһпына, —
Туора-маары ойоммун
Туһа ириэм,
Хаһыл бэйэм
Харһыаары да гыннаһпына,
Халын хаары
Хаһан аһыам.
Хаһха буола-буола!..
Хатыраан бардахпына
Хара да тыа
Хаһха буолаа ини.
Атаһты да буолар
Аһсааннаах,
Аһаһас ыһраах
Антах сырыт!
Аһах адаһата буолан
Араскаакка ыһтыһан.
Тонмуккун аһараары
Тонкучакты ойобун диэн,
Туһаһын туллан,
Тууспан сырыһбар

Туорай буолуон!
Эн курдук, мин
Этирик этим,
Тонгор үөһүм суох! — диэн
Тосту туора
Тыллаһа турбут.

* * *

Бээгэй эрэйдээх
Хомойбутун иһин
Хоргуйуо дуо?
Туоххаһыйбытын иһин
Тонгоу дуо? —
Курун мастан
Хотон туттан
Хотолдьуйан барда,
Ходуһа бастыһын,
Хонуу үгүөтүн
Хоро салаан
Ходуйан ылан,
Хотонугар таһан,
Хойболдьуйан истэ.

* * *

Ол икки ардыгар,
Омуннаан этэххэ,
Отут хонугунан
Олуу тыал
Улуйан барда,
Көмнөх хаар
Күөдэл көттө,
Күһүңнү тымныы
Күдэннээн түстэ.

Сыыдам сырыы
Сылгы оҕото —
Маған ураанньыктаах
Мааны тураҕас
Маһааччыйа обургу
Мағнайгы күннэригэр:
— Ынах муннаах,
Ынайа сыттыһанһын,

Кырдык даҕаны,
Ыырааҕыг ыллыа этэ,
Сириниг сиритэ үлүйэн
Симэһин устуон этэ.
Мин барахсан
Минэ бэйэлээх
Илии даҕаны
Илистиэ суохпун! — диэн
Иһигэр санаата.

* * *

Аҕыйах хоммото —
Ахсынныы ый
Аам-дьяам тымныыта
Аһыйан барда;
Тохсунньу ый
Тоһуттар тымныыта
Туманнаан түстэ.
Маған ураанньыктаах,
Мааны тураҕас
Маһааччыйа обургу
Атаҕын баҕыһа
Адһыр мууһунан
Айгыраан барда,
Хаһан аһыра
Хааччахтаах буолла,
Тамыгын астаран
Тамайан сизлэрэ тохтоото,
Түүн-күнүс,
Түлүк тымныыны
Түүтэ туппакка
Түрдэстэ-түрдэстэ
Титириир буолла.
Сай үөһэ
Сарайа уойбут бэйэтэ
Сакыйан хаамта,
Санааҕа ылларда:
— Холлон сырыттаахха
Хорон от амтана,
Хор, күндү буолар эбит,
Тонгон сырыттаахха
Торҕо күөх баара
Туһалаах буолуо эбит...

Ол эрээри
Буос бээгэйи
Буойа-хаайа да этэн,
Буолатын ылаа инибин...
Куттаан да туран
Хотонугар киириэм,
Олуйсан да туран
Ойбонугар уулуом,
Отун сиэм,
Оо, барыхха! — диэн,
Олбоодуччу көрөн,
Олоотуу турбута үһү.

* * *

Ынах буоллабына
Ыкса күһүн күннэриттэн
Ыһыгын аһаан
Ыначчы уойан,
Кыһыгны тымныыны
Кырыарбыт түннүгүнэн эрэ көрдө.
Аччыктыыр диэни
Адьяс билбэтэ,
Утатар диэни
Ончу билбэтэ,
Матыччы аһаабытын
Матабатын иһиттэн
Кэбэрдэн ылан
Кэбинэ-кэбинэ,
Уһуоҕа ууллаан
Утуктуу сытта.
Эмискэ, ким эрэ,
Эрчимнээх үлүгэрдик,
Тирии бүрүөһүннээх
Тимир аанын
Тон туйабынан
Тонсуйан тибигирэттэ.
«Туох буоллаҕай,
Тоҕо кэллэхтэрэй?» — диэн
Туран көрбүтэ:
Маһан ураанныктаах,
Мааны тураҕас
Маһааччыһа обургу

Токуччу тоһон,
Тоһоһонун уһуоҕа көстөн,
Дохсун санаата
Тоһуннар даһаны,
Киэбирэ соһус
Кэпсээн эрэр эбит:
— Бээгэй биэбэйиэм,
Бэйэлээтэр бэйэн доһорун,
Бу эргин сылдьаммын
Булан кэллим.
Дьийэлээх буолангын
Дьиктитик оһорор эбикиин.
Дьэ эрэ, ыалдьытты кэллим,
Дьийэбэр киллэрэ оһус! — диэн
Дьийэгэнийэ турбут.

Ынаҕа буоллар
Ыксаабатах быһыынан,
Ыллар ааныттан
Ынтаһар муннун
Быктаран туран,
Бу курдук тылласта:
— Тоһор үөһэ суох,
Ыллар ыһырааһа суох
Толомон сылгы
Тоҕо кэллиҥ?
— Ытаах-бытаах буолума эрэ,
Ынах да бээгэйи биллээрэ,
Ыллары тарда иликпинэ
Ыл, аангын ас!
— Хаһыл сылгы
Харгыйдын дуо?
Тоттук тураһас
Тоннун дуо? — диэн
Туоххаһыйбыт ынах
Туустаах тылынан
Доппуруостуу турда.

Мань истээт,
Мааны тураһас
Маһааччыһа обургу
Эргиллэ түстэ да
Бээгэй диэки
Иккитэ-үстэ,

Тэтимнээх собустук,
Тэбэн биһиргэттэ.

Бээгэй саната
Бээжини түстэ,
Илин үөһээ тиистэрэ
Эмтэритэ ыстанан
Иһирдэ кыырайдылар,
Халбан буоллабына
Хайдан хаалла,
Аан-туман
Агардам уорукка
Анылыйан киирдэ.

* * *

— Көндөй көбдөх,
Көңүл барангың,
Көрүүтэ эрэ суох диэнниң
Көйгөтүтэ санаангың,
Көмүрүө тиистэрбин
Көтүрүтэ тэппиккин,
Тойонно этэммин
Тос мааскабын
Бэрдэрэрим буолуо,
Бэйиккэй! — диэн
Ычатын ылларбыт
Ынах эрэйдээх,
Итии хаанынан
Илгистэ-илгистэ,
Иччитэ буолуохсут
Икки атахха
Үнсэргии, дьүүллэтэ
Үллүгүнүү турда.

* * *

Иччилэрэ буолуохсут
Икки атах —
Киһи килбиэннээбэ,
Саха саарыга
Дьэтин айаҕар
Дьэс тахсан
Дьиппинийэн турар эбит.

Ынах эрэйдээх
Ытыы-ытыы,
Баттаммытын-үктэммитин
Бакыйан туран
Барытын кэпсээтэ.
Сылгы обургу,
Сыһыы ортотунан
Сырбайан кэлэн,
Дыраанай собустук
Дырылаччы кистээн баран,
Тыбыыра-тыбыыра,
Тыллаһа турда:
— Бээгэй абааһы,
Бэйэтэ буруйдаах,
Эйэнэн киллэрбэккэ
Элэктии турбута,
Аһыныан билбэккэ
Антах үүрэ сатаабыта,
Онтон абаран
Орто собустук
Охсубутум буолуо да,
Ону баҕас,
Буруйум курдук
Букатын санаабаппын! — диэн
Буута баарынан
Бурҕалла туруох курдук
Бугуһуйа турда.
Иччилэрэ буолуохсут
Икки атах,
Кинилэр иирээннэрин
Кэңириитигэр киллэрбэккэ,
Хонгоруутугар хоннорбокко,
Бэйэтэ билэринэн
Төлөрүйбэт төлкө уураахтара диэн,
Төлкөлүү турда:
— Иккиэн даҕаны
Истиитэ-көрүүтэ суох,
Иллээхтик сылдыһа суоххут.
Маһааччыйа, эн,
Мантан антах
Ынах аймағын
Атаҕастаабат гына,
Дал дайдылан, хаһаа хаххалан,
Миигин мииннэрэ сылдыар

Мингэ келө буол!
Бээгэй эрэйдээх,
Бэйэн даҕаны
Бэрт сэрэхтээх суолга
Бэттэх быгыан суох эбит...
Үөһээ тииһинг
Үлтүрүйбүтүн да иһин
Үчүгэй сиргэ туран
Үүтүнэн үксүүр
Үтүө сүөһү буол! — диэн
Үтүөнү санаатаҕа буолан
Үөгүлүү турбута үһү.

* * *

Ол онтон ыла,
Сылгылаах ынах,
Араҕас илгэ
Араначчыта буолан,
Көлүнэр келө
Көдьүүстээҕэ буолан
Күн бүгүнүгэр диэри
Көрүүгэ турар
Төлкөлөммүттэрэ үһү.

1938 с.

Кэпсээн

СУОНДА НАМЫЙААН

Суонда Намыйаан, Дьяангылыыр суолга, Дулҕалаах дьяамыгар олорбута. Суонда сааһын тухары киһи бөҕөнү, ындыы бөҕөнү көтөҕөн биэрбитэ. Ол дойду лээмпитэ, күлүк тыата тостума таас хайаларын хапчааннара, кини, тойонун атыгар мииннэрэн баран, бэйэтэ бастаан сатыы иһэрин бэрт элбэхтэ көрбүттэрэ.

Суонда бэйэтэ сүрдээх сымнаҕас киһи этэ. Ол үрдүнэн чугастаабылара кинини куруутун толлубут харахтарынан ытыктыы көрөллөрө. Суонда көстөр да дьүһүнэ, аатын курдук, толору киэптээх, дадабуурай бэйэлээх, сымарыттыбыт сирэйдээх, ыар нүһэр, дыппиэн киһи этэ. Кини бэйэтэ ол көрүнгүн иһинэн тутта сатыыра: дьон тыла хонуо, сэттээх-сэмэлээх буолуо диэн, былыргы киһи куттана, куоһа туттар куолута. Ол да гыннар дьон харабыттан ханна барыай?

Дьон-сэргэ кэпсээнинэн, биирдэ саас, алаҕа саҕана, сыырга оҕуһа тийээн иһэр отун кыайан таһаарымына, ситэ дуга курдук буола-буола, хараҕын эриэнинэн көрө турбут. Суонда оҕуһун булгутан баран, бурҕалдытыгар бэйэтэ киирэн соһон таһаарбыт. Туохха да биллибэккэ хаалар суолу, ыала Чымаат уола, куобахтыы сылдьан көрөн, айахтатан кэбиспитэ.

Ол сайыныгар Суонда эмиэ биир түбэлтэҕэ түбөспүтэ. Кини хоно сылдьан оттуура. Биир киһэ өйүөтэ баранан, кураанах тымтакатын сүгэн дьизэлээн испитэ. Сис тыаны быһа толоон саҕатыгар тахсыахча буолан истэҕинэ, ыркый иһиттэн, куйахата күүрүөр диэри ыар ырдыгынааһын иһиллибитэ. «Тыгатаабы буоллаҕа» диэн өйүгэр охсуллан ааспыта. «Саатар быһыччам суоҕун эбитин» диэн санаан икки ардыгар, ынайдаах күтүр, иннигэр кэлэн хоруйа түһээт

икки илин баппагайдарынан сире тогута хаһыйбах-таабыта, салынынан тибирбитэ — Суонда сирэйин ууллубут силем курдугунан саба биэрбитэ. Суонда ханас илиитинэн сирэйин туора соттуон икки ардыгар түөрт адьырба аһылар кини харытыгар кэлэн хатана түспүттэрэ. Восхо илиитинэн эһэни өнгүс баһыттан ылан, салгыһна тэйтэтэн таһаараат, сиргэ «һыльк» гына бырахпыта. Кыыла куһаған бағайытык санараат сүүрэн көппөрөһгөөбүтэ. Киһитэ сохсо курдук саба батты түһэн, кыылын аллараа сыһаағын аһаар илиитинэн, үөһээ сыһаағын аһаарынан хайа баттаабыта. Эһэ сыһаағын күлүүһэ тахсан, хаалдығын уһоға тостон, өлөөрү ыһыры сыппыта. Суонда аа-дьюо туран, хаан саккыры сылдыар илиитин көрүммүтэ. «Көр эрэ, сии сыста ээ!» дии санаабыта уонна тарбағынан бааһын саба туттан тыа сағатыгар тахсыбыта. Улахан сэбирдэхтээх биэс тымырдаах оту бааһыгар саба тутан, ырбаахытын сизэһин хайа тардан ылан бобо бааммыта.

Хамнаабат буолбут кыылыгар кэлэн, үөһэттэн аллараа көрөн турбута, «ылыахха дуу, ылымыахха дуу?» дии санаабыта. Ыллахха тыл-өс бара сылдыһа, оттон биир өттүнэн буоллағына баччатаағына — күтүр ас. Онтон эргиллэ түһэн, ыраах түһнэстэн сытар тымтайыгар тийһэн, иһигэр туох да суоға эбитэ дуу диэххэ айылаах, өһөс гынан көрбүтэ. Бааһырбыт илиитигэр тутан кыылыгар кэлбитэ кыыла уруккутун курдук сытара. Суонда кыылын сабырбайыттан аргый ылан, уһа санныгар бырахпыта да дьизитин диэки хааман баадалдыһа турбута.

Күн хайы-сах мас баһыгар түһэн эрэрэ, алааһыгар кирибитэ, ойоҕо түптэтин уматтыт этэ — ыһағын ыһаҕа. Алааһы туораан ортолоон истэһинэ, аттара, таныыларын тардырҕата-тардырҕата ыстанан кэлэн, иччилэрин диэки бэрт сэрэхтээхтик көрөн, субу тэбинээри дьигинһэһэ турбуттара. Иччитэ иһэрин көрөн, Бахсыһа сүүрэн һылағалдыһан кэлэн эккэлээн иһэн, эмискэ ырдыгыһыны түспүтэ да, иччитэ кини диэки куһаған ағайдык көрбүтүгэр кутуругун кумуччу туттан баран ханна эрэ дьылыс гынан хаалбыта. Кыылын бабаарыһатыгар киллэрэн тиэрэ ууран баран, Суонда дьизитигэр кирибитигэр ойоҕо Суоппуйа: «Туох буоллун, Намыйаан!» — дии тоһуйбута.

— Көрбөккүн дуо? Ымдаанна ағал! — дии эрэ хоруй иһиллибитэ. Суоппуйа эрин, саһарбакка да турдағына, тугу саныһрын билэрэ, инһэ гынан олуһан-моһуйан ыһытыспакка, бабаарыһатыгар ымдаан киллэрэ ыстаммыта. Бабаарына аанын аһаат бөтө бэрдэрэн, саната суох таалан турбахтаабыта. Суоппуйа билигин туох буолбутун барытын билбитэ.

Ымдаанын иһэн, үс атахтаах төгүрүк остуолга чороонун ууран баран, Суонда:

— Дьахтаар, аһаар эрэ уонна кимиэхэ да саһарымаар! — дьизитэ. Суоппуйа аһаан бүтэрэн, күөһүн туруоран баран, ыһыгар Чымааттаахха биир кырбас эти окко суулаан таһаарбыта.

«Хантан ыһыгыт, ким өлөрдө» дии Чымаат ойоҕо Суоппуйаны тула эргичиппитэ. Суоппуйа араастаан куоттарына сатаабыта да уһугар тийһэн:

— Киһибин кыһыл куттаабыт... — дьизитин Чымаат уола бэркэ сэргэбэлээн истибитэ. Чымаат ойоҕо:

— Намыйаан барахсан үтүө киһи буоллаҕа... — эрэ дии хаалбыта.

* * *

Күһүн кэлэн барбыта. Кэлбит-барбыт барыта киһи истибэтэһин көпсөөн аһаллара. Маннай диэки, күн судаар бүрүстүөлүттэн аһаастаммыт үһү дии буолбута. Онтон Киэрэһискэй ыраахтаағы буолбут дии иһиллибитэ. Бассабыыктар үөскээбиттэр, онон былаас былдыһаһыта буолан эрэр дии эмиэ да көпсөөн буолара.

Суонда ону истэ-истэ бэккэ сэргэбэлээбэт этэ. Киһилэр туох да буоллуннар — Суондаҕа туох буолуой, куһағана арай баар киһи барыта тойон, кимэ да тойонун билбэккин. Урут буоллар мундүүрдаах эрэ киһи — тойон — билэһин. Онон билигин, аһааһы бары ыспарааһынныктааһар ыһсал сырыһаах. Суонда киһи көбүстээх бэйэтэ манһык санааттан кыһаан араһсыбат буолан барбыта.

Билигин даһаны, тугу эрэ саны-саны, куолу-туһан, ыһыһрын бүүтэхти олоодо. Таһырдыһа ыт үрдэ, ат тыһыһыра, саабылалаах, кылыгыраһаах саһпыкылаах киһи көтөн түһээт:

— Дьаамсык, атта ағал, тиэтэйдэ баар! — дьизэ. Суонда балай да саһарбакка олоодо. Онтон ыһыһрын

быата ыйыллан хаалбытын кытта бадьыстаһа оло-
рон:

— Үрэх угуттаабыт, — диэтэ.

— Син биир ыксаата баар! — диэн баран тойоно,
«массыанньык» эгин диэх курдук, нууччалыы үөх-
сүмэхтээн ылла.

Суонда, уруккутун курдук, тобугар олорон ыңы-
рын түргэнник бүтэрээри көмүлүөк имик-симик
уотугар күлүгэ бэриннии олордо.

— Нуу, сто! — диэт, тойоно Суонданы санныттан
умсары аспытыгар, киһитин көхсө нөрүс гына түстэ.
Тойоно «хоттум ээ» дии саныы-саныы «сынкый
сыын, сэмэтэри, дөссө ыйаан багасы» диир кур-
дук үөбэ-саана төттөрү-таары хаамыталыы сырыт-
та. Бу аһан иһэр тойон араспаанньата Самыхыбаа-
лап диэн. Уруккуттан улахан күүстээх киһинэн ааы-
рара. Бэлииссийэбэ үлэлии сылдьан хоробуойдар
кыайбатах суолларыгар кини барар буолара.
Мөрөйдөһөн охсуһа турар дьонно, ойбоһуттан көрө
туран, силэйэн киирэн айдааны таһаарааччыларын,
ордук уһуктаахтарын икки илиитигэр эр-биир тара-
хаччытан кэлэрэ. Билигин да, «бу ньүдү-балайы
сөбүн көрдөрүөм» диэн саныы-саныы, төттөрү-таа-
ры хаамыталыы сырытта. Хабыалыы түһээри, ха-
һааһар ас киллэртэрдэ.

Суонда атын тутта барда. Таһырдыа тахсарыгар
түбэһиннэрэн, анараа дьаам уола «сүрдээх ордөөх-
кылыннаах, улахан тойон быһыылаах» диэн сибис
гынна. Суонда аттара бүтэйгэ сылдьаллара. «Ыраах
буолуохтара» диэн иһэн ат от үргээн кэбиргэтэ сыл-
дьар сыһааһын тыаһын иһиттэ.

— Маһаачыйаа! Күдээркээ! — диирин кытта ат-
тара инэссинэ түстүлэр.

Тон күөс быстынын кэрининэн, икки ыңыыр
аттаах киһи иннигэр, түүнгү барыкка улахан ба-
һайы киһи хааман бэригилдьийэн испитэ. Ол киһи
тойотторун бэрт куһаңанньык саныыр этэ да, таһы-
гар быктарбат этэ. Түүнү быһа айаннаан, түбүк
бөбөнөн, төһө эмэ угуттаабыт үрэҥи туораан, халлаан
сырдыыта, күкүр таас хайа энээринэн баран исти-
лэр. Анаар өттүлэрэ — туруору таас хайа, анаар
өттүлэрэ — аһайан олорор дириг хаспахха баргыһа
уста турар таас үрэх. Кинилэр суоллара ол хайа
далбырдаммыт хааһынан барар.

Күн лаглайа ойуута, хайа хааһыгар күтүр ба-
һайы сымара таас өрөбөлөнөн турарыгар кэллилэр.
Үйэлээх саас тухары кэлбит-барбыт айанныт бу
тааска тохтоон, тобуоруйан бэлэх биэрэн аһара. Бу
«Тумарча таһа дуо» диэн, очоттон-баччаанна дылы
һун айан түмүгэ, дьааны хайа хайдыыта буолан
турбута. Суонда аттара үөрэммиттэринэн бу тааска
кэлэн тохтуох курдук үөрэн ингэрсинэн кэбистилэр.
Суонда аттарын уоскутаары уостуганнарыттан ту-
тан туран, тобо түспэккит диирдии тойотторун диэ-
ки үөстээбинэн көрүтэлээн кэбистэ.

— Барда, барда, дьийкэй! — диэн хаһытаата
тойон уонна куолутунан Суонда билбэт гынан ба-
ран, бэккэ өйдүүр үөхсүүлэринэн өрө умайа түстэ.
Суонда сирэйэ дьэбидийэ түһэн баран «түһүн!» диэ-
тэ. Самыхыбаалап бэстилиэтин хобуурун сүөрүнэн,
түһээри эрэ гыннар түгнэри биэриэм диэн саныы
олордо. Суондата кини диэки бэрики кыһаммат.
Сиргэммит хараһынан эрэ көрдө уонна эргиллэ түһэн
Тумарча тааһын биирдэ үгүлүйэн ылла. Өрөһө таас
ынчыктыырга дылы гынна да түгэбэ суох анхайга
тимис гыннан хаалла. Балай да өр буолан баран, ыар
баһайы таас эмпэ иһигэр тыаһаата. Ойон эрэр күн
уотугар, кустук сэттэ өгүнэн күлүмнээн, үрэх уута
өрө ыһыллан тахсан, хайа сирэйин салаамахтаата.

Самыхыбаалап соһуйан, куттанна да быһыылаах,
чинэрис гыннан хайа мыыланы баспыт курдук энээ-
ригэр, икки илиитин сараччы туттан сыстыаһынан
сыстан турда. Оттон хаһааһа «сибилигин биһиги-
ни өлөртүө» диэбит санаатыгар ханна да барбы-
тын билиминэ хаалбыт, хайа тобойун эргийэн ба-
ран, дьэ өйдөнөн дьоно туох ханнык буолтарын
билэ барда.

Суонда уруккутун курдук хаама турда. Самыхы-
баалап киһитэ бара турбутун көрөн, куттаммыта
аһан, хаһааһа кэлбитин ыңыран ылан сибис гын-
на; иккиэн аргыый батыһан бара турдулар.

— Дьаамсыак, добоор, тохтуу түһүөх дии, аттар
да хабыалыахтар этэ, — диэн Самыхыбаалап уу саха
буолан хаалан, көрдөһөр куолаһынан эттэ. Суонда
эргиллэн баран мичээрдээн кэбистэ. Аттарын аһата
барда. Самыхыбаалап хаһааһынаан уот оттоору амын-
ньыар хомуһан букунастылар. Аһыы олорон иккиэн
тонолуппакка Суонданы одууластылар. Кинини бил-

гэлиир курдук үөһэттэн аллараа көрөн түһэрэ олордудар. Тойоно хаһааҕар тугу эрэ имнэммитигэр, хаһаах бэрэмэдэйиттэн биир чиеппэрдээх испири күлүмүрдэтэн таһаарда. Самыхыбаалап бытыылка киирэр куруускатыгар чыыстайды, толору кутан баран Суонда диэки үгүлүтэн кэбистэ.

— Чэ доҕоор, доруобуйаң туһугар түһэрэн кэбис...

Суонда ол-бу диэки көрбөккө, үөрбөккэ да хомойбокко да, аргыйы ылан биир тыынынан киллигирэтэн кэбистэ да, аһаабытын кубулуппакка олордо. Самыхыбаалап саамылаан-саамылаан курууска чиеппэрин уулаан эрэ истэ. Оттон хаһаах муннаах долуойаккаастанан кэбистэ.

* * *

Күннэр-дьыллар аһан истилэр, үрүн, кыһыл ол дойдуга эмиэ ыһан кэбистэ. Сир аннынан иһиттэхэ, оннооҕор бу Дулҕалаах аттыгар кыһыл этэрээтэ баар эбит. Бэҕэһээ үрүгнэр аастылар, Суонда аттарың былдыаан ылан баран, икки байааттаннаһа сылдыар көлөлөрү хааллардылар. Кыһыйбыт иһин туох истиэ баарай!

Бүгүн үс үрүн тэптэрэн кэллилэр. Кыһыллар сылдыбатылар дуо, кыһыллар чугас баар буолайаллар диэн ыйытан, ыанныыхалатан көрдүлэр да, Суонда суохтан атыны билбэт киһи түбэһэн биэрдэ. Оттон дьоннорун кытта имнэнсэн баран:

— Кыһыллар манна «Бардыалаахха» бааллар үһү, сирдиэ! — диэн тойонноро буолуо, мааны танаастаах киһилэрэ, өтөрү-батыры этэн кэбистэ. Суонда сангата суох танныбытынан барда. Суонда бэккэ мунчааран, санаата түһэн истэ. Бу дьон суолун билиэхтэрэ эрэ кэрэх, бу түгүн кэлэн халын хамаандаларын аҕалан аҕыйах ахсааннаах бартысааннары кырган кэбиһэллэр. Ол эрэйдээхтэр мантан баара-суоҕа икки эрэ көстөөх тыаҕа бүгөн олоролор, Чымаат уола онно, Суонда убайын уола — Самайыыл эмиэ онно. Бу оҕолоругар өлүүнү илдэ истэҕэ... Суох, муннардахха сатанар; ити иһигэр кини бэйэтэ өлөрүттэн эмиэ да куттанна, ытырыктата саныы истэ.

Суонда маннай сөптүк баран иһэн, туора ыллыгынан тахсан барда. Оттон хады аҕыс биэрэстэ хо-

лобурдаах өтөх баарыгар илдээн истэ. Бардылар, бардылар, тийиэхчэ-тийэн биэрбэтилэр.

— Дыккэр, эн биһигини сорууан төгүрүтэбин ээ, бадаҕа, — диэтэ тойонноро.

— Кытара сытыйбыт дууса! — диэн икки киһитэ тылбай-өспөй буоллулар. Суонда истибэтэх курдук хаампытын кубулуппата.

— Бу түөкүн муннара оонньообутун көр эрэ, тутан бизирин уолаттаар! — диэн тойонноро бардыгыны түстэ. Суонда эргиллиэн бокуой биэрбэккэ икки саа уоһа көхсүттэн тэйэ түстүлэр. Тойонноро санныгар таннары, нотуруускалыы сүгэ сылдыар саатын илиитигэр хабан ылла. Суонда «бэйэ, дөксө тугу онороһут» диэбиттии үөстээбинэн утары көрөн турда. Саллааттар эмиэ сааларын хоннохторун анныгар кыбынан, тойонноро тугу диирин кэтэһэн турдулар. Ити барыта чыпчылыйыах бэтэрээ өттүнэн буолла. Суонда, хантан ылбыт хапсаҕайа буолла, икки саллааттан, ханас илиитинэн, бэрдээнкэлэрин тоҕо кулаан ылла да, ат үрдүгэр олоорой тойоннорун түгнэри охсон түһэрдэ. Иирбит-итирбит киһи курдук аар бэс турарыгар бэрдээнкэлэри булгурута охсуталаабыта, мастара ыһылла түстүлэр, тимирдэрэ ачарбаас маһын курдук токуруһан хааллылар. Ол алдьархайы онорон баран, эргиллэн, били саллааттарың көрбүтэ — оол курдук, бууттара быстарынан ыстанан эрэр эбиттэр. Оттон тойонноро хаан баламах буолан баран, өңүс баһын иһиирин таттара сытта.

Суонда өлөөрү сытар киһини кырыы хараһынан көрөн кэбистэ да, уруккутун курдук хааман бааданныы турда. Уларыыбыта диэн, арай быһа-хоту эрчимнээхтик эрэ хаамара буолла.

* * *

Суонда кыһыллар диэки баран истэ. Сааскы сиик, чалбах диэн кыһаммакка, тосхойон тыаны быһыталаан түстэ. Хайдах эрэ санаата дьэгдыйбиккэ дылы, сааһын тухары туох эрэ ыар сүгэһэри сүгэ сылдьан, санныттан үңкүрүччү аспытын курдук чэпчэки баҕайы буолла. Айылҕа да барахсан күөх мутукчанан, араҕас сибэккинэн, ыраас күнүнэн кизгэммитэ, чэлгийбитэ үчүгэйэ бэрт буолбут.

Суонда санаата билигин биир: бэйэтин эт-хаан

дзоннорун иһин, сүүрбэ сыл тухары алта көс уста-
тыгар куппут көлөһүнүн, эрэйн тилиннэрэр иһин,
көнүл олох иһин — уокка да кириэбэ. Түксү кини
да эрдэнэн биэрдэ, кини да баай ыамаларын ата-
бар тэпсиллэн биэрдэ. Кини барда да халбаннаабат
дьиннээх барыы, кэннин диэки хайыһан көрүү, эр-
гилли диэн суох!

Ол көһүннэ, кыһыллар бүгэн олорор алаастарын
сағата, ханнык эрэ сайылык балаҕаттара бааллар.
Ол аттыгар, күөл сағатыгар куба үөрэ түһэн олоро-
рун курдук, манан балааккалар кылбаһан көстөллөр.
Ханнык эрэ сана тойуктаах, Суонда билбэт буолан
баран, сүрэжин иһинэн киирэр ырыатын ыллыылла-
ра иһиллэр.

Суонда алаас сағатыгар тахсан истэбинэ, үрдүттэн
кэһиэбирбит күөмэйдээх киһи саната:

— Тохтоо, табаарыс! Ханна бардын, кимиэхэ наа-
далааххын? — дии түстэ. Хантан кэлбиттэрин Суонда
бэйэтэ да билбэтэ, биэс-алта киһи төгүрүйэн кэбис-
тилэр.

— Табаарыс, кимиэхэ кэлин? Табаарыс, кимиз-
хэ кэлин?

Суонда үгүс тыл-өс суох:

— Ыстаапка! — эрэ диэн кэбистэ.

Ол икки ардыгар Чымаат уола икки, Самайыыл
икки сиссан бөтөрүһэн кэллилэр. Самайыыл кэлэн
саба түстэ.

— Оҕолоор, бу — Суонда Намыйаан дии, Суон-
даа!

Төгүрүйэн туран уолаттар бары:

— Эһээ, кини эбит дии... Ол иһин даа! — дэһэ
түстүлэр.

— Намыйаан, биһиэхэ олох кэлин дуо, кырдьык
дуо?

— Кэлим, — диэтэ Суонда Намыйаан.

— Табаарыстар, ураа хаһытыабын! Уһун тын-
нанныбыт!

— Суонда Намыйаан — биһиги киһибит!

Суонда Намыйаан ыстаап диэки хааман баадаҥ-
ныы турда.

1938 с.

Тылбаас

И. Крылов

БААҤЫНАЙ УОННА БАРААН*

Бааһынай бэйэтин Барааныгар
Холубунай дьыала оҕорон
Суукка суруйан киллэрбит.
Судьуйа Саһыл эбит,
Сонно дьүүллээн киирэн барбыт:
— Туох буолла? Туоһугут кимий?
Туолкалаахтык кэпсээн! — диэн
Бааһынайтан ыйытар.

Бааһынай этэр: «Бу чыыһылаҕа
Сарсыарда көөртүм: икки кууруссам
Суох буолан хаалбыт;
Арай унуох кыырпаҕа, куорсун түүтэ
Аан аттыгар ыһыллыбыт.
Оттон олбуор иһигэр
Соҕотох Бараан эрэ баара».

Бараан этэр:

— Тугу да билбэккэ эрэ
Түүнү быһа утуйбутум,
Олбуор иһин норуотун
Онно туоһу туруорабын:
Хаһан да мин уорбатахпын,
Харам, албын буолбатахпын
Бигэргэтэн бары этиэхтэрэ,
Уонна мин эти
Олох сизэбэт үгэстээхпин.

Ону истэн Саһыл судьуйа
Саманнык уураах уурбут:
«Бары албын-көлдүһүн,
Тумсун дулбаҕа соттор

* Тылбаастаммыт айымньыларга орфография быраа-
былалара тутуһулуннулар.

Куолута буолар;
Ол быһыытынан,
Бараан бары эппиэтин
Бассыыбайынан ааҕарга;
Ыспыраапка ыйарынан,
Уоруу тахсыбыт түүнүгэр
Кууруссалар аттыларыттан
Бараан ханна даҕаны
Бара сылдыбатах.
Оттон куурусса этэ
Олус минньигэс буолар
Уонна уорар түбэлтэ
Онно чахчы баар эбит.
Онон мин
Суобасынан сууттаан
Сыана биэрдэхпинэ:
Кини инсэтин кыанымына
Кууруссаны сиэх тустаах.
Онно олобуран туран,
Уураах ууран таһаарабын:
Барааны баһын быһарга,
Бааһынайга тириитин биэрэргэ,
Этин — суут эрайыгэр.

БАЛЫК ҮҢКҮҮТЭ

Үрдүк сололоох үгүс сууттар,
Үптээх-астаах үгүс баайдар
Үтүргэннэригэр
Үңсүү наһаа киирэрбиттэн
Хахай биирдэ хаана алдьанан,
Күбүөрүнэ дойдуларын бэйэтэ
Көрө-истэ барбыт.

Ол баран,
Бэрт элбэх балыгы
Күөгүлээн таһааран,
Уот оттон
Хобордооһор буһарар киһиэхэ
Тиийэн кэлбит.

Анараа эрэйдээхтэр,
Абытайа бэрт буолуо,
Өлөр мөхсүүлэрин мөхсөн
Мөбүллэннээн эрэр эбиттэр.

Киһини көрөөт, Хахай ыраахтааҕы:
— «Кимниий? Тугу гынаҕын?» — диэн
Ардьыгыныны түспүт.
— «Күүстээх-уохтаах күн Судаарым, — диэбит
Киһи, —

Күөх далай норуотугар
Ыстаарыһа буол диэн
Бийаах ылбытым:
Бу бары чаччыналар,
Уу олохтоохторо,
Эн кэлэргин билэн
Эбэрдэлээн көрсөөрү муһуннубут». —
«Кинилэр хайдах олороллор?
Өгө-тото хайдаҕый бу дойдугут?»
— «О, күн Судаар! Олох буолуо дуо, —
Ырай олоҕо! Манна биһи
Үрдүк таһараттан

Эн
Үйэн-сааһын уһууругар
Үңэн-сүктэн көрдөһө эрэ олоробут». —
(Оттон балыктар хобордооххо
Ой да ой буола сыппыттар.)
— «Бу тоҕо, — диир Хахай, —
Кинилэр

Кутуруктарынан куйманнаһа,
Вастарынан байааттанныы сыталларый?»
— «О, муударай күн Судаар!
Эйигин көрбүт үөрүүлэригэр
Үңкүүлүллэр», — диэбит Киһи туран.
Ону истэн Хахай ыраахтааҕы

Киһи түөһүн салаан ылбыт,
Уонна эргиллэн
Балык үңкүүтүн көрөн баран,
Атын сирдэрин диэки
Аһа турбут үһү.

СОРДОН

Бүтүн үрэх баһынан
Үлүгэр бөбөнү үөдүттэ диэн
Сордон обургуну
Суут дьүүлүгэр биэрбиттэр;
Буруйдааҕы бэйэтин

Ынгыртаран ылан
Мас лахаанга уган
Суукка соһон аҗалбыттар.
 Судьуйалар буолабына
Сол курдук ходуһаҕа
 Мэччийэ сылдьан
Суһал үлүгэрдик мустубуттар.
Ааттара-суоллара
Аркыымаҕа* анныллыбытынан:
Икки осел, икки-үс козел,
Икки ырыган ат эбит.
 Оттон норуот ортотугар
Уоп-чуоп иһиллэр буолара:
Саһылыкаан албыны
Сордон обургу
Балык бастыгынан
Маанылыыра үһү диэн.
 Оттон судьуйалар
Ол-бу обурук санаата суох
Ох курдук көнө дьон,
Сордон хас буруйун
Саба сылдьар сатаммат диэн
Буруйдаабы
Мунгураат мас мутугар
Ыйаан өлөрөргө ыйаах таһаарбыттар.
 Ону истээт,
Саһыл борокуруор
Сыһыйа-баайа сагаран барбыт:
— Үтүө дьонум, үрдүк суутум,
Ыйыыр диэн кыра буолаарай?!
 Мин санаабар:
Хон мэйиилэргэ
Хойут даҕаны
Холобур буолар гына,
 Сордон ороспуойу
Сордоон-муннаан,
Үс дойду
Үйэ-саас тухары билбэтэх
Үлүгэрдээх өлөрүүтүнэн
Өлөрүөххэ баар этэ!..
 Үтүө дьонум, үрдүк суутум,
Үрэх эбэ хотун

Дирин далайыгар
Тимирдэн кэбиһиэҕин!!!
 «Саамай сөп!» диэн
Сага аллайаат,
Суостаах судьуйалар
Сордон обургуну
Соһон киллэрэн
 Үрэххэ бырахпыттар!

А. Пушкин

СИБИРГЭ

Сибирь тоҥ буорун диринэр
Уостубат уор санаа тулуура:
Санньыар үлэбит кэскилэ,
Санаабыт үрдүккэ дьулуура!

Эрэй-мун аргыһа — күн эрэл
Эһиэхэ, барык иин түгэбэр,
Үөрдэр, чэбдитэр күүс кэлиэбэ.
Кэтэһэр кэмнит кэлиэбэ.

Эһиги хаайыыгыт иннигэр
Мин көңүл тылым тийэринии,
Эйэ, таптал эһиэхэ тийэн
Хаайыы аанын сайан кириэ!

Хандалы тимир бытарыйыа,
Хараҥа хаайыы да сигниэ,
Күн көңүлэ илэ кэлиэ,
Бырааккыт батас туттарыа!

Аркыыма — (нууч.) архив.

МОЦАРТ УОННА САЛЬЕРИ

I көстүү

Хос.

Сальери.

Орто дойдуга кырдык суох диэн
Бары этэллэр да, мин санаабар:
Кырдык халлаанга да суох. Мин ону
Борустуой гамма курдук, билэбин.
Оҕо сааспыттан искусствону таптаан
Улааппытым. Таңара дьиэтигэр
Орган тыаһын уйадыа истэн,
Орто дойду олобун умнарым.
Өһөс, дохсун санааны сананан,
Музыкаттан ураты үөрэби
Барытын быраһан туран, соботох
Музыкаға эрэ бэриммитим.
Магнайгы хардыы ыарахан буолар,
Суол төрдө салгымтыгалаах буолар.
Ол эрэин барытын туорааммын
Мин искусство атабын анныгар
Идэ үөрэбин илдэ кэлбитим;
Оннук идэ үөрэбин билэммин
Тарбабым имигэс, дьороҕой буолта,
Кулгаабым чуор, истигэн буолта.
Дорҕоону өлөрөн, музыканы,
Өлүк курдук, ылғаан көрбүтүм.
Оттон дорҕоон дьүөрэлэрин
Ахсаан үөрэбинэн арыналаабытым.
Барытын оннук билэн эрэ баран
Саңаны айарга санаммытым.
Аат-суол туһун санаан да көрбөккө,
Айан испитим кистээн, бэйэбэр.
Элбэхтик, түнкэтэх хоһум иһигэр,
Утуйар да ууну, аһыыр да аһы
Умнан туран умсугуйан айбыт,
Харабым уутунан арчылаабыт
Хаарыан үлэбин уматарым:
Санаабыт санаам, айбыт дорҕоонум
Күдээр буруо буолан көтөрүн
Хараастыбакка көрөр буоларым.

Тугу кэпсибин? Улуу Глюк кэлэн
Дьүөрэлээх дорҕоон кистэлэгин,
Дирин, күндү, аптаах кылаатын
Биһи харахпытыгар аспытыгар—
Мин, бары үөрэхпин, билибин,
Бары таптыырбын, итэҕэлбин
Быраһан туран, кини кэнниттэн,
Айанныгы көрсөн, муммут киһи
Атын сиргэ туораан барарыны,
Итэҕэйэн батыһан испэтэҕизм?
Унньуктаах, уһун тулуурбунан
Уйаара-кэйээрэ суох искусство
Үрдүк кэрдийиһигэр тийбитим.
Албан аат мин диэки хайыспыта;
Мин айымньым дьүөрэтин булбута
Дьон сүрүбэр; дьол диэни дэ билбитим:
Үлэбэр, албан ааппар үөрэммин,
Үүт-турааннык олобутум уонна
Дьикти искусствоға бииргэ үлэлиир
Доботторум үчүгэй үлэлэрин,
Үтүө ааттарын, биллиилэрин
Үөрэ-көтө истэр буоларым. Суох!
Ымсыы, күнүү диэни билбэт этим!
Хаһан да! Париж кэнэн дьоннорун
Пуччини да абылырыгар,
Ифигения магнайгы дорҕооннорун
Мин бастаан истэрбэр даһаны.
Ким этиэбэй: ааттаах Сальери
Ымсыы, чиччик киһи этэ диэн?
Ким этиэбэй: дьон тэпсэн, кумағы-буору
Кирэ сытар моҕой этэ диэн? Суох!..
Оттон билигин — бэйэм билинэбин —
Мин ымсыырар буоллум; ымсыы дьайыттан
Сүрүбим ыалдыар, санаам ооннуур.
О, үрдүк таңара! Айыы талааны,
Өлбөт генийи, — уоттаах таптал
Бэйэни бэринии, үлэ, кыһамта,
Үнүү-сүктүү туһугар буолбакка, —
Көтүүн дьалбаа, күүлэй киһитигэр,
Күн курдук, сандаардан биэрбитиг,
Туох сөптөөх-сиэрдээх буолуон сөбүй?
О, Моцарт, Моцарт!

Моцарт кириэр.

Моцарт.

О, көрөн кэбистин!
Эйигин соһуччу үөрдүөм диэбитим.

Сальери.

Эн хаһан кэллин?

Моцарт.

Билигин. Мин эйиэхэ
Сээкэйи көрдөрө илдэ испитим.
Трактир иннинэн ааһан иһэн
Эмискэ, музыка тыаһын иһиттим...
Доһорум Сальери, итинник көрүдүөһү
Үйэбэр истэ илигин буолуо!
Хараҕа суох скрипач трактирга
Voi che sapete'ны оонһуур. Дьикти!
Тулуйбатым, кини искусствотынан
Эйигин күндүлээри аҕаллым.
Киир.

Скрипкалаах хараҕа суох офонһор киирэр.

Моцартан туохта эмэ оонһоо!

Офонһор Дон-Жуан ариатын оонһуур,
Моцарт күлэн саһыгырыыр.

Сальери.

Өссө күлэбин дии?

Моцарт.

Ах, Сальери!
Эн да хайдах күлбэккиний?

Сальери.

Суох,
Мин күлбэппин, Рафаэль Мадоннатын
Маалгын маляр марайдаатаҕына,
Мин күлбэппин, Дантены баһаабырдан
Ньүдү-балай үтүгүннэбинэ.
Киэр бар, офонһор.

Моцарт.

Тохтоо: мэ, мань;
Мин доруобуйам туһугар ис.

Офонһор таһсар.

Ээ, Сальери, чэ, хойут кэлэ сылдыһам,
Бүгүн санаан алдыаммыт быһыылаах.

Сальери.

Тугу эн миэхэ аҕаллын?

Моцарт.

Э, солуута суоһу!
Бөлүүн уум кэлэн биэриминэ
Эрэйдэнэ сытан, икки-үс санаа
Өйбөр киирбитин бу сарсыарда
Суруйа түһэн аҕалбытым.
Эн туох дииргин истиэхпин баһааттым.
Ол гынан баран, чэ кэбис, эн,
Билигин миэхэ наадыбаккын.

Сальери.

Ах, Моцарт!
Эйиэхэ наадыбат буолуом баара дуо!
Олор, оонһоо!

Моцарт (*фортепианога баран олорор*).

Санаан көр: холобура,
Бу миигиттэн эрэ эдэр киһини.
Улаханлык буолбатах, кыратык
Кыһы таптаабыт буоллун биитэр
Биир эмэ доһорун... эн да буол —
Мин бэһиэлэйбин... Эмискэ: харана
Иин айаҕа аңайа түстүн,
Биитэр туох эрэ ынырык... Чэ, иһит!

Оонһуур.

Сальери.

Эн миэхэ итини илдэ иһэн
Трактир айаһар тохтоон турдун,

Хаража суох скрипкаһыты иһиттин!
О, айыы таңара! Моцарт, эн бэйэн
Бэйэҥин билиммэккин.

Моцарт.

Үчүгэй дуо?

Сальери.

Хайдах курдук эрдээхтик суруллубутуй!
Хайдах курдук дирингий, бэрдий!
О, Моцарт, эн бэйэн таңараҥын, —
Ону билбэккин. Мин билэбин, мин!

Моцарт.

Но! Оннук дуо? Буоллун даҕаны...
Хата мин таңарам аччыктаата.

Сальери.

Оччоҕо иккиэ баран эбиэттиэххэ
Кыһыл Көмүс Хахай трактирыгар.

Моцарт.

Син даҕаны;
Үөрүүнэн. Бэйэ, дьыэбэр сылдьан ааһыым.
Бүгүн эбиэккэ суох буолуом диэн
Кэргэммэр этиэм.

Барар.

Сальери.

Күүтүөм: кэлээр!

Суох! Оноруум-аналым уурааҕын
Утарар кыаҕым суох буолла. Мин
Кинини тохтотуох тустаахпын.
Онтон атын, мин эрэ буолбатах,
Музыка үлэһиттэрэ биһи
Бары умсуохпут... Туох туһалаах буолуой.
Моцарт тыыннаах хаалан, өссө саңа
Үрдүк кэрдиискэ тахсара? Онон
Өрө көтөҕүө дуо искусствону?

Суох! Искусство кини кэнниттэн
Өссө түһүө: кини хаалыннааҥа суох.
Туох туһалааҕый! Аанһал курдук, кини
Хас да ырай ырыатын айыаҕа,
Биһи сир оҕолорун дууһатыгар
Кыната суох баҕа санааны хаалларан,
Үөһэ көтүө! Көтөр буоллаххына көт!

Бу дьаат — Изорам бэстилиэнэй бэлэҕэ.
Уон аҕыс сыл илдэ сылдьыбытым, —
Онтон ыла үгүстүк, мин санаабар,
Олох — сырҕан баас буолан көстүбүтэ.
Үгүстүк, өлөр өстөөхпүн кытта
Биир остуолга аһыы олорон —
Олоҕу оччо таптаабатым да иһин,
Атаҕастабылтан абарбытым да иһин,
Хоргуһа-куттаһа суоҕум да иһин, —
Хаһан да хара санаа имнэнэригэр
Бэриммэт этим. Мин күүтэрим.
Төһө да өлөр санаа мунҥаатар —
Тоҕо өлүөм этэй? Мин саныырым:
Олох, баҕар, омос дьолу биэриэ;
Биирдэ эмэ айар санаа кириэ;
Биирдэ эмэ айыы түүнүм кэлиэ;
Баҕар, саңа Гайдн үөскээн эмиэ
Улуу айымньынан үөрдүө диэн...
Хайдах курдук иһэр-аһыыр этим —
Ол абааһы көрөр ыалдьыппыныын.
Кини, баҕар, өлөр өстөөҕүм буолуо,
Кини ордуос, дохсун талааныттан
Хара атаҕастабыл миэхэ түһүө,
Оччоҕо туһааннаах кэмим кэлиэ,
Изора бэлэҕэ дии саныырым.
Сөпкө гыммыт эбиһин! Билигин
Өлөр өстөөҕүм дьэ көһүннэ,
Саңа Гайдн үөскээн, дьикти, кэрэ
Уоттаах айыытынан умсугутта!
Кэмим кэллэ! Таптал кэриэс бэлэҕэ,
Бүгүн түһүөҥ ил-эйэ бакаалыгар.

II Көстүү

Трактирга туһунан хос. Фортепиано.
Моцарт, Сальери остуолга олороллор.

Сальери.

Эн санаарѳаабыт курдуккун.

Моцарт.

Мин дуо? Суох!

Сальери.

Моцарт, эн санааѳар туох эрэ баар?
Эбиэт да бэрт, арыгы да олус,
Оттон эн санарбаккын.

Моцарт.

Мин, кырдык,
Реквиеммиттэн санааргыбын.

Сальери.

А!
Реквием суруйаѳын? Хаһаангыттан?

Моцарт.

Үс нэдиэлэ буолла. Дьикти диэтэбин...
Кэпсээбэтэѳим дуо мин эйиэхэ?

Сальери.

Суох.

Моцарт.

Чэ, иһит оччоѳо: өтөрдөөѳүтэ,
Биирдэ, дьибэр хойутаан кэллим.
Ким эрэ кэлэ сырытта диэтилэр.
Ким, тоѳо сылдыһах тустааѳый? — диэн
Түүнү быһа санаан таѳыстым.
Сарсыныгар эмиэ кэлэн барбыт,
Эмиэ суохпуна. Үһүс күнүгэр
Уолбун кытта оонһуу сырыттаһпына,
Миигин ыңырдылар. Онно тахсыбытым —

Суор хара танастаах билбэт киһим
Реквием сакаастаан баран, миэхэ,
Тонхох гынан, тахсан барда. Сонно
Олоро түһээт суруйан бардым.
Онтон ыла хара танастаах киһим
Билиннээннэ диэри биллибэт.
Онно, хата, үөрүөх курдукпун:
Реквием бүшүтүн да иһин
Киниттэн араһсыаһпын баѳарбаппын.
Уонна мин...

Сальери.

Тугуй?

Моцарт.

Этиэхпин кыбыстабын.

Сальери.

Тугу?

Моцарт.

Ол этэр хара танастаах киһим
Күн-түүн, санаабыттан тахсыбат.
Күлүк курдук батыһа сылдыар. Бу
Билигин да биһигини кытта
Үһүс кини баарга дылы.

Сальери.

Кэбис,

Инньэ диэмэ! Оѳоѳо дылы, алаата!
Көтүүн санааѳа ылларыма.
Бомарше этэр буолара миэхэ:
«Доборум, Сальери, эн өйдүүн кэбис:
Хара санаа эйигин буллаѳына —
Шампанскай арыгыта иһэр буол,
Биитэр «Фигаро кэргэн ылытын»
Ааѳан санааѳын аралдытар буол» диэн.

Моцарт.

Да, Бомарше эн доборун этэ дии;
«Тарары»* киниэхэ суруйан биэттин,

* «Тарары» — Бомарше тылыгар Сальери операта.

Үчүгэй айымны. Онно биир матыгып баар...
Дьоллоохпор туой ону туойабын...
Ла-ла-ла-ла... Сальери, кырдык дуо,
Бомарше кимиэхэ эрэ дьаат сизпитэ?

Сальери.

Оннук идэҕэ кини, мин санаабар,
Олох табыгаһа суох буолуохтаах.

Моцарт.

Кини, эн биһи курдук, гений эбээт!
Оттон гений хара дьайы кытта
Хамаана суох. Оннук буолбат дуо?

Сальери.

Инньэ дии саныгыһан?

Моцарт ыстакааныгар дьааты түһэрэр.

Чэ, ис эрэ!

Моцарт.

Эн доруобуйаң туһугар! Гармония
Уолаттара, Моцартаах Сальери
Истин доҕордоһууларын туһугар!

Иһэр.

Сальери.

Тохтоо, тохтоо! Иһэн кээстин. Миигинэ суох?

Моцарт (*салфеткатын остуолга быраҕар*).

Сөп буолла, мин тоттум.

Фортепианоҕа барар.

Иһит эрэ, Сальери,
Мин реквиеммин.

Ооньуур.

Ытаатың дуу?

Сальери.

Бу эрэ

Мин хараҕым уута табыста:
Ыарахан сорукпун толорбуттуу,
Ыалдьар эппин быһах быспытыныы,
Ыарыылаах даҕаны, үчүгэй даҕаны...
Доҕорум Моцарт, мин хараҕым уутун
Көрүмэ. Ооньоон ис, мин дууһабын
Дорҕоонунан толорон ис, тиэтэй...

Моцарт.

Кини барыта гармония күүһүн
Биһи курдук, билэрэ буоллун!
Суох, оччоҕо олох диэн суох буолуо этэ;
Ким да күннээҕи олох туһа диэн
Санаабакка, бары көңүл искусствоҕа
Охтуо этилэр! Иллэн-босхо дьоллоохтор,
Туһаны, барыһы санаабат
Соҕотох кэрэ дьылҕаһыттара
Биһи аҕыйахпыт. Оннук буолбат дуо?
Мин ыарыйдым быһыылаах, тоҕо эрэ
Сүрэм өлөхсүйэр; баран утуйуум.
Быраһаай.

Сальери.

Көрсүөххэ дылы.

Соҕотох.

Эн утуйуон.

Уһун уунан, Моцарт!.. Ама, кырдык,
Кини өттүгэр буолуо дуо? Ама мин
Гений буолбатахпын дуу? Гений
Хара дьайдыын хамаана суох диир.
Сыһа: оттон Бонаротти? Биитэр
Ити бүтэй, ньүдү-балай дьон тыла,
Оттон Ватиканы айбыт кини
Өлөрүөхсүт буоллаҕа буолуо дуу?

ИККИ ДОБОРДУУЛАР

Ойуур суолунан икки киһи истэбинэ, утары эһэ тахсан кэлбит. Биирдэстэрэ төттөрү ыстанан маска тахсан саспыт. Оттон биирдэрэ суолга туран хаалбыт. Тугу гыныа баарай — охтон түспүт уонна өлбүт буолан кубулуна сыппыт.

Эһэ субу тийэн кэлбит; киһи мэктиэтигэр тыымат да буолбут. Эһэ киһини сытырбалаан баран, өлбүт диэн баран хаалбыт.

Эһэ барбытын кэннэ били саспыт киһитэ мастан түһэн кэлэн, күлэ-күлэ: «Хайа добоор, эһэ эн кулгаахар тугу сибигинэйдэ?», — диэбит.

«Эһэ дуо? Эһэ — кутталлаах кэмнэ доботторун бырабар дьон диэн — дьон куһафана буолаллар диэтэ», — диэбит биирдэрэ туран.

«Бэлэм буол», 1940 с., № 52, 20/XI.

ДЬИЭ УМАЙЫТА

Эр дьоннор, дьахталлар бурдук быһа бардылар. Инньэ гынан дэриэбинэбэ кырдыбаастар уонна кыра оҕолор эрэ хааллылар. Биир дьибэ үс сизэн оҕолоох эмээхсин хаалла. Эмээхсин уот оттон баран, «нуктуу түһүүм» диэн сытта. Сирэйигэр сахсырбалар кэлэн түһэ-түһэ ытырбыттарыгар эмээхсин төбөтүн сотторунан тууйа баанан, эмиэ утуйда.

Сиэнэ кыыс Маша (сааһа үһэ этэ), оһох айабын аһан, кыпсыынан уоттаах чоҕу ытыртаран ылан күүлэбэ табыста. Оттон күүлэбэ бурдук түүтэхтэрэ сыталлара. Дьахталлар ол түүтэхтэри баайы онороору аҕалбыттар эбит. Маша чоҕун оно ууран баран, үрэн бурдугунатта. Бурдук соломото умайан тахсыбытын көрөөт, үөрэн, дьибэ ыстанан киирдэ. Дьибэттэн Кирюша диэн быраатын (саһа хааман эрэр балтараалаах уолу) сиэтэн дэллэритэн таһаарда уонна «көр эрэ, үчүгэй оһоҕу отуннум буолбат дуо?!» диэтэ.

Түүтэхтэр чачыгыры-чачыгыры умайдылар. Күүлэ ыс-быдаан буолбутугар, Маша куттанан

дьибэ төттөрү ыстанна. Кирюша кинини экирэтэн иһэн боруокка муннун тоҕо түһэн ытаата: Маша уолу дьибэ соһон киллэрэн, иккиэн лааппы анныгар састылар. Эмээхсин тугу да билбэккэ утуйа сытта.

Улахан уол Ваня (кини сааһа аҕыһа) таһырдыа оонньоу сырытта. Күүлэттэн буруо ыыстыһан тахсыбытын көрөөт, Ваня буруону ортотунан дьибэ сүүрэн киирэн эбэтин уһугуннарда. Эмээхсин уолуһан, өмүттэн хаалан, оҕолорун умнан кээһэн, тахсан дьон тарда барда. Маша сити кэмнэ лааппы анныгар саһата суох олорор, арай кыра уол муннун ыарыыта ааспакка ытаан марылыыр.

Ваня быраатын саһатын истэн, лааппы аннын өңөйөн көрөөт, Машаҕа «табыс, умайыан!» диэн хаһытаата. Маша аанынан тахсаары гыммыта — уот икки буруо икки киһини ытыах буолбатах. Хаһыай — төннөн киирдэ. Ваня түннүгү аста, балтыгар «табыс» диэтэ. Кыыс тахсарын кытта Ваня быраатын үрдүгэр түстэ. Уол ыарахан даһаны уонна өсөһөн тийэ сытар. Ыты-ыты Ваняны охсор, тэбэр. Ваня икки төгүл иннэн охто-охто, түннүккэ уолун тириэртэ. Ол икки ардыгар дьибэ аана кытыастыгас буолла. Ваня уолун түннүк сэгийэтигэр үңүлүтэ сатыыр. Оттон уол куттанан хаалан, Ваня илиитин туох иһин ыһыктыбат.

Ваня Машаҕа «ыл, төбөтүттэн тарт!» диэн хаһытаата уонна уолун кэнниттэн үттэ.

Ити курдук иккиэн уолларын таһырдыа таһаардылар.

В. Короленко

ДОБОРДОҔУУ

Биирдэ хараҕа суох Петрусь өрүс хааһын боллу маҕар олорон бэйэтин дудкатыгар оонньообута. Күн мас баһыгар түспүт этэ: салгыһна туох да тыас-уус суоҕа. Уол оонньоон бүтэн баран, окко иттэннэри түһэн сыппыта. Ону-маны санаан, онон устунан нухарыйыах курдук буолан истэбинэ, ким эрэ атабын тыаһа уһугуннарбыта. Петрусь бэркэ биһирээбэтэх киһи быһыытынан өндөйөн тоҕонобор тайана сытан иһиллэтэ. Хаамар тыас эмиэ тохтоото. Бу тыаһы кини билбэтэ.

— Нохоо, — дийн санганы иһиттэ, — ким билигин манна оонньообутун билэҕин дуо?

Хараҕа суох уол санааргыгырын мэхэйдири сөбүлээбэт этэ. Ол иһин ол санаҕа бэрт эйэбэһэ суохтук эттэ:

— Мин оонньоотум...

— Үчүгэйдик да оонньоугун, — диэтэ кыыс.

Уол тугу даҕаны санарбата.

— Эн манна тоҕо тураҕын? — диэтэ уол кыыс барбакка турарын билэн.

— Миигин ол тоҕо ыта сатыыгын?

— Миэхэ дьон кэлэрин мин сөбүлээбэппин...

Кыыс күлэ түстэ:

— Ҧы... көр эрэ. Сир барыта эйиэнэ дуо, дьон сылдыарын бобуоххун?

— Ийэм ким да кэлбэтин диэбитэ.

— Ийэн дуо, — дийн кыыс тугу эрэ санырды унаарыччы эттэ, — оттон мин ийэм өрүс хааһынан сырыт диэбитэ дии!

Ити курдук өсөһөн туран кинини утары этэллэрин уол биирдэ даҕаны истэ-билэ илигэ. Кыыһырбыта сирэйигэр соҕотохто ил гына кутулла түстэ. Уонна өгдөйө түһэн баран, былдыаһыннаран эттэ:

— Киэр бар диибин дии, киэр бар!..

Бу кэмнэ уолу чэйгэ ыһырбатахтара буоллар, бу айдаан тугунан бүтүөбүн ким да билбэт. Уол бэркэ тиэтэйэн томтор аннын диеки тэмтэкэччии турда.

— Абааһы уола, куһаҕан уол, — диэтэ кыыс.

Сарсыныгар ол томторугар олорон, уол бэбэһээҥитин санаата. Санаатаҕына — киһи өһүргэниэбэ туох да суох эбит. Хата кини хаһан да истибэтэх, били ис киирбэх намыын куоластаах кыыһа эмиэ кэлэригэр баҕарда. Кини билэттиир оҕолоро охсуһар, ытаһар, күлсэр, хаһытаһар этилэр; хайалара да бу кыыс курдук ис киирбэхтик кэпсэппэт этилэр. Уол билбэт кыыһын хаһан да кэлбэт гына хоргутуннарбытыттан кэмсинэ санаата. Кырдьык, кыыһа үс хонук тухары биллибэтэ. Төрдүс күнүгэр кыыс атаҕын тыаһын Петрусь аллараа өрүс кумаҕын диеки иһиттэ. Кыыс көхсүн иһигэр тугу эрэ ыллыы-ыллыы, уолу билиэн да баҕарбакка быһыылаах, ааһан иһэр эбит.

— Иһит эрэ, — диэтэ уол, кыыс ааһан эрэрин истэн. — Эн эмиэ кэллин дуу?

Кыыс маннайгы хоргуппутун санаан, тугу да хардарбата; ол эрээри уол санатыгар туох эрэ атын баарын билэн тохтоото:

— Мин иһэрбин көрбөккүн дуо?

Уол ити тыллари истээт, сүрэбэ аһыйда. Кини тугу да санарбакка, окко иттэннэри түһэн сытта. Ол гынан баран кэпсэтии саҕаламмытын быһыытынан, кыыс биир сиргэ туран эрэн ыйытта:

— Дудкаҕа бу курдук оонньоурга эйигин ким үөрэппитэй?

— Иохим үөрэппитэ, — диэтэ уол.

— Үчүгэй баҕайы. Оттон... эн тоҕо куруубайдыгың?

— Мин... мин эйиэхэ кыыһырбаппын, — диэтэ уол аргыйы.

— Мин даҕаны хоргуппаппын ээ... Дьэ, хата бииргэ оонньоох...

— Мин эйигин кытта сатаан оонньоом суоҕа, — дийн уол симиттэ соҕус эттэ.

— Сатаан оонньообоппун даа? Тоҕо?

— Бэйэм.

— Суох, тоҕо?

— Бэйэм, — дийн этээт, уол дөксө симитиннэ.

II

Уол бэйэтин эрэйин-мугун кимиэхэ да кэпси и үөрэммэтэбэ, онон итини санаан кэллэҕинэ эбэтэр дьон ыйыттаҕына санаата хараастара. Оттон кыыс буоллаҕына уол хараҕа суоҕун билбэт этэ.

— Ҧы... киһи күлүөх уолаҕын, — уол аттыгар олорон иһэн кыыс эттэ, — эн ити миигин билбэккиттэн санараҕын. Миигин билиэн да куттанан суоҕа. Мин кимтэн да куттамаппын ээ. — Кыыс итини, күлэ-күлэ, бобо туппут сибэккилэрин араарты-араарты саһарда. Оттон хараҕа суох уол кинини чахчы билиэн баҕарда. Киһи дьүһүнүн кини туппахтаан эрэ билэрин быһыытынан, хаһас илиитинэн кыыһы санныттан ылла, угатынан — кыыһы баттаҕын, кыламанын, онтон сирэйин — билбэт кыыһын сирэйин быһыытын тарбаҕынан үөрэтэн, үөһэттэн имэрийэн түһэрдэ.

Уол имэрийбитэ соһумара бэрт буолан, кыыс ах баран тугу да санарымына хаалла. Кини куттанан,

уолу харафын мунунан көрдө. Дьэ билигин эрэ, уол сирэйэ хайдах эрэ дьибэтин өйдөөн көрдө. Сирэйэ тугу эрэ билиэн баҕарбыт — кыһаммыт курдуга, оттон хараҕа букатын хамсаабат этэ. Уол хараҕа тугу эрэ ырааҕы туох да санаата суох көрөрө, оттон күн уота кини хараҕар оонньуура. Кыыс куттана санаата. Санньыттан уол илиитин садьыйан кээһэн баран, тура экирээтэ да ытаан барда.

— Хайдах, хайдах буолаҕын, куһаҕан уол, — диэн кыыс абаран эттэ.—Миигин тоҕо тыытаҕын? Мин эйиэхэ туох куһаҕаны онордум?

Уол онно, олорубут сиригэр, баһын санныгыччы туттан олордо. Кини сааһыгар айылҕаттан атаҕас-таммыт сорун аан маннай биллэ; аан маннай биллэ — кини хараҕа суоҕа киһини аһыннарар эрэ буолбат эбит, дөксө куттуур эбит. Кини онтон бэркэ эрэй-дэннэ. Окко охтон түһээт ытаан барда: онтон санна ибигирии-ибигирии эбии марылаччы ытаата.

Кыыс кинини аһына санаата:

— Иһит эрэ, — диэтэ кини аргыйдык, — тоҕо ытыгыҥ. Миигин үнсүө дии саныгыҥ дуо? Чэ ытаама, мин кимиэхэ да этиэм суоҕа.

Уол буоллаҕына кыыс аһыммыт куолаһын истэн ордук кэбирээн, уйа-хайа суох ытаата. Кыыс кини аттыгар тобуктаан олонорон, баттаҕын имэрийэ-имэрийэ уоскутан киирэн барда. Онтон уол баһын хан-таччы тутан, ытаабыт харафын былаатынан сотто, хоргутан ытаабыт оҕотун уоскутар ийэ курдук, бүөбүйдээн барда.

— Чэ-чэ, — диір кини, — мин кыһырбатым ээ. Миигин куттаабыккын кэмсинэн ытыыргын мин билэбин...

— Мин куттуохпун баҕарбатаҕым ээ, — Петрусь ытыырын тохтотоору диринник тыына-тыына эттэ.

— Чэ-чэ, үчүгэй. Мин кыһырбаппын ээ... уонна тыытыан суоҕа буолбат дуо? — диэтэ кыыс, уолу бэйэтин сэргэ олордоору көтөҕө-көтөҕө.

Билигин уол киирэн эрэр күн диэки хайыһан олордо. Харафын уута чопчуластар даҕаны, уол хараҕа син биір уруккутуну хамсаабат этэ.

— Туох дьикти уолгунуй?.. — диэтэ кыыс санаар-баабытты.

— Мин дьикти буолбатахпын, — диэн уол санаар-баабыт куолаһынан эттэ, — мин хараҕа суохпун.

— Хараҕа суоххун? — кыыс унаарытан эттэ. — Хараҕа суох муннаах эбиккин, — диэн иккиһин этэн баран, уолу аһынан, кууһан ылан издэһигэр сыста түстэ уонна бэйэтэ уйа-хайа суох ытаан барда.

— Мин... аһынабын, — диэтэ кэмниэ-кэнэбэс.

Онтон уоскуйа түһэн баран:

— Күн киирэн эрэр.

— Кини хайдаҕын мин көрбөппүн, — диэтэ уол бэркэ курутуйбут куолаһынан, — мин кинини эп-пинэн билэбин.

— Күнү билбэккин дуо?

— Ээх.

— Оттон ийэҕин? Эмиэ билбэккин дуо?

— Ийэбин билэбин. Кини иһэрин ыраахтан билэ-бин.

Оҕолор уоскуйан кэпсэтилэр.

— Көр эрэ, — диэтэ хараҕа суох уол, — мин күнү эппинэн билэбин. Оннооҕор мас баһыгар ха-һан түһэрин эмиэ билэбин.

— Хайдах билэҕин?

— Хайдах... Хайдах... Хайдаҕын бэйэм да бил-бэппин.

— А-а-а, — диэн унаарытта кыыс.

Чочумча саната суох олордунар.

— Мин ааҕабын, — диэн Петрусь эмиэ бастаан тыл таһаарда, — перонан суруйа үөрэниэм.

— Хайдах ааҕабын?—диэн ыйытта кыыс уонна эмиэ хараҕа суоҕун санатыам диэн саната суох бар-да, уол ону өйдүү биэрдэ.

— Мин бэйэм кинигэбэр ааҕабын, тарбахпынан.

— Тарбахпынан диигин дуу? Мин тарбахпынан хаһан да ааҕа үөрэниэм суоҕа, оннооҕор харахпы-нан нэһииччэ ааҕабын.

— Мин французтуу эмиэ ааҕабын ээ, — диэтэ уол.

— Петрусь! — Иохим саната иһилиннэ.

— Эйиигин ыгыраллар, — диэтэ кыыс туран иһэн.

— Миигин ыгыраллар. Ол гынан баран, мин ба-рыахпын баҕарбаппын.

— Бар, бар. Мин сарсын кэлиэҕим. Билигин эйи-гин, миигин эмиэ кэтэһэллэр.

Кыыс аата Эвелина диэн этэ. Эвелина эппит ты-лыгар турбута. Мантан ыла, хараҕа суох Петруска күн аайы кэлэр буолбута. Кинилэр биіргэ дьаар-

байар, оонньоур буолбуттара. Сотору соҕус буолан баран, Эвелина Петрустуун бииргэ үөрэнэн барбыт-тара. Онтон Петрусь олус үөрэн-көтөн, үчүгэйдик үөрэммитэ. Хараҕа суох кыһынаан бэйэ-бэйэлэригэр куруутун көмөлөһүспүттэрэ, онтон ыла кинилэр саастарын тухары добордуу буолбуттара.

В. Маяковскай

МУННЬАҒЫНАН ИИРБИТТЭР

Түүн халбарыйарын эрэ кытта,
Күнүн аайы харахтыыбын:
Ким глав,
Ким ком,
Ким полит,
Ким сырдатты
Сууттарга народ
Субуһан тарҕыырын.
Дьыэҕэ эрэ киирдэргин —
Кумааҕы кыдымахтыы
Кыстанар, кутуллар.
Бизс уонча бэрт наадалааҕын
Бэрийэн ылаат,
Сулуусайдар мунньахха ыстаналлар.

Этэбин:
«Былыр үйэттэн сылдыабын,
Хайа, кэпсэтэр буолаайаллар?»
— Товарищ Иван Иванныч мунньахтыы
барбыттара, —

Театр, сылгы суутун
Суһаллаах
Холбоһук мунньахтара».

Сүүс кирилизэни сүүрэн тахсыан,
Сүрүн, олох эрэйдэрэ.
Эмиэ:
«Биир чааһынан кэллин диэбиттэрэ.
Биллэн турар, мунньахтыыллар:
Кооператив чернила атыылаһар
Конкретнай боппуруоһун быһаарсаллар».

Биир чааһынан кэлбитим, —
Кураанах! —
Секретарым,
Секретаршам да суохтар.
Бары сүүрбэ иккилэрин
Туола иликтэр
Комсомол мунньаҕар ходьоспуттар.

Кизһээни көрө, эмиэ
Тахсабын үрдүк дьыэ
Сэттис мэндизмэнигэр.
«Иван Иванныч кэллэ ини?» —
«Суох, мунньахтыыллар
А-бе-ве-ге-де-е-же-зе комитетыгар».

Харсыбыттан тахсан
Хара кырыыстаахтары
Тагнары кыраан,
Хаһыгтаабытынан
Көтөн түһэбин мунньахтарыгар.
Көрбүтүм:
Дьонум быһаҕастара эрэ бааллар.
Оо, дьаабаллар, оо, сиэхситтэр!
Быһаҕастара ханна бардылар?
«Өлөрбүттэр!
Дьону кэрпиттэр!» — диэн
Хаһыгтаан хабырыта ыстанным.
Ынырык хартыынаттан
Ыдырыччы иирэн хааллым.
Ол сылдыан секретарь
Унаарытан эппититтэн өй ыллым:
«Кинилэр иккилии мунньахха сараас бааллар.
Күнгэ сүүрбэ мунньаҕы
Тилийэ сүүрүөхтээххин.
Баҕарбатаргын да
Быһыгталанаргар тийэҕин —
Синньигэс бииллэриттэн үөһээлэрэ
Сити олороллор,
Аллараа агардара
Антах мунньахтыыллар».
Санаан оонньоон утуйбаккын,
Сарсыарда эрдэ.
Саһарҕаны санаарҕаан атаараҕын:
О, дөссө биирдэ

Мунньахтары
Энэр мунньагы
Мунньахтаабыт киһи баар ини!

1922 с.

С. Маршак

ОСТУОЛ ХАНТАН КЭЛБИТЭ

Кинигэбитин ылангыт
Остуолга тэнитэбит.
Оттон эһиги билэбиэт
Остуол хантан кэлбитин?

Сымала сыттаах буолбат дуо, —
Кини тыаттан киирбитэ,
Ыраас көнө бу остуолбут
Ыраах сиртэн кэлбитэ.

Биһи сылдыар муостабыт
Урут күтүр мас этэ,
Лабаатынан далбаатана
Тыаҕа үүнэн турбута.

Кини силиһин анныгар,
Саас кэлиэр диэри,
Хороон уйа огостон
Барсук иһийэрэ.

Кини хойуу мутугар
Тиин ыстана ойоро,
Хара тураах оҕолоро
Онно олороллоро.

Кини хойуу мутукчатын
Сиккиэр тыалбыт үрэрэ,
Хатырыгын устунан
Хойуу сымала сүүрэрэ.

Арай биирдэ сытыы эрбии
Аар маска быһа киирдэ,
Мас эрэйдээх ынчыктаан
Аргый охтон, ньым кирийдэ.

Онтон уһун бэрэбинэ
Массыынаҕа тизлиннэ,
Маһы эрбиир заводка
Туора-маары эрбэннэ.

Онтон верстак үрдүгэр
Оҕоһууга ананна,
Кэлин биирдии тангыллан
Кини түөрт атахтанна.

Киһи дьоһур илиититтэн
Бөҕө-таҕа буолла,
Адаар мутугун оннугар
Харах эрэ хаалла.

Кини бу дьыэ мала буолан
Биһигини үөртэ,
Билигин барсук бэс маһын
Билимнэ туруо этэ.

Кини бу түөрт атаҕар туран
Тыаҕа арай таҕыстын —
Эһэ арҕаҕар саһыа этэ,
Саһыл куота ыстаныа.

Хата онно барыа суоҕа,
Остуол манна хаалыаҕа,
Күнү-күннээн, сылы-сыллаан
Биһиэхэ туһалыаҕа.

Кини үрдүгэр сыталлар
Биһи туттар малларбыт,
Күнүс манна суруйуохпут,
Киэхэ сурук ааһыахпыт.

Хойут, улахан буоллахпына,
Онно чертеж тэлгэтиэм.
Онон көрөн, көтөр аалы
Огороммун көтүтүөм.

КУТУЙАХЧААН ТУЪУНАН ОСТУОРУЙА

Оботугар күүдээк ыллыыр:
— Утуй, тукаам, эн утуй,
Биэриэм килиэп бытархайын,
Сыа чүмэчи тобогун.

Ону обото истибэт:
— Олох миэнэ уум кэлбэт,
Чыыбырбаама да, ийэкэм,
Ньээнкэтэ ажал миэхэ.

Күүдээк тахсан сүүрэн иһэн,
Куһу көрөн үөрбүтэ:
— Кэл да миэхэ, кус эдьий,
Обокобун биэбэйдии.

Кутуйахчаанна кус ыллыыр:
— Мээт-мээт, сынньан эрэйдээх,
Ардах кэннэ ол тыаттан
Чиэрбэ ажалан аһатыам.

Акаарычаан кутуйахчаан
Аргый этэр атаахтаан:
— Эн ыллыыр ырыан куһаҕан,
Ордук наһаа улахан!

Күүдээк тахсан сүүрэн иһэн,
Баҕаны көрөн үөрбүтэ:
— Кэл да миэхэ, баҕа эдьий,
Обокобун биэбэйдии.

Баҕа кэлэн баҕырбаата:
— Бах-бах, оҕом, ытаама,
Утуйдаххына ажалыам
Уойбут-топпут бырдаҕы.

Акаарычаан кутуйахчаан
Аргый этэр атаахтаан:
— Эн ыллыыр ырыан куһаҕан,
Салҕан хааллым, ыарахан!

Күүдээк тахсан сүүрэн иһэн,
Биэни көрөн үөрбүтэ:
— Кэлиий миэхэ, биэ эдьий,
Обокобун биэбэйдии.

— Ий-һэ-һэ!— диэн биэ кистиир,
— Минньигэстик утуй,— диир,—
Утуйдаххына мин биэриэм
Бүтүн кууллаах эбиэһи.

Акаарычаан кутуйахчаан
Аргый этэр атаахтаан:
— Эн ыллыыр ырыан куһаҕан,
Ынырыктык туойаҕын!

Күүдээк тахсан сүүрэн иһэн,
Сордону көрөн үөрбүтэ:
— Кэл да миэхэ, сордон эдьий,
Обокобун биэбэйдии.

Сордон ыллаан көрбүтэ да,
Саната иһиллибэт,
Айаҕын кини атар да,
Тугу диирэ биллибэт.

Акаарычаан кутуйахчаан
Аргый этэр атаахтаан:
— Эн ыллыыр ырыан куһаҕан,
Олус кыратык туойаҕын!

Күүдээк тахсан сүүрэн иһэн,
Куосканы көрөн үөрбүтэ:
— Кэл да миэхэ, куоска эдьий,
Обокобун биэбэйдии.

Куоска имэрийэр, ыллыыр:
— Сэргэ сытыым, ньээн, сыллыый,
Ньау-ньау, куустуһоох,
Ньау-ньау, утуйоох.

Акаарычаан кутуйахчаан
Аргый этэр дэ хайбаан:
— Тыый, эн ырыан үчүгэйиэн,
Куолаһын да кэрэтиэн!

Күүдээк туран кэлбитэ,
Эргим-ургум көрбүтэ,
Акаарычаан кутуйаҕа
Арай ханна да суоҕа...

УОРУЛЛУБУТ КҮН ТУЪУНАН ОСТУОРУЙА

Күн үөһэ уста сылдыан
Былыкка киирдэ.
Куобах онтон куттанан
Хараҕа иирдэ.

Оттон чобоо аһынкалар
Онно-манна ыстаннылар,
Бий-хай бөбөнү түһэрэн
Аймалҕаны тартылар:
«Алдьархай, алдьархай адаҕыйда,
Күммүтүн крокодил бахсырыйда!»

Барабыай чыычаах ытыыр:
«Түргэнник, күммүт, тахсыый!
Барык хараҥа муҥа бэрт,
Туораах даҕаны көстүбэт!»

Хонуу-толоон ортотугар
Куобахчааннар муннулар,
Суолларыттан туорааннар
Бий-хай тардан ытастылар.

Арай сиргэ араак үөһнэр
Аа-дьуо аргый үннүлэр,
Туруук хайа хаспаҕар
Торҕон бөрө улуйар.

Икки бараан эрдэ туран,
Боруотаны тонсуйан,
Дар-дар-дар, дар-дар-дар! —
Дардырҕатан бардылар.

«Эй, тахсын эрэ, кыыллар,
Инсэлээх крокодилы
Көмөлөөн бары кырбаан
Күндэл күнү босхолоон!»

Оттон кыыллар бары куттаннылар:
«Оннук уордаах, ардай аһылаах
Улуу күтүрү ким бохсуой,
Аламай күммүтүн босхолоуй!»

Барааннар тинэҕэр
Бардылар эһэҕэ:
«Хайа мэлдьи тамаҕайгын*
Салана сытыаххыный?! —
Тахсыый эрэ көмөлөһүй?
Үрүн күммүтүн өрүһүй?»

Оттон эһэ охсуһуобун баҕарбата,
Кутаны тула хаамыталаата.

Ытыыр, ытыыр, часкыйбахтыыр,
Ыамайдарын кини ынгырталыыр,
«Уой да уой, бойборуспут оҕолорум,
Ханна баран мэлийдигит?
Оҕонньоргут, эһэҕит эрэйдээҕи
Умнан, быраҕан кэбистигит?!»

Саһылыкаан ону истэн
Саһара, сүбэлии истэ.
«Алаатыгар кырдыаҕас,
Ама куобах буоллаҕын.
Хата хамынан бара тарт!
Крокодилы тырыта тыыт!
Уоруйаҕы тыһынын иһиллээн
Уорбут күнүн ыһыгыннар!
Күммүт эмиэ күлүмнүө,
Күөх халлаанга көрүлүө,—
Оччоҕо оҕолорун
Бэйэлэрэ кэлиэхтэрэ:
«Кэтэстэҕин, эһэкээ,
Кэллибит бу!» диэхтэрэ.

Онуоха эһэ
Орулуу түстэ,
Улахан Өрүскэ
Охсуһа сүүрдэ.
Улахан Өрүскэ
Крокодил сытар,
Кини ардай
Аһытыгар
Уорбут күнэ
Умайар.

* Тамаҕай — бэлэс (нууч. зев).

«Иһит эрэ эн, түөкүн,
Төннөрө тарт күммүтүн:
Өсөһүөбүн — тутан ылыам,
Унуохтаргын кумалыам!
Бүтүн норуот издээнигэр
Кыһаллан да көрбөккүн!
Күнү уорар изстэлин
Эн, ньүдү-балай, билиэн!»

От-мас титирэстиэр диэри
Онуоха крокодил алларастыыр:
«Кыһыйыам да мин,
Ыйгытын да сиэм!»

Адьерба эһэ
Ардыргы түстэ,
Бу күтүр өстөөх
Үрдүгэр түстэ.
Хайыта тарта,
Тырыта тыытта:
«Күммүтүн ажал,
Көстүбэт уола!»

Крокодил куттанна,
Кыланна, часкыйда,
Айабын апытыттан,
Ардай тиһин быһыттан
Уот күн ойон тахсан
Халлаанна уһунна.

Уой, көрүн эрэ, көрүн,
Күн үөһэ күөрэйэрин:
Кини уота ол тыкта,
Сирбит үрдүн сырдатта!
Туругурдун, көмүс күн!
Туругурдун, күн көңүл!
Чыычаахтарбыт дайдылар,
Чыбыгыры тыойдулар,
Хонуу-толоон ортотугар
Куобахчааннар оонньоотулар.

Көрүн: эһэ оҕолоро
Бойборуһан кэллилэр.
«Көһүттэбин, эһэкээ,

Кэллибит бу!» — дэстилэр.
Үөрдүлэр-көттүлэр
Чыычаахтар, куобахтар,
Үөрдүлэр-көттүлэр
Уолаттар, кыргыттар.
Кыайыылаах эһэни
Кууһаллар, ууруулар:
«Күндэл күн иннигэр
Баһыыба!» — дэһэллэр.

САРЫКЫНАЙ САХСЫРҔА

Саҥа солко таҥастаах
Сарыкынай сахсырҔа
Хонуу устун барбыта,
Харчы булан ылбыта.

Онон баран баһаартан
Сылабаар, чаанньык ылан:
«Таракааннар, күүлэйдии
Миэхэ чэйдии кэлин!» — диир.

Таракааннар кэлэннэр
Чэйин тото истилэр,
Ол онтон
Чиэрбэлэр
Үүттээх чэйгэ
Тигистилэр.

Бүгүн аатын атаарар
Сарыкынай сахсырҔа!
СахсырҔаҕа былахылар
Саҥа кэһии аҕаллылар,
Күндү бэлэх бастынын —
Көмүстээх саппыкыны.
Минньигэс мүөтүн иһиккэ илдэ,
Кинини күндүлүү, ыңгырыа кэллэ.

Олус моҕус
Ооҕуй оҕус.
Үөмэн кэлэн, эмискэ,
СахсырҔабыт эрэйдээҕи
Саба түһэн эрийдэ,
Муннугар илдэ барда.

«Уой, күндү ыалдыттарыам,
Ообуй обуһу өлөрүн!
Энигини аһаппытым,
Маанылаабытым,
Өлөр күммэр өрүһүйүн!»

Хомурдуостар
Куттананнар
Муннук-хайаҕас булуннулар,
Таракааннар
Ыксаатылар,
Уһа-ханас сырыстылар,
Оттон кыра көйүүрдэр
Оһох диэки сүүрдүлэр!
Көмүскэхэр санаалаах
Ким да суох быһыылаах:
Сарыкынай сахсырҕа
Өл да хайаа, эн баҕар!

Оттон ырыа аһыҥка
Сар-сыр, сыр-сар!
Сангарар,
Окко саһар,
Ах барар.

Ообуй обус онтон ордук эрдийэр,
Сахсырҕаны бынанан ыга эрийэр,
Кирдиргэччи кэбийэн
Кимирийэн сиэн иһэр.

Сахсырҕа эрэйдээх
Ыһытытыр да ытыыр,
Оттон сиэхсит харса суох
Хадьырыһа ыстыыр.

Сырдык уоттаах манаардаах,
Сытыы кылыс батастаах
Эдэр бырдах хантан эрэ
Эмискэ көтөн кэлэр.

«Ообуй обус ханнаный?
Охсуһа кэллим, таҕыс!»

Сиэхсиккэ көтөн кэлэн
Саабылатын таһаарар,

Аҕыс адаар атабыттан
Төбөтүн араарар.
Сахсырҕаны кууһан ылла,
Сырдык хоһугар аҕалла.

«Сиэхсити мин өлөрдүм,
Эйигин мин өрүһүйдүм,
Онон, күндү кыысчааныам,
Эйигин кэргэн ылабын!»

Бары үөн-көйүүр мустан
Айхаллаан хаһыытаста:
«Уруй буоллун хорсунҕа,
Уолан оҕо бырдахха!»

Ураанай хомурдуостар
Уоттарын уматтылар, —
Дьэ кэрэ да буолла;
Дьэ сырдык да буолла!

Чэйин эрэ, чиэрбэлэр,
Дьэргэһийэр сүүрүүнэн
Музыканы аҕалын,
Үнкүүбүтүн саҕалаан!

Музыкааннар кэлэннэр
Барабааннаан киридилэр.

Сахсырҕа бырдахтыын
Үнкүүлүүр, бырдааттыыр,
Оттон кини кэнниттэн
Былахы ойон истэ.

Дьиэрэнкэйдээн чиэрбэлэр
Дьэргэлдьиһэ көттүлэр.

Оттон муостаах хомурдуос
Оһостунан киэргэнэн,
Үрүмэччи кыһынаан
Үнкүүлээн битийэр.

Таа-ра-таа-ра! Та-ра-ра!
Оһоочулуун ойдулар.

Норуот ооньуур-көрүлүүр,
Бүгүн мааны сахсырҕа

Эдэр уолан бырдахха
Эргэ тахсар үөрүүтэ!

Кымырдабас, кымырдабас,
Кылыйбахтыыр кырдыабас,
Эмээхсинин эргитэр,
Эдэрдэргэ имнэнэр:

«Нагнардыырым,
Лаглардыырым,
Таара-таара-таракааным!»

БАРМАЛЕЙ

I

Кыракый оѳолор!
Бука диэн сэрэнин,
Африкаѳа күүлэйдии,
Күүлэйдии барыман!
Африкаѳа акула,
Африкаѳа горилла,
Африкаѳа күтүр диэн
Адъырѳа крокодиллар
Энигини ытыран,
Атаѳастыыр буолуохтара!
Африкаѳа, оѳолор,
Адъаһын барыман!

Африкаѳа ороспуонньук,
Африкаѳа саары килиэ
Алдьархайдаах сизэхсит баар —
Амырыын Бар-ма-лей!
Африкаѳа сүүрэ сылдьан
Оѳолору сиир-аһыыр
Инсэлээх, амырыын Бармалей!

Аѳалаах ийэлэрэ оѳолорго этэллэр,
Аѳалаах ийэлэрэ оѳолору сэрэтэллэр:
«Африка аппаас дойду, да, да, да!
Африка суостаах дойду, да, да, да!
Африкаѳа, оѳолор, барыман хаһан да!»

Аѳалаах ийэлэрэ киһэ утуйдулар,
Танялаах Ваня Африкаѳа ыстаннылар.
Африкаѳа!
Африкаѳа!

Африкаѳа күүлэйдииллэр,
Мастан отон түһэрэллэр,—
Дъэ, муокас Африка,
Дъэ, дъикти Африка!

Носорогу миинэллэр,
Сиэллэрэллэр, сүүрдэллэр,
Дъэ, муокас Африка,
Дъэ, дъикти Африка!

Слон үрдүнэн ойдулар,
Чехарда оонньоотулар, —
Дъэ, муокас Африка,
Дъэ, дъикти Африка!

Горилла тахсан кэллэ,
Кинилэргэ горилла
Горилла кэлэн эттэ:
«Бу Акула-Каракула
Айаѳын атан сытар.
Акула-Каракула
Айаѳар киририэххитин
Баѳараѳыат, атастаар?!»

«Акула-Каракула туох буолуой,
Каракула-Акулаѳа кирпиччэ да сөп буолуо,
Каракула-Акуланы кырбаан биэриэхпит,
Каракула-Акуланы хобулуктаан биэриэхпит!»

Акула куттанна,
Кутталыттан тыылынна,
Тыылан ууга тимирдэ, —
Саатта, саатта, Акула, кэһэйдиэн!
Кута устун
Бадарааннаан
Сүнкэн суон бегемот
Халыгнаан иһэр,
Хаһыытаан энсэр.

Оттон Таня, Ваня куттамматтар,
Бегемоту кычыгылаталлар:

«Дьэ, ис да ис,
Бээгэйбитэ
Бэрдикэтэ
Эбитин!»
Манньк сааттаах абаккатын
Бегемот тулуйбата,
Пирамида кэнинн диэки
Бээгэннээн сүүрэ турда,
Бармалейы, Бармалейы хаһытаан ынгырда:

«Бармалей, Бармалей, Бармалей,
Бармалей, түргэнник эн кэлий!
Бу чиччик оҕолору, Бармалей,
Бармалей түргэнник кэлэн сиз!»

II

Таня, Ваня куттаннылар,
Бармалейы көрдүлэр.
Африкаҕа кини хаамыталыыр,
Африкаҕа сатаарыта хаһытыгыр:
«Мин харсаахпын,
Мин хаанымсахпын,
Мин уордаах ороспуонньук Бармалейбын!
Мармелады,
Шоколады
Сирэбин,
Арай кыра оҕолору,
(Сүрдээх кыра оҕолору)
Сизхпин баҕарабын.
Кини хараҕын уота чаҕылыяр,
Атыгыр тиһэ ардьалдьыйар,
Кини кутаа уоту уматар,
Кини ынырыктык хаһыыгар:
«Харахаан! Харахаан!
Эбиэттиэм да ахан!»

Оҕолор ытастылар,
Бармалейтан ааттастылар:
«Үтүө-мааны Бармалей,
Биһигини аһын, ыт!
Күүтэрэ буолуо дьиэбитигэр
Биһи хаарыан маамабыт!

Маамабытын хаалларан
Аны барбат буолуохпут!
Африкаҕа күүлэйди
Аны кэлбэт буолуохпут!

Үтүө, үтүө киһи — сизхсит,
Биһигини аһын, ыт!
Суухаралаах, чэй, кэмпизт
Эйиэхэ биэриэхпит!»

Онно киһи аһылыктаах
Ордоотоон эттэ: «Суох-ах!»

Ваняҕа Таня эттэ:
«Самолекка олорон
Иһэр ол, ким эбитэй?!
Ол луохтуур, луохтуур эбит,
Үтүө луохтуур Айболит!»

Үтүө луохтуур Айболит
Таня, Ваня диэки ыстанар,
Оҕолору кууһан ылар
Уонна сизхсит Бармалейга
Үөрэ-көтө санарар:
«О, баһаалыста, мин күндү Бармалейым!
Ыт кыра оҕолору дьиэлэригэр, атаһым!»

Бармалей луохтууру хабаан ылар,
Кинини кутаа уокка быраҕар.
Умайар, ыһытыгыр да ытыыр Айболит:
«Абытай, абытай, абытай да эбит!»

Кыракый оҕолор пальма мас анныгар
Айболит умайарын көрө сыталлар,
Ытыыллар, ытыыллар, ытыыллар!

III

Ол Нилтэн горилла хааман тахсан иһэр,
Горилла крокодилы сизтэн иһэр!

Үтүө луохтуур Айболит
Крокодилтан көрдөстө:

«Баһаалыста, атаһым,
Бармалейы ыйыһын,
Инсэлээх Бармалей
Бу кыра оҕолору
Ытырбат,
Ыйыстыбат,
Сизбэт гына оноруй!»

Крокодил эргилиннэ, ырбах гынна,
Бармалейы туруору ыйыһынна.
Үөрүү, үөрүү, оҕолорго үөрүү буолла,
Үоту тула ойуоххалы оонньоотулар.

«Биһигини эн кэлэн,
Эн кэлэн, эн кэлэн,
Өлүүттэн быһаатын.
О, үтүө крокодил,
Үтүө чааска, дьоллоох чааска
Биһиэхэ ыаллаатын!»

Крокодил куртабар
Куһаҕан, хараҕа, кыараҕас,
Крокодил куртабар
Бармалей дьэ ытыгы сыттаҕа:
«Мин үтүө киһи буолуом,
Оҕолору да таптыам,
Миигин, миигин аһынын,
Мантан, мантан таһаарын!
Мин үтүө, мин үтүө киһи буолуом!»

Оҕолор Бармалейы аһыннылар,
Оҕолор крокодилтан көрдөстүлэр:
«Кини кырдык көммүт буоллаҕына
Куртаххыттан таһаар!» — дииллэр,
«Бармалейы ильдэ барыахпыт
Биһи ыраах Ленинградка!»

Крокодил сөбүлүүрдүү кэбидэ,
Киэн дьаллай айабыттан өбүйдэ, —
Үөрэн-көтөн онтон тахсан кэллэ Бармалей,
Бармалей манньыйбыта, үөрбүтэ тугун бэрдэй!
«Үөрдэхпиэн, үөрдэхпиэн,
Ленинградка бардым диэн!»

САЛЛААТ ИЙЭТЭ ӨРҮҮНЭ

(Н. А. Некрасовтан)

Күнү күннээн мин суланарым,
Түүнү быһа таңараҕа үгэрим,—
Үйэлээх сааһым араҕаһыччыта...

Норуот ырыатыттан

Бултаан баран, күһүңгү түүн,
Тыыннаах эрэ төннөн истибит.
Былырыын хоммут сирбитигэр
Тийэн кэлэрдээх эбиппит.

— Биллин дуо? Дорообо, эмээхсин!
Бу тоҕо куру-сары буоллун?
Өлөргүн санаан санныйдыан? —
Өйдүөмэ даҕаны, муннаах!
Эбэтэр эрэйгэ ыллардыан? —
Кэпсээ, баҕар, сэргэхсийиэн!

Онуоха Өрүүнэ эмээхсин
Сорун-мунун суланан барда:
— Аҕыс сыл уолбун көрбөтөбүм,
Баар эрэ, суох эрэ — биллэрбэт.
Көрүөм диэн санаабар да суоҕа,
Көр, оҕокком төннөн кэллэ...

Эмискэ уола эргиллэн кэлбит...
Баанньатын көрүө баар эбит!
Билинэ буһарда Өрүүнэ,
Баанньыгын мунунан отунна.
Ол гынан дьоло уһаабата.
Оҕото ыарыһах буолан кэлбит:
Түүн аайы сөтөллөн тахсар.
Былаатын көөртө: хаан-билик.

— «Ийэкээм, үтүөрүөм!» — диирэ да
Өнүттэн, бэттэх кэлбэтэ.
Тоҕус күн сыппыта киһитэ,
Онуһун — тыыммат буолбута...

Уонна саҕата суох барда,
Уһун муннаах, тылыттан матан...

— Ол туох сатана ыарыыта
Эн оҕоһун буулаан булла?
Төрүт ыарыһах этэ дуо? —
Букунайа түстэ Өрүүнэ:

— Бухатыыр көрүгэ көрүгүнээх
Бэрт үскэм, төрөл киһи этэ,
Саллаат хамыырын саҕана
Сыгынньахтаан аҕаалтарыгар,
Бэл Питертэн кэлбит генерал
Бэркэ диэн сөҕөн барбыта...
Бу дыэттин бэрэбинэ маһын
Бэйэтэ соҕотоһун таспыта...
Мин Уйбааным солко курдук
Саһархай куударалаах этэ...
Эмээхсин эмиэ... ах барда.

— Санааһын-онооһун аралдьыт,
Кэпсиэ, оҕон туох буолбутун?
Кэм, ыйытар эбитин буолуо...

— Кэпсиэбэт этэ, тойонуом,
Байыаннай олоһун туһунан,
Танараҕа анаммыт дууһаны,
Айыы эбээт, ама дьонго кэпсиир!
Кэпсээн — Айбыты кыһырдымына,
Көстүбэт аймаһын үөрдүмүнэ,
Ордук-хоһу тыллаһымна,
Өстөөх дьонугар өһүрүмнэ,
Үтүө христиан миэрэлээх
Үтү-турааннык өлүөхтээх.
Айбыт билэр, туох үлүгэр
Оҕом сыратын эспитин.
Ыйыта барбат да этим.
Ким да хомноон эппэтэҕэ,
Өлөөрү сытан, миигин эрэ
Уоскута, саатата сатыыра.
Сүгэтинэн тонсуйа-тонсуйа
Сүөдөнниирэ олбуор иһигэр.
Балаһанын саһардыбыта,
Обуруотун да онорбута;
Сарайын данһыан саныыра —
Санаатын толорботоҕо:
Сытан баран сүһүөҕэр турбута

Өлүөн эрэ иннинэ. Кини
Сырдык күнүн көрүөн баһаарта,
Мин кинилиин тахсыспытым:
Баанньыгын, сарайын кытта
Барытыныын бырастыыласта.
Ходуһатын көрөн туран:

— Эдэрбэр эйигин тэлэрим,
Бырастыы, күүлэй хонуум! — диэт,
Эрэйдээҕим ытаан барда.
Суолга ырыа иһиллибитигэр
Күөмэйэ баарынан, оҕоком,
Ыллаһан иһэн, сөтөлүмнэ,
Сүһүөһүн сүтэрэн оһунна.
Түөһэ күрдүргэс буолбута,
Төбөтүн үйүммат этэ.
Күөс быстына хааман кээлпит
Көстөн турар сиргэ, дыэбитигэр...
Бу тиһэх түүнэ сүрдээх этэ:
Букатын өйүн сүтэрбитэ.
Тыына быстарыгар, өрүү,
Сулууспатын эрэ көрөрө:
Хааман, таһаһын ыраастанар,
Халын курун кырааскалыыр,
Тылынан араастаан оонһуур,
Тыына баарынан ырыа ыллыыр!
Дыэ барыта доргуйуор дылы
Дьэгинник* хамнанан лиһийэр,
Аһар атаһар суодаһан туран
Аһарын — иннигэр уунар.
Эмискэ харбылаһа түһэр,
Сиргэ охтор, ааттаһар, ытыыр:

— Эһи Үрдүк Сололоох! — диир,
Көрө түспүтүм — мөхсөн ээр.
Сүүрэн тийдим — билэн, уоскуйда.
Лааппыга аһалан сытыардым.
Таһара быһыһан баара дуо?!
Сарсыарданан өйдөнөн кэллэ,
Сибигинэйэн: «Ийэм эрэйдээх,
Бырастыы, эмиэ бэйэг эрэ,
Тулаайах хааллаһын!» — диэтэ.

* Дьэгинник — күүскэ.

Бааньям үрдүгэр нөрүйэн
Бырастыгыластым, кириэстэнним,
Оокком сыыһа, таңара иннинэээй
Буоскубай чүмэчили и өстө...»

Ити аҕыйах тылга баара
Эрэй-мун дириг үрүйэтэ.

Вильгельм Гауф

ЭҢИР-ХАЛИИП ТУҢУНАН ЫСКААСКА

Былыр Багдаат куоракка, Хасиит диэн ааттаах халиип ыраахтааҕылаан олорубута эбитэ үһү. Биирдэ халиип дыбарыаһын иһигэр сымнаҕас дыбааныгар сынньана олорубут. Кини эбиэтин кэнниттэн утуйан туран, санаата бэркэ көннүөрбүт эбит. Аңар илиитигэр үһун умнастаах хамсатын, аңарыгар чааскылаах күөпэ чэйин тутан олорубута. Аттыгар турар хара негр кулута, көбүрээтэбин аайы толоро турар чааскытыттан, сөп-сөп тамаҕын илитэ-илитэ, үөһэ диэки табаҕын буруотун үрэ олорубута. Маннык кэмигэр халиип санаата сүрдээхтик көннүөрөн, ким баҕарар кэлэн тыл эттэбинэ, көрдөстөбүнэ бэрт зйэ-бэстик истэрэ. Ол иһин, кини бэсиирэ Мансуур, эбиэт эрэ кэннинэ кэлэрэ. Бүгүн да ол кэмигэр киирдэ. Ол гынан баран кини, урут бэһиэлэй бэйэтэ, бүгүн санаарҕаабыт курдук этэ.

Халиип айаҕыттан хамсатын ылан баран эттэ:

— Тоҕо бу курдук, бэсиир, санаарҕаабыт курдук буоллун?

Бэсиир илиитин түөһүгэр кириэстии туттан баран бокулуоннаата:

— Тойонуом, санаарҕаабыт курдук дьүһүннээбим дуу — билбэтим, ол гынан баран аллара, олбуор айаҕар, араас күндү табаар атыылаах атыһыт турар, оттон мин атыылаһарбар харчым суох.

Хасиит бэсииригэр өрдөөбүттэн тугу эмэ бэлэхтиэн баҕарара. Кулутун, негри, ытан, били торгуомсугу ыһыртаран ылла. Торгуомсук ханнык эрэ тырыттыбыт танаастаах, кыра уңуохтаах суон киһи буолан биэрдэ. Төбөтүгэр араас табаардаах дьааһыгын көтөҕө сылдыра, дьааһыкка биһилэхтэр, чөм-

чүүк таас хоруонкалар, кынчааллар, тараахтар, үрүүмкэлэр бааллара. Халиип бары табаары сирийэн көрөн баран, бэйэтигэр уонна бэсииригэр биирдии дамааскай кынчаалы, бэсиир ойоҕор күндү таастарынан ойууламмыт улахан тарааҕы талан ылбыта. Торгуомсук дьааһыгын сабаары гынан эрдэбинэ, халиип эмискэ дьааһык түгэбэр кыра хоруопка оҕотун көрө биэрбитэ.

— Бу хоруопкаҕа туох баарый? — диэн ыйыппыта. Торгуомсук хоруопкатын дьааһыгыттан ылан, аһа биэрбитэ. Хоруопка иһигэр дөссө кыра хоруопка оҕото баарыгар, туох эрэ халиип даҕаны, кини бэсиирэ даҕаны кыайан аахпат суруктаах лиис кумааҕы уонна хара боросуок бааллара.

— Бу мань, өрдөөбүтэ, Миэккэ куорат уулуссатыгар булбут биир атыһыттан ылбытым, — диэтэ торгуомсук. — Ол гынан баран манна туох да сыаналаах баарын, бэйэм чааһым, билбэтим, хата эһиэхэ чэпчэки сыанаҕа атыылыам этэ. Миэхэ син биир туһата суох.

Халиип, былыргы сыаналаах кумааҕылары хомуйар буолан, сатаан да аахпатар, хоруопканы уонна суруктаах кумааҕыны атыылаһан ылан, торгуомсугун атаарда. Кини, бу кумааҕыга туох суруллубутун бэркэ билиэн баҕаран, бэсиириттэн ыйытта:

— Бу суругу ким ааҕыах баарын билэбин?

— Үтүө санаалаах тойонуом, — диэтэ бэсиир, — Мэчиэт таңара дьэтигэр Сэлиим муударай диэн, бары омук тылын билэр киһи олорор. Киниэхэ арай киһитэ ытан көр, бу киһи аахпатах суругун аахтаҕына кини эрэ ааҕыа этэ.

Сэлиим Муударайы аҕалалларын кытта, халиип ыйытар ыйытыыта буолбута:

— Сэлиим! Эйгин улахан үөрэхтээх дииллэр. Мэ, көр бу кумааҕыны уонна манна туох суруллубутун ааҕан кулу. Аахтаһына, саңа халаат бэлэхтиэм, аахпатаххына уон иккитэ кулгаах тааскар, сүүрбэтэ кэдэйэр иэнгэр оруоска ылыаҕын — сымыйанан Муударай аатын дьонтон ылбат буолуон.

— Эн тылын хоту буоллун, үтүө тойонум! — диэтэ Сэлиим, синньигэс биилигэр диэри сүгүрүйэ-сүгүрүйэ.

Сэлиим өр баҕайы көрөн-көрөн баран саңа аллайы түстэ:

— Оо, тойоноом, сымыйанан эппит буоллахпына быйаан өлөрдүннэр — латыынны сурук эбит!

— Латыынны сурук буоллабына ааҕан, тылбаастаан кулу! — диэн халиип бирикээстиирин кытта Сэлиим ааҕан барда: «Оо, мань булбут киһи дьолун иһин Аллаах таңараҕа махтан. Бу боросуогу сыллаан баран «Мутабуор» диэн тылы санга аллайбыт киһи, араас кыыл, көтөр саңатын истэр, ханнык баҕарар кыыл буолуоҕа! Оттон киһи буолуон баҕардабына, хаһан баҕарар, илин диэки хайыһан үс төгүл бокулуоннаан баран, эмиэ «Мутабуор» диэтэҕинэ киһи буолан хаалыаҕа. Ол гынан баран кини кыыл буола сылдьар биризмэтигэр күлбэт буолуохтаах, өскөтүн кыратык да мичээрдээтэҕинэ, ити аптаах тылы умнан кэбиһэн, сааһын тухары кыыл дуу, көтөр кынаттаах дуу буолан хаалыаҕа».

Мань истэн халиип сүрдээхтик үөрдэ. Кини Сэлиими кимиэхэ да бу кистэлэн таайытын этиэм суоҕа диэн андаҕатан, халаат саамай бастынын бэлэһтээн ытта. Онтон бэсиригэр эттэ:

— Чэ, Мансуур, бу буолар үчүгэй атыылаһы диэн! Кыыл буолан, хамсыыр харамай саңатын истэр дьолбор туох да наһаа үөрөбүн. Сарсыардаангы саһарҕаны кытта миэхэ кэл. Биһиги хонууга тахсан, бу аптаах боросуогу сыллаан, кыыл, көтөр салгыһа, ууга, ойуурга уонна хонууга туох сэһэннээх буолалларын истиэхпит.

2

Нөҕүө сарсыардатыгар халиип Хасиит таңнан, аһырын эрэ кытта бэсиир баар буола түстэ. Халиип, аптаах боросуоктаах хоруопкатын куругар кыбытынан баран, арыалдыттарыттан кими да ылбакка, соҕотох бэсииринэн эрэ, суолугар турбута. Маңнай кинилэр дыбарыас сад ойуурун кэрийэннэр, туох да көтөр кынаттааҕы, тыһнар тыһнааҕы булбатылар. Онтон бэсиир кини урут элбэх эһир туруйалары көрбүт күөлүгэр барарга эттэ. Кинилэр уруккуттан бэркэ сэргэбэлээн, бу тумустарын хабырҕата-хабырҕата суо* бэйэлээхтик туттан, хааман доо-

* Суо — дьолун, улахан, сүүнэ.

доһоһо сылдьар кыыллары көрөр этилэр. Халиип сөбүлээн, кинилэр били күөлгэ бардылар. Кинилэр онно, сөп буола-буола муннун анныгар тугу эрэ ботугуруур, баҕа көрдөөн, төттөрү-таары суо бэйэлээхтик хаамыталыы сылдьар эһири көрдүлэр. Үөһэ, аргыһы аҕай, кинилэр диэки көтөн иһэр атын эһири көрдүлэр.

— Бытыкпын сакалаакка ууруом этэ, — диэтэ бэсиир. — Бу икки уһун дьурантай кыыллар туох эрэ дьиктини кэпсэтиэхтэрэ буолуо. Оттон биһи эмиэ эһир буолан көрдөхпүтүнэ?

— Сөпкө эттин! — диэтэ халиип. — Ол гынан баран киһи буоларбытыгар тугу этэрбитин өйдүөх эрэ. Ээ, дьэ! Үс төгүл илин диэки сүгүрүйэн баран «Мутабуор» диэн этэбит да эн эмиэ бэсиир буолуоҕун, мин эмиэ халиип буола түһэбин. Туокка эн сэрэн — күллэрбит эрэ, дьэ, бүттэхпит ол!

Итини этээт халиип кини үрдүнэн көтөн налыһан уһа диэки түспүт эһири көрө түстэ. Халиип түргэнник куруттан хоруопкатын ылла да боросуогуттан сыһсырыһаат бэсииригэр биэрдэ. Анараангыта эмиэ сыллаабытын кэннэ, иккиэн: «Мутабуор!» — диэн хаһыытастылар. Арай кинилэр атахтара мырчыстан, синньээн, кып-кыһыл буолан хааллылар. Халиип уонна бэсиир көрүөхтэн үчүгэй түүппүлэлэр тарбахтарын быһыгар налбыһахтаах көтөр кынаттаах атахтара буолан хааллылар, илиилэрэ кынат буолан сараһа түстүлэр, мооньулара синньи-синньи уһаан, сүрдээх күөкэккэй буоллулар. Бытыктара сүтэн хааллылар да эттэрэ барыта көп куорсун буола түстүлэр. Бэркэ дьиктиргээбит халиип, өр саңата суох туран баран бэсииригэр эттэ:

— Господин бэсиир, эн тумсун сүрдээх үчүгэй баҕайы буолбут. Мин сааһым тухары манньк тумсу көрбөтөбүм да, көрүөм да дии санаабатабым!

— Сүгүрүйэн туран махтанабын, — диэн баран Мансуур мооньун күөгэлдьиттэ. — Этиэхпин баҕарабын, эн, үрдүк солороох тойоноом, эһир буолан баран уруккугунааҕар ордубукка дьылыгы. Ол гынан баран, биһи үтүө доҕотторбут, туох туһунан кэпсэтэллэрин өйдүүбүт дуу, суох дуу, баран истэн көрүөхпүтүн хайдах буолуой?

Ити бириэмэҕэ, маңнайгы эһир, тумсунан атаһын, куорсунун ыраастанан баран, доҕоругар барда.

Икки сага эһир, холлоох соғустук чугаһаан баран, бэркэ сөгөн-махтайан, маннык кэпсэтиини иһитилэр:

— Үтүө сарсыарда, Дьурантайым барахсан! Билигин эрдэ баҕайы, эн буолларгың хайы-сах баар буолбуккун.

— Даа, баһыыба, Харакуорсункам барахсан! Мин бэрт кыра сарсыардааҥгы аһылыкпын булуннум. Хайа, үөн чиэппэрин, баҕа буутун амсайа түһүөн буолаарай?

— Баһыыба, бүгүн хайдах эрэ аһыах санаам кэлбэт. Бу маарга атын наадаҕа кэллим. Мин аҕабар бу киэһэ ыалдьыттар кэллэлэр, онно үгкүүлүөхтээхпин. Онтукабар эппин-хааммын имитэ кэлэн олоробун.

Инньэ диэн баран эдэр тыһы эһир, кыра хонууну тула эргийэ сылдьан, атахтарынан араастаан тыраналаан үгкүүлээтэ. Халиип уонна бэсиир бэркиһээн кэбистилэр. Тыһы эһир аҕар атаҕынан дьурайан туран баран, кырасыабай баҕайытык кынаттарынан сапсыммытын Хасиит, Мансуур икки кыайан тулуйбатылар, тумсуларын атыахтарынан атан баран алларастаһа түстүлэр. Кинилэр харахтарыттан уу бычыгыраан тахсыар диэри күлүстүлэр. Халиип тыын ылан баран, маҕнай тыл таһаарааччы буолла:

— Дьэ, көр дии! Маннык бэһиэлэй иннигэр туох да хаччытын харыстыахха сатамат. Көр эрэ, ити акаары кыыллар биһиги күлсүбүһүтүттэн куттамыттарын. Онтон атын аны, дөссө ыллаан барыа эбиттэрэ буолуо.

Бэсиир эмискэ эһир буола сылдьан күлүө суохтаабын өйдүү биэрбитэ. Ону халиибар эппитигэр, анарааныта ыһыыты түстэ:

— Миэккэнэн, Мэдиинэнэн андаҕайабын, сааспыт тухары, бу курдук эһир буолан хааллахпытына, бэрт куһаҕан устуука буолуо. Өйдүө эрэ, били абааһы тылын. Өйдүү сатаатым да өйбүттэн көтөн хаалбыт.

— Биһиги үстэ илин диэки сүгүрүйэн баран, — диэтэ бэсиир. — Муу... муу... муу... чэ, туох эрэ диэн этиэхтээхпит.

Кинилэр иккиэн илин диэки хайыһан баран, тумстарын сиргэ тириэрдихтэригэр дылы тонхолдустулар. Оо, сор эбит! Били аптаах тыллара өйдөрүттэн көтөн хаалбыт. Халиип төһө да тонхолдуйбутун иһин, бэсиир төһө да «муу... муу... муу...»

диэн этэ сатаабытын иһин, били тылларын кыайан өйдүөмүнэ, эһирдэрэ эһиринэн хааллылар.

3

Хасииттаах Мансуур санаалара санныйан, тугу гыналларын билбэккэ, хонуу устун хаамсан испиттэрэ. Кынаттарын, куорсуннарын хайдах да суох гынар сатамат, оттон куоракка бэйэлэринэн киирэн кэллэлэрэ олох сатала суох: ким бу эһир туруйа биһи ыраахтааҕы халииппыт буолуо диэн итэбэйиэбэй? Оттон итэбэйбиттэрин да иһин Багдаат куорат дьонноро эһир ыраахтааҕылаах буолалларын, хайа, сөбүлээбэттэр ини?

Хас да күн ааста. Халиип уонна бэсиир ханнык эмэ от төрдүгэстэринэн инсэлэрин баттата сырыттылар, онтукаларын да толоос уһун тумустарынан аанһа илдьиритэн ыстаабакка, халыр-мүлүр ытан испиттэрэ. Бағаларга-үөннэргэ бэркэ бэһирбэт этилэр — ол күндү аһынан куттахпытын буорту гынаахпыт диэн куттана көрөллөрө. Бу эрэйдээх-муннаах олохторугар биер санааларын аралдытынар суоллаахтара: көтөр этилэр. Кинилэр бэрт чаастаык Багдаат куоракка көтөн кэлэн, дьэ сарайын үрдүгэр олорон, куоракка туох буоларын көрөллөрө. Маҕнайгы күннэригэр Багдаат дьонноро бэркэ аһы-йаллар быһыылааҕа, онтон үс-түөрт хонон баран, биһиги эһирдэрбит дыбарыас кырыысатыгар олоронор, дьон бөҕө холуоннанан хотонон иһэллэрин көрбүттэрэ. Флейта, барабаан тыастара иһиллэллэрэ. Төһө эмэ элбэх арыалдыт дьонноох, аралыйа ооньуур дьүһүннээх халааттаах мааны баҕайы киһи дыргыабай үчүгэй акка олорон куорат болуоссатынан баран иһэрин көрбүттэрэ. Багдаат куорат дьонун аһаара, ол киһи кэнниттэн тоҕо сууллан иһэн, бу курдук хаһытыыра:

— Биһиги баһылыкпыт Миисыра туругурдун!

Дыбарыас сарайыгар олорон эһирдэр бэйэ-бэйэлэрин көрсөн кэбистилэр.

Халиип Хасиит эттэ:

— Мин тоҕо маннык апка түбэспиппин билигин биллин дуо? Ити Миисыра — мин өлөр өстөөбүм, аптаах абааһы Каснуур уола. Каснуур миэхэ урук-

куттан өстөнөрө. Ол эрээри мин быгһанарга эрэл-лээхпин. Соботох өлөр доборуом, ааттаах Мэдиина куоракка көтөн көрүөх эрэ, онно, баҕар, бу ап-чарайтан куотарбытын булаайабыт.

Дыбарыас сарайыттан кинилэр көтөн, Мэдиина куорат диэки көтөн күпсүһэ турдулар. Дьэ, аны көтөрбүт дьыалата куһаҕан буолан биэрдэ. Бу дьыала ньыматыгар халииптаах бэсиир хаһан үөрэнэн көр-бүттэрэ баарай? Толору икки чаас көппөтүлэр, бэ-сиир ынчыктаан, бэтиэхтээн барда, онтон ыксаабыт куолаһынан эттэ:

— Үтүө тойонуом, сэниэм быһынна. Эң наһаа түргэнник көтөбүн. Ити иһигэр киэһэрэн да хаал-лыбыт, онон хонор сир көрдүөтөрбит үчүгэй да буо-луо этэ.

Хасиит бэсиирин тылын иһиттэ. Аллара диэки көрөн баран алдьаммыт анаардаах, былыр үйэтээҕи улахан баҕайы дьэни көрө биэрдэ. Эһирдэр түһэн, бу дьэ хоххатыгар хонорго санаатылар. Хаһан эмэ бу дьэ дыбарыас эбитэ буолуо. Алдьаныы ампаа-лыгын* быһыгар улахан баҕайы колоннада остоол-болору көрдүлэр. Оттон синнибэтэх хосторго сүрдээх сымнаҕас көбүөрдэр, күндү остуол иһитэ диэн бөҕө тардыллан турар эбит. Халиип уонна бэсиир хостон хоско түһэн истилэр, утуйарга ханнык эмэ кураа-нах, сыраһа суох хос баар буолаарай диэн. Мансуур эмискэ тохтуу түһэн баран, куттаммыт куолаһынан доборугар сибигинэйдэ:

— Манна туох эрэ ынчыктыыр, бэтиэхтиир баар-га дылы ээ. Көр, мин бэрт чуолкайдык иһиттим.

Халиип эмиз тохтоон иһиллээтэ. Кини кулгааҕар туох эрэ аһыннарардыы мунатыйар куолас иһилли-битэ, бу — кыыл куолаһыгар маарыннаабат, дьах-тар ытыырыгар дылы этэ. Тугу да санаабакка, Ха-сиит ол сана диэки баран истэҕинэ, бэсиирэ тумсу-нан кини кынатыгар түстэ уонна сэрэнэригэр көрдөстө. Халиип эһир буолан да баран куттамсаҕа суоҕа. Кини Мансуур тумсугар хас да куорсунун үргэтэн, төлө мөҕөн, хараһа холлороонунан бара турбута. Чочумча буолаат, хатамматах, олуллубут эрэ ааны көрө түспүтэ. Аан кэннигэр ким эрэ уйа-

* Ампаалык — элбэх сана-инэ, күүгээн, тыас-уус ба-рыта холбоспута.

хайа суох айманара. Халиип ааны тумсунан анһан баран, соһуйан чинэс гына түспүтэ: синнибит аһар-даах, тимир эрээһэнкэлээх кыра түннүктээх хоско улахан баҕайы хоххан озороро. Хоххан муостаҕа озорон ытаан муннанара. Кини мэрэлийбит улахан хараҕыттан туораах курдук улахан таммах уулар субуруннуу озорбуттара.

Мансуур тэннэһиэ дуо, тойонун батыспыта. Ха-сииттаах Мансууру көрөөт, хоххан үөрэн хаһы-ты түстэ. Кини хараһын уутун күрэн араҕас кына-тынан соттон баран, ыраас баҕайытык араап омур тылынан сана аллайбыта:

— Оо, үтүө ыалдыттарым, эһирдэр! Бэрт сотору быһаныһыкпын ээ, көр! Миигин бу эһирдэр быы-һахтара диэн дьылҕалаабыттара ээ.

Кэнники өй булуна, халиип уһун моонһун куо-ҕаппыта уонна атаһын хайдах үчүгэй буолаарай диэн дуораннаппыта:

— Хаххан! Мин эйигин сатаан өйдүөбүт буоллах-пына, биһиги кыраммыппытынан кыттыаннаах до-ҕотторбут ээ, быһыта. Ол эрээри биһигини быы-һахтара диэн сыһа эрэнээхтээбиккин. Биһиги маннык буолбут остуоруйабытын истэннин итэбэй.

— Түргэнник кэпси оҕус! — диэн хоххан ыксап-пыта. Халиип төбөтүттэн төрдүгэр диэри туох буол-бутун кэпсээн биэртэ.

4

Кини кэпсэлин бүтөрбитин кэннэ хоххан бэркэ баһыбалаан баран эппитэ:

— Эң да мин остуоруйабын иһит, мин да эһи курдук эрэйдээхпин, — диэтэ. — Мин аатым Лууса диэн. Мин аҕам — Индийэ ыраахтааҕыта, ол чо-рон соботох кыһа мин буолабын. Эһигини абылаа-быт Каснуур миигин эмиз абылаабыта. Биирдэ кини кэлэн, миигин, кини уолугар, Миисыраҕа ойох ылар-га мин аҕабар тыл бырахпыта. Мин аҕам кыһы-ран, кинини үүрэн таһаарбыта. Ону ситиһээри Кас-нуур дьибилгэт* кулут таһаһын таһнан, биһиги ды-барыаспытыгар киирбитэ. Мин сад ойуурга күүлэй-дии сырыттаһпына утах уу диэн аҕалан биэрбитэ.

* Дьибилгэт — албын, кубулҕат.

Ону иһээт мин көрүөхтэн түктэри хаххан буола түспүтүм. Кутталбар буолан өйбүн сүтэрбитим. Каснуур бу хоско аҕалан баран, кулгаахпар сүрдээх баҕайытык хаһытаабыта: «Эн манна хаалыаҥ, барыйары эрэ бу дьүһүннүнэн куттуон. Өлүөххэр дылы эбэтэр бу бэйэҥинэн ойох ылар киһи көстүөр дылы манна дьөлө сытыйан олоруон. Манан мин эн аҕан дохсун санаатын уҕарытан, атаҕастампын ситиэм», — диэбитэ. Ол кэнниттэн элбэх ыйы бу соботоҕун олодоҕум. Мин наһаа ынырыкпын быһыылаах, оннооҕор кыыллар куттаналлар. Күнү, күөх сибэккени бу хараҕым харалҕанын тухары хаһан көрүөхпүнүй. Баара-суоҕа түүн, ый таҕыстаҕына эрэ, ону-маны удумаҕалаан көрөбүн.

Хаххан остуоруйатын истэн баран халиип санааҕа түстэ:

— Мин санаабар, — диэтэ кини, — эн биһиги биир аптан бу эрэйгэ-мунҕа түбэспипит. Ону мин хайдах таайыам буолуой?

— Мин да санаабар эн сөпкө этэбин, — диэтэ хаххан. — Мин кыра оҕо эрдэхпинэ биир муударай эмээхсин эһир туруйа эйиэхэ дьол биэриэ диэбитэ. Мин биһиги хайдах быһанарбытын билиэм курдук саныбын.

— Тугу санаатын, этэ тарт! — дии түстэ үөрбүт халиип.

— Биһигини абылаабыт аптаах ыйга биирдэ манна кэлэ сылдьар, — диэтэ Лууса. — Мин хоспуттан чугас саала баар, ол саалаҕа Каснуур доҕотторун кытта аһыыр-көрүлүүр. Мин куруук истэбин — бэйэ-бэйэлэригэр дьээбэтирэллэринэн киһиргэнэллэрин. Ол аптаах кэлэн, баҕар, эһиги умнубут тылгытын этиэҕэ.

— Кини хаһан кэлэрий? Ханна баарый ол саала, Хаххан доҕочугуом? — диэн хаһытыты түстэ халиип.

Хаххан тохтуу түһэн баран, аргыйдык эттэ:

— Миэхэ кыһырыманҥ, мин биир эрэ болдьохтоох этим.

— Ханнык, ханнык? — диэтилэр халииптаах бэсиир. — Эт, биһиги ханнык баҕарар болдьоҕу ылынабыт!

— Мин эмиз быһаныхпын баҕарабын, онон эһигиттэн биирдэскит миигин ойох ыллаҕына сөп.

Маны истэн баран, биһи эһир туруйаларбыт, тугу

да гынахтарың булбатылар. Халиип бэсииригэр «тахса түһүөх» диэн имнэннэ да, таһырдыа тахсан эттэ:

— Дьэ, хайдах дии саныгың, бэсиир? Ити биллэн турар акаары соҕус тыл, ол гынан баран эн ылын.

— Ойоҕум туох диэбэй? — диэтэ бэсиир. — Кини харахпын тэһиэ. Мин оҕонньорбун, оттон эн, үрдүк солороох тойонуом, эдэргин, ойоҕо суоххун. Бу сүөргү үчүгэй сарыабынаны ойох ыл эрэ!

— Кини кырасыабайың эн хантан билэҥин? — диэтэ халиип. — Арай туох да киһи сиргэнэр эмээхсинэ буоллун? Кэбис, иккиттэн биирдэспит ойох ылар буоллаҕына — эн ылыахтааххын.

Халиип бэсиирин бэрт өр тылыгар киллэрэ сатаабыта. Киһитэ буоллаҕына хахханы ойох ылыахпынааҕар сааһым тухары эһир буола сылдыбытым көнө диэн кыккыраччы аккаастаан кэбистэ. Халиип уһугар тийиэн хаххан болдьоҕун бэйэтэ толорорго тийбитэ. Ону билэн сарыабына Лууса бэркэ диэн үөрбүтэ.

— Билигин, дьэ, этэбин, — диэбитэ кини. — Саамай кэмигэр кэлбиккит. Билигин бары аптаахтара мунньуһуннахтара буолуо. Барыаҕын, мин ханна баалларын көрдөрүүм.

Үһүөн хостон таҕыстылар, хахханнара кинилэри сирдээн, кэнниттэн батыһыннаран истэ. Барбахтаан баран уот сырдыгын көрбүттэрэ, улам-улам чугаһаан, сырдаан испитэ. Хаххан халииптаах бэсири истиэнэ алдыаммытыгар аҕалан баран:

— Көрүң эрэ, саната-инэтэ суох, кинилэр билбэт гына туруң, — диэбитэ.

Халиип уонна бэсиир улахан колоннадалардаах, сып-сырдык, хара баһаам кыһыл, үрүң көмүс бэспинниктээх улахан сааланы көрбүттэрэ. Саала ортотугар аһылык арааһа тардыллыбыт остуол турара. Остуолу тула, дьыбааннарҕа, аҕыс аптаах ололлоро. Олортон биирдэстэрин халиип билэ охсубута — аптаах боросуогу киниэхэ атыылаабыт торгуомсук этэ. Торгуомсук аттыгар олоорор аптаах эргиллэн, киһитин саннын таптаһа-таптаһа эппитэ:

— Дьэ эрэ, кэпсээ, били үнүрүүн көрсүһүүбүт кэннэ туох сонуну онордун?

— Мин Багдаат халиибын уонна кини бэсиирин

эһир кыыл онортоотум, — диэтэ күлэ-күлэ торгуом-сук. — Иһит эрэ, кэпсиим, ону хайдах онорбуппун.

Табаарыстарын кэпсээнин истэн баран аптаахтар:

— Дьэ бу, кырдык, дьээбэ оноһуу! Ханнык тылы кинилэр этиэхтээхтэр этэ — төттөрү киһи буолалларыгар?

— Сүрдээх ыарахан латыын тылын, «Мутабуор» диэни, — диэтэ торгуомсук.

5

Эһирдэр бу тылы истээт үөрүүлэригэр үнкүүлээмэхтээн ыллылар. Атахтара быстарынан төттөрү ыстаннылар, хаххан эрэйдээх кэннилэриттэн нэһииччэ ойуоххалаан испитэ. Дьиэттэн тахсаат халиип хахханга бэрт диринник сүгүрүйэн ылбыта уонна эппитэ:

— Оо, сарыабынаа, эн эрэ биһигини быһаатын. Көрдөһөбүн, эн миэхэ туох үтүөнү онорбуккун толуйтараргына, миэхэ ойох кэл!

Ити кэнниттэн икки эһир илин диэки хайыһан баран тахсан эрэр күннэ үстэ төхтүрүйэн сүгүрүйэн баран:

— Мутабуор! — диэн күөмэйдэрэ хайдыабынан хаһытаатылар да сонно тута, куорсуннара түстүлэр, кынаттара, тумустара мэлис гыннылар. Хасиит, Мансуур бэйэлэрэ бэйэлэринэн буола түстүлэр. Үөрүүлэриттэн харахтарын уута сартгына түһэн баран халииптаах бэсиир куустуһа түстүлэр. Арыгыча уоскуйа түһээт, хахханнарын эмиэ баһыбалаары эргиллэ түһэн баран айахтарын атан турдулар: кинилэр иннилэригэр сүөргү үчүгэй дьүһүннээх кыыс, күндү киэргэллээх былааччыһатын кэппитинэн турар этэ! Халиип маннык эдэр, кырасыабай ойохтоох буолбутуттан бэккэ үөрэн:

— Билигин мин курдук дьоллоох киһи аан дойдуга суох! — диэн сана аллайбыта.

Үһүөн Багдаат куоракка барбытара. Халиип Хаситы көрөн баран кини итэбэллээхтэрэ бэркэ диэн үөрбүттэрэ. Бары өлбүтэ буолуо, хаһан да эргиллиэ суоҕа дии санаабыттар эбит. Каснуур дэриэспэни уонна кини уола Миисыраны халиип тутан ылан кэлгийэллэригэр бирикээстээтэ. Аптаагы били хах-

хан олобут хоһугар ыйыырга эттэ, Миисыраны буоллаҕына, «аптаах боросуогу сыллыгы дуу, манна тута өлөбүн дуу» диэн талларда.

Миисыра сыллаабыт кэм ордук дии санаата. Бэсиир хоруопканы аҕалан биэрдэ. Миисыра муннунан биэрдэ эҕирийэн баран, сонно эһир буолан хаала. Халиип килиэккэбэ хаайан баран, ол килиэккэни сад ойуурга таһаарарга бирикээстээтэ. Халиип Хасиит уонна Мансуур ойохторунаан буолан бэрт үчүгөйдик, дьоллоохтук олордular. Бэсиир күнүн аайы эбиэт кэннинэ халиипка кэлэрэ, ону анарааныта бэрт үөрүүнэн көрсөрө. Халиип санаата көммүт бириэмэтигэр бэсиирин, эһир буола сылдьан хайдах быһыылаабын көрдөрө-көрдөрө, хаадьылыыр буолара. Халиип суо бэйэлээхтик хоһугар атаҕын дьороччу тэбинэн хаама-хаама, илиитинэн кынат курдук дайбанныра уонна бэсиир «муу... муу... муу...» диэн муннанырын, ыһытыырын үтүктэрэ. Халиип ойоҕо, оҕолоро мань бэркэ сөбүлээн көрөллөрө, күн ыаһабын ытталлара.

Оттон халиип алыс үһүннук буугунаатаҕына, бэсиир, халиип ойоҕо хаххан эрдэбинэ, хайдах кини туһунан саһарбытын этиэм диэн оонньоон сааммыта буолара. Оччоҕо халиип Хасиит бэсиирин хаадьылырын сонно тута ууратара.

1938 с.

ИЙИНЭЭБИТЭ

Чабылбан — оёолорго.....5

Хоноонор (1935—1950)

Олонхоһут.....	7
Кыһынғы харгыналар.....	8
Силимиэн.....	9
Мин тугум буруйай?.....	10
Мадьял.....	11
Эмээхсин.....	12
Сибинньэ оёото.....	13
Көлүөс чыгычаах.....	14
Ньургунун.....	15
Дьабара булда.....	—
Улуу сыанаһыт.....	17
Хахыйах оёото.....	18
Метуруо.....	19
Былыт ырыата.....	20
Кыһытай.....	22
Сэриһит.....	—
Аммосов Максим.....	23
От охсооччу ырыата.....	24
Төрөөбүт кыраай туһунан ырыа.....	25
Оёолорбор.....	26
Детсадка.....	27

Ырыа буолбут хоноонор

Куолас хомуура.....	28
Оскуола оёотун ырыата.....	—
Хайыһар.....	29
Сайылык.....	30
Ньирэй Аапка эрэйдээх.....	—
Чуппуускалар.....	31
От үлэтэ.....	—
Дьоллоох оёо саас.....	32
Клумба сибэккитэ.....	33

Остуоруйалар

Тулдуктай.....	34
Нэтээгэ.....	50
Мобус уонна чыгычаах.....	61
Сылгы уонна ынах.....	64

Кэпсээн

Суонда Намыйаан.....	73
----------------------	----

Тылбаас

<i>И. Крылов.</i> Бааһынай уонна бараан.....	81
Балык үгкүүтэ.....	82
Сордон.....	83
<i>А. Пушкин.</i> Сибиргэ.....	85
Моцарт уонна Сальери.....	86
<i>Лев Толстой.</i> Икки добордуулар.....	96
Дьиз умайыгыта.....	—
<i>В. Короленко.</i> Добордоһуу.....	97
<i>В. Маяковской.</i> Мунһабынан иирбиттэр.....	102
<i>С. Маршак.</i> Остуол хантан кэлбитэ.....	104
Кутуйахчаан туһунан остуоруйа.....	106
<i>К. Чуковской.</i> Уоруллубут күн туһунан остуоруйа.....	108
Сарыкынай сахсырба.....	111
Бармалей.....	114
<i>Н. А. Некрасов.</i> Саллаат ийэтэ Өрүүнэ.....	119
<i>Вильгельм Гауф.</i> Эһир-Халиип туһунан ыскааска.....	122

Серия «Писатели Якутии — детям»

Литературно-художественное издание

Винокуров Илья Дорوفеевич—Чабылбан

СТИХИ, СКАЗКИ, ПОВЕСТЬ, ПЕРЕВОД

Для детей среднего школьного возраста

Составители

Артур Ильич Винокуров, Лина Михайловна Сабарайкина

Редактор *А.Д.Попова*

Худ. редактор *И.Н.Жергин*

Техн. редактор *М.П.Лыткина*

Комп. верстка *Е.Н.Петухова*

Подписано в печать 13.04.04. Формат 84×108 1/32.
Бумага офс. Гарнитура школьная. Печать офс. Усл.п.л. 7,14.

Усл.кр.-отт. 7,56. Уч.изд.л. 6,71. Тираж 3000 экз.

Заказ № 1186.

Лицензия серии ИД № 01989 от 08.06.00 г.

Национальное книжное издательство «Бичик»

Республики Саха (Якутия)

677000, г.Якутск, ул.Орджоникидзе, 31

т.т. 42-20-26, 34-30-58, 34-30-98

www.bichik.ru

E-mail: bichik@sakha.ru

NKI@ykt.ru

Отпечатано в ОАО «Типография «Новости»

105005, г.Москва, ул.Фр.Энгельса, 46

САХА СУРҮҮҢАА ЧҮҮЛАРА ОҢОЛОРТО

САХА СУРҮҮҢАА ЧҮҮЛАРА ОҢОЛОРТО

САХА СУРҮҮҢАА ЧҮҮЛАРА ОҢОЛОРТО

САХА СУРҮҮҢАА ЧҮҮЛАРА ОҢОЛОРТО

САХА СУРҮҮҢАА ЧҮҮЛАРА ОҢОЛОРТО

САХА СУРҮҮҢАА ЧҮҮЛАРА ОҢОЛОРТО

САХА СУРҮҮҢАА ЧҮҮЛАРА ОҢОЛОРТО

САХА СУРҮҮҢАА ЧҮҮЛАРА ОҢОЛОРТО

ЧАБЫЛБАН

Поэт кылгас үйэтигэр төрөөбүт норуотугар киэнник биһирэммит “Ньургустай Куо”, “Акулина”, “Манчаары”, “Икки ийэ”, “Сэрии суолунан”, ... “Андабар” диэн поэмалары, “Мобус уонна чыычаах”, “Сылгы уонна ынах”, “Туллуктай”, “Нэтээгэ” поэтической остуоруйалары, үс сүүсчэкэ хоһоону бэчээттэппитэ. Ону тэнэ атын дойдулар итиэннэ Советскай Союз норуоттарын литератураларын классиктарын, билинги суруйааччыларын үгүс айымньыларын сахалыы тылбаастаабыта. Бу ханнык да бэйэлээх уһун олобу олорбут киһи мыйыммат элбэх үлэтэ.

Софрон Данилов

Түмүк

САХА СУРУЙААЧЧЫЛАРА
ОҕОЛОРҔО